

KDO IZ MENE POJE:
LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 41/IX

Jesenice, 26. aprila 1979

MIHA KLINAR

(Roparska ptica)

Evropa-roparska ptica
seje smrt.
Evropa-roparska ptica
neti požar.

Kdor seje veter,
žanje vihar,
kdor ljudstvo zatira,
nekoč bo strt.

To so samo besede besed,
ti pa si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.

Zlatnike kovali
bodo iz tvoje krvi.
Roparska ptica
že nate preži.
Za roparsko ptico
kletke ni.

Proti roparski ptici
si brez moči.

Pravica in mir... use dim je besed:
ti si na verigo oblasti pripet,
na verigo oblasti si prikovan,
na žrtveniku oblasti boš žrtvovan.

(Zvezda vodnica)

Pa se tema je
nad stepo ledeno
z rdečimi bliski
v požaru razklala.

Svet
kot da v dvoje se je
planetov razlomil
V RDEČEM OKTOBRU

in zarja svobode
se je v tebi prižgala
sirotnik-upornik.
In že si korakal
vojak delavske vojske
z rdečo pesmijo v duši
svetlobi naproti –
svetlobi, ki mora
prižgati na svetu
novo življenje
delavcu, kmetu,
usem, ki skele jih
krivice okovi,
usem, ki nasilje
jih biča še z biči,
naj bi se zvezda
rdeča prižgala,
ZVEZDA VODNICA.

(Koračnica sužnjev)

Trdno verjel si,
da so tvoji vodniki,
saj so prisegali
na delavsko čast,
pa so bili samo
lažniki, zvodniki,
izdali so mir
in proletariat.
Grob izkopali
so Internazionali

kot da brat-delavec
ni več tvoj brat,
v črni slepoti
so na čelo ti vžgali
bratomorilski
Kajnov pečat.
In ti si korakal
pod generali-krvniki
v bitke in smrt
za gosposko oblast.

Krvavel si na Ceru,
krvavel si na Drini,
v gorah karpatskih
in v Soški dolini
v strelskih si jarkih
umiral.

Tvoji koraki
kot bobni mrtvaški
so bobneli ob Soči
in bobneli na Krasu,
bobneli doma so
in v daljni tujini.

Kje vse si korakal?
Kje vse si umiral?
Kamenje kraško
je v tvoji krvi cvetelo
in sneg
v zimah ruskih.

Čemu si korakal?
Za kaj si umiral?
Za kaj
in za koga?
ujetnik na Ruskem
si z gnevom razmišljal
o Vjeckem močvirju,
v gozdovih sibirskih
in v srcu preklinjal
večni sirotnik brez domovine
use domovine na svetu.

Doma pa so žene,
otroci in starci
ob delu in gladu
morali mreti.

Za koga?
Za koga?
Te gnev je sežigal
in v žgočem sovraštvu
najraje
ves svet bi zadavil.

PROMETEJEVA PESEM

(V rdečem viharju)

V rdečem viharju
Evropa-roparska ptica
v strahu predsmrtnem
je vztrepetala.

Oktohrska bakla
je upanje rdeče
v srca vsem bednim,
teptanim, trpečim
na svetu prižgala.

Upori in stavke –
kot da udaril za vselej boš
po črni krivici,
s pestjo stisnjeno v duši
slovenski upornik
ustavil si stroje
v jeseniški dolini,
zahrumele so ulice
po miru in kruhu,

v Ljubljani,
v Zasavju
si se potisočeryl
in v Miljah
in v Trstu.
V mornarski obleki si v Boki
prapor upora razvil.

Pred ženami
z rdečo zastavo
si korakal v Ljubljani.

Vojak v Judenburgu
s svinčenkami križan si bil.
In v Muravu, v Radgoni
krvavel si pod streli.

Vrelci krvi
pa kot bakle ognjene
so nove plamene prižgali:
v Trbovljah si stavkal,
v Idriji in Črni.

V Idriji si živemu srebru
cinobraste žile zaprl.
V Mariboru na črte si tračnic
note koračnice rdeče zapisal
in zakorakal
po ulicah mesta ob Dravi.

Množic krvaveči protest
pousod si korakal:
republikli kmečki
si v Vinici
zvestobo prisegel
in v Šmihelu
in Stopičah.

V ravnem Prekmurju
si zvezdo sovjetsko prižgal:
Čast delu
in delu oblast!
Pousod plamenel si
v rdečem uporu:
V Mariboru
gospodi po robu
si se postavil vojak.

K rdeči svobodi
bi narod hlapcev korakal,
k rdeči svobodi
korakal bi proletariat,
pa so ga krotili
vodniki-zvodniki,
pri jaslih ministrskih
sluge pijavk.

Ti pa, sirotnik,
krvavel si pod streli:

na Zaloški cesti
vrtnica rdeča
med trni svinčenk
ti zacvetela je
na prsih uporniških.
V Trbovljah razklali
svobodo so bajoneti.
V jeseniški dolini
ob ploščah oklopnega vlaka
se v kri je razbil
uporniški rdeči vihar.

Jočite, žene,
jočite, matere,
bratje in sestre,
otroci in starci,
za vlakom krst črnih
z Zaloške ceste.
Vse lokomotive, zatulite žalost,
žalost zatulite, mrtve sirene,
nad črnimi krstami
rdeče svobode
zatulite žalost.

(Prometejska balada)

S kopiti, sirotnik,
so na tla te pobili,
v jeklene okove
so te vkovali,
nogé so prebili ti
z rapalskimi žebli.

desnico ti zvili
ob Dravi in Zili
in jo pribili
vrh Karavank,
levico zlomili ti
v prekmurški ravnini –
žebli, o žebli
so kamni meja.

Z žico bodečo
so nago telo
ti prepredli,
Z biči

kot v bajki
Prometeju ptice
s kljuni jeklenimi
so ti hoteli

Prometjev ogenj
iz prsi izključavati.
V ječe si romal
med bajoneti,

v prisilna izgnanstva
pregnanec med brati.
Umiral pod streli si
in v rabljevih zankah,
pod noži Orjune
in v mukah Glavnjače,

umiral si
z ognjem prometejskim v duši,
pa kakor Prometej
nisi mogel umreti.

(Iz »Rapsodije o splavarjih
na ognjeni rekii)

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNISTIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH

PRODOR SOCIALISTIČNE ZAVESTI MED JESENIŠKO DELAVSTVO

V Predzgodovini razrednega kovinarskega gibanja na Jesenicah sem opisal, s kakšnimi težavami in razmeroma dokaj pozno (v primerjavi z zasavskimi revirji, Trstom in Idrijo) je prodirala razredna delavska misel med jeseniško delavstvo. Šele jeseni 1906 je marksistični Zvezi metalurških delavcev Avstrije uspelo zasidrati svoje prve korenine med jeseniški proletariati, a še takrat samo s trinajstimi člani, kakor se je leta 1928 spominjal Štefan Weiss, s katerim se bomo v tem sestavku še srečali. Zato naj že sedaj navedem, da je tega slovenskega koroškega socialista usoda prinesla na Jesenice jeseni 1904, potem ko je odslužil vojaško službo. Takrat je bilo socialistično gibanje v jeseniški dolini še na šibkih nogah, delavstvo pa je bilo ali pod vplivom Krekovih krščanskih socialcev ali pa pod narodnjaškim. »Le mala peščica, po večini tujcev (v glavnem Korošcev), nas je bilo socialističnega mišljenja...; leta 1906 se nam je posrečilo ustanoviti organizacijo kovinarjev. Bilo nas je spočetka le 13 članov.« **»Nekaj spominov jeseniškemu proletariatu, Enotnost, št. 32, 31. avgusta 1928)**

Tako se je prvih socialističnih korenin spominjal Štefan Weiss. Letnico te ustanovitve navaja tudi »Poročilo jugoslovanskega strokovnega tajništva v Trstu, ko poroča o novih strokovnih (sindikalnih) skupinah tudi to, da sta bili na Jesenicah ustanovljeni strokovna organizacija za železnice in »ena vplačilnica za kovinarje« (**Naši zapiski, V, št. 2, februar 1907, str. 28**) Število članstva v podružnici zveze kovinarjev je v dveh letih naraslo na 44 članov. Šele takrat 16. aprila 1908 je centrala Zveze kovinarjev na Dunaju prijavila ustanovitev svoje podružnice na Jesenicah kranjskemu deželnemu predsedstvu v Ljubljani. Ta številka članstva je nizka v primerjavi z zaposlenim delavstvom Kranjske industrijske družbe na Jesenicah (oziroma takrat na Savi) in Javorniku, saj je na primer stalež delavstva v obeh tovarnah znašal leta 1905 1516 delavcev, leta 1910 pa je naraslo na 1811 delavcev. (**Miha Klinar, Prispevek k zgodovini jeseniškega delavstva, 1954—56, rokopis str. 20, hrani Tehnični muzej Železarne Jesenice**) Tudi organizacija Krekovih socialcev — Jugoslovanska strokovna zveza, ki je v tem času imela vodilni vpliv na jeseniško delavstvo, je imela komaj nekaj več kakor sto organiziranih članov. Ostalo delavstvo pa je bilo neorganizirano. To seveda po svoje izraža nezavidljivo širino in globino delavske zavesti takratnega jeseniškega delavstva, kar je delničarjem KID omogočalo toliko večje in toliko bolj brezobzirno izžemanje zaposlenega delavstva, ki je zlasti v začetku leta 1914 zašlo v izredno težke socialne razmere. Kljub temu pa se je v tem obdobju (1908—1914) vpliv na neorganizirano delavstvo v tovarnah KID na Jesenicah in Javorniku začel nagibati v prid socialistične kovinarske organizacije, o čemer pričajo volitve delegatov v Bratovsko skladiščno, pri katerih so socialistično organizirani delavci dobili 70-odstotno večino, (**Slov. narod, 25. julija 1914**), naslednje leto — spomladi 1915 — pa je ta odstotek pri istih volitvah narasel že na 84 % v korist marksistično organiziranega delavstva.

To je bil že čas prve svetovne vojne, poloma II. socialistične Internacionale, ko so se njene stranke razen boljševiške in srbske socialno demokratične stranke spre-

menile v priveske svojih buržoazij in se ob izbruhu prve svetovne vojne pri »patriotiskem« navduševanju ljudstva za vojno niso prav v ničemer razlikovale od meščanskih strank. Taka je bila tudi nemško-avstrijska socialno demokratična stranka, pri čemer pa je treba poudariti, da ji Jugoslovanska socialno demokratična stranka kot sestavni del avstrijske socialne demokracije ni sledila v razpihovanju sovraštva do Srbije, Francije in drugih antantnih sil. Zato se je tudi na takratnem Kranjskem in drugih slovenskih pokrajinah razlikovala od slovenskih meščanskih strank — klerikalne in narodnjaške. Tivde sta ob izbruhu vojne obe podžigali avstrijski »patriotizem« in pozivali na sveto vojno proti Srbiji, ki so jo s prižnic razglašali za »krivoversko«. Tako je na primer ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič pridigal avgusta 1914 vojnikom pred odhodom na fronto, da je »krščanska ljubezen cesarja naravnost prisilila, da sovražnikom svojim, našim in božjim, napove pravično vojsko« in da »cesar kliče vojake, da v imenu božjem z orožjem v roki kaznujejo hudodelstvo umorstva našega prestolonaslednika in njegove soproge« 28. junija 1914 v Sarajevu. Pozival je vojake, naj »z orožjem v roki maščujejo prizadevanja razkosati, uničiti našo Avstrijo« in da naj »z orožjem v roki branijo katoliško Avstrijo, katoliško cesarsko rodovino zoper zaklete sovražnike samega Jezusa, pričujočega v zakramentu ljubezni: »Možje! Kako vzvišen, kako svet, kako Bogu dopadljiv je boj, v katerega ste poklicani...« (**Slovenec, 11. avgusta 1914**) Teh besed seveda slovenski ljudje, zlasti delavci niso pozabili, čeprav bi si po štirih letih želel to škof Jeglič.

V nasprotju s tem se slovenski socialisti niso omadeževali z vojnim hujskaštvom in avstrijskim »patriotizmom«, kakor se je omadeževala centralna socialistična avstrijska »Arbeiter-Zeitung« (Delavski časopis, glasilo avstrijske socialne demokracije), ki je 5. septembra 1914 zapadla pravemu izbruhu nemškega nacionalizma v svojem uvodniku »Nach Paris« (V Pariz) (**Miha Klinar, Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva, Železar, jubilejna številka ob 40-letnici ZKJ, str. 237**) (Slovenski socialistični tisk se ni vdal »patriotičnemu navdušenju« avstrijskih, pa tudi slovenskih meščanskih strank. »Zarjo« in »Rudarja« je ob izbruhu prve svetovne vojne oblast prepovedala, oziroma njuno izhajanje ustavila (27. julija 1914), septembra 1914 pa je začel izhajati »Rudniški delavec« kot »glasilo slovenskih rudarjev in fužinarskih delavcev«, a je že oktobra njegovo izhajanje oblast preprečila. Vseeno pa je delavcem ostalo stališče tega socialističnega slovenskega glasila do vojne v spominu — stališče, kakor ga je izrazila v »vodnem oklicu, ki je bil hkrati tudi navodilo za delovanje socialno-demokratskih strokovnih organizacij v novih vojnih razmerah.

Oklic je izražal željo, da bi se vpoklicani sodrugi skoraj srečno vrnili v delavske vrste in da bi s sodrugi, ki so ostali v rudnikih in tovarnah nadaljevali boj za osvoboditve delavskega razreda. Sodrugom, ki so ostali doma, je polagal na srce, naj se prizadevajo, da bi ohranili trdno svoje organizacije, da bi ob koncu vojne in po njej ne bili »izročeni našemu gospodarskemu in političnemu sovražniku na milost in nemilost«, čeprav delovanje le-teh »izjemno stanje...

znatno omejuje«. Svaril je zaupnike strokovnih organizacij, naj se izogibajo vsega, kar bi oblastem dalo povoda za nastopanje proti organizacijam. Sodrugi naj bi se zato izogibali »vsaki nepremišljeni besedi, da ne bo nepotrebnih žrtev«, svaril pred vohljači in denuncianti, pred »pogovori z neznanimi ljudmi«. Spodbujal je sodruge, naj ostanejo zvesti in požrtvovalni in da pokažejo, da jim je »beg iz naših (socialističnih) vrst in izpod naših (rdečih) zastav nepoznana stvar in da tudi moške razrednega boja zvesto vztrajajo pod svojim praporom do zadnjega izdihljaja.

»Ostanite zvesti pošteni delavski stvar!«

Tudi tega mnogi delavci niso pozabili in organizirano strokovno gibanje jeseniške podružnice Zveze kovinarskih delavcev se je v vojnih letih po svojem vplivu na neorganizirano delavstvo, pa tudi številčno nenehno krepilo. Junija 1916 so jeseniški socialisti že poročali, da je bil njihov »društveni shod zelo dobro obiskan«, septembra 1916 pa o tem, da je njihova podružnica na Jesenicah »narasla že na sto članov«, oktobra istega leta o tem, da se v podružnico včlanjajo, oziroma »pristopajo tudi delavke, novembra 1916, da se je »njihovega shoda udeležilo prav lepo število delavk in mladostnih delavcev«. To je bil čas, ko je stalež zaposlenega delavstva pri KID začel zopet naraščati od 1225 delavcev, na kolikor je padel ob izbruhu prve svetovne vojne, na 1625 delavcev in delavk. (**Miha Klinar, že cit. rokopis, str. 38**)

V tem obdobju so bile Jesenice že pol-drugo leto v območju vojne cone (od pomladi 1915, ko je Italija napovedala vojno habsburški monarhiji). Kazali so se že prvi večji znaki splošnega pomanjkanja. Delavci — v bojzani, da bi jih ne vpoklicali — so pomanjkanje voljno prenašali. Da bi delavsko pomanjkanje omilili, se je podružnica Zveze kovinarjev vztrajno prizadevala, da bi vsaj nekoliko izboljšala delavski položaj na Jesenicah. Vložila je resolucijo po vojnih dokladah, a brez uspeha. Oblast je prepovedala shode in zborovanja, obenem pa poostrila vohljaško službo. (**Utrinki iz zgod. jes. del. Železar 1959, str. 237**) Tedaj pa je habsburško monarhijo pretresel atentat avstrijskega socialista dr. Viktorja Adlerja za grofa Stürgkha kot protest proti medvojnemu obnašanju vodstva avstrijske socialne demokracije, obenem pa sta ta atentat, kateremu je kmalu sledila smrt cesarja Franca Jožefa, še bolj pa marca 1917 ruska februarjska revolucija, zopet odprla vrata avstrijskemu parlamentu.

Ti dogodki so prav tako kakor na splošno družbenopolitično življenje v habsburški monarhiji vplivali tudi na porast vpliva socialistično organiziranega delavstva na ostalo delavstvo, zaposleno pri KID na Jesenicah in Javorniku. Novembra 1916 se je shoda podružnice Zveze kovinarjev »udeležilo prav lepo število delavk in mladostnih delavcev«. Novi monarh cesar Karl bi rad ohranil monarhijo in je iskal tajno stikov z antanto, da bi sklenil z njo separatni mir, kar pa se mu ni posrečilo. Tako je dopuščal tudi v monarhiji manifestacije za mirovno gibanje, v katerem so prednjačili socialisti. Tudi to je številčno krepilo socialistične organizacije v monarhiji in seveda tudi na Jesenicah, kjer je JSDS 1. maja 1917 priradila praznovanje, organizirano kot mirovni shod. Na njem je govorila znana slovenska socialistka Alojzija Štebi. Udeležilo se ga je več kakor sedemsto delavcev, ki so sprejeli naslednjo resolucijo:

Stefan Weiss, rojen 22. 12. 1880 v Podljublju na Koroškem

»Ob praznovanju prvega maja zbrani možje in žene delovnega ljudstva izjavljajo:

Zvesti sklepom mednarodnih socialističnih kongresov, zlasti kongresa v Baslu (izredni kongres II. internacionale v Baslu leta 1912)

in v zavesti popolnega soglasja z vsem delovnim ljudstvom Avstrije in Ogrske

svečano izreka shod svojo odločno pripravljeno za takojšnji mir brez osvojitve in ponižanja katerekoli vojskujoče se države in nasprotuje vsakemu nadaljšanju prelivanja krvi, uničevanju človeških življenj in ljudskega blagostanja;

z zadovoljstvom sprejema na znanje obvezne izjave skupne vlade avstroogrške, da vodi ta država vojno le za obrambo in da je pripravljena za časten mir brez osvojitve, in zahteva neomajno vztrajanje na tej izjavi, ki je potreben predpogoj za mirovna pogajanja... (Delavec, IV, št. 18, 5. maja 1917)

Iz zadnjega citiranega odstavka resolucije je čutiti novo stališče avstrijske socialne demokracije do prizadevanj cesarja Karla za sklenitev miru z antanto z namenom, da bi ohranil celovitost cesarstva in preprečil njegov razpad, obenem pa je že moč slutiti, da se bo za tako ohranitev prizadevala tudi avstrijska socialna demokracija in pri tem pozabila na možnost revolucionarnih sprememb v smislu marksistično socialističnih načel prav tako, kakor je skupaj z drugimi strankami II. internacionale leta 1914 pozabila na vse protivne razprave in sklepe le-te na kongresih v Amsterdamu 1904, v Stuttgartu 1907 in na izrednem kongresu v Baslu leta 1912 ob izbruhu balkanskih vojn.

Sicer pa so o vprašanih vojni in militarizmu razpravljali na skoro vseh kongresih II. internacionale, saj je bilo v obdobju, ko je kapitalizem prešel v imperializem, to vprašanje za delavstvo in vse delovne sloje najbolj pereče vprašanje. Že ob ustanovnem kongresu leta 1889 so stranke II. Internacionale sprejele v svoje programe zahtevo po ukinitvi stalnih armad, ki so proti koncu prejšnjega stoletja postajale številčno vedno večje v evropskih imperialističnih državah in seveda tudi vedno bolj oborožene, kar je terjalo nova ogromna sredstva, ki so jih vlade teh držav zvalile zlasti na delavska ramena. II. internacionala je terjala, naj bi stalne armade nadomestila demokratično organizirana milica na podlagi splošne oborožitve ljudstva in še to le za obrambne namene. Engels je to

zamisel odobral in tudi Lenin je pozneje menil, da je demokratično organizirana milica lahko eno izmed uspešnih jamstev zoper agresivno vojno.

Stališče II. internacionale je svojčas tudi bilo, da boja proti vojni in militarizmu ni mogoče ločiti od razrednega boja. Proletariatu niso sovražni delavci drugih dežel, marveč buržoazija lastne dežele. Leta 1900 je II. internacionala izglasovala resolucijo, ki je delavske predstavnike v parlamentih obvezovala, da glasujejo »proti kreditom za kolonialne ekspedicije«, kakršna je na primer, bila angleška vojna ekspedicija proti Burom v Južni Afriki. Toda že takrat se je pokazalo, da samo resolucije ne zaležejo, saj so angleški laburisti ostali do vojne med Anglijo in Buri pasivni. Po letu 1905, ko je nastala revolucionarna situacija v času japonsko-ruske vojne v Rusiji, ko se je v letih 1905 in 1906 zaradi tako imenovane maroške krize zaostрил položaj med Nemčijo in Francijo, in v času naraščajoče napetosti med imperialističnimi velesilami je II. internacionala na svojem kongresu v Stuttgartu leta 1907 z resolucijo obsodila »militarizem kot orodje, ki služi buržoaziji za tlačenje delavskega razreda in zatiranih narodov«.

Na tem kongresu so obširno pretresali vprašanja o vojni. Francoski socialisti in eden izmed voditeljev francoske socialistične stranke je zavračal nemške socialne demokrate, ki so odklanjali radikalne antimilitaristične predloge francoskega delegata Hervéja o splošni stavki, vojaški stavki in vstaji v primeru vojne kot neizvedljive in škodljive, čeprav se Jaurés sam ni strinjal v celoti s Hervéjevimi idejami. Vseeno pa je v soglasno sprejeti resoluciji prevladalo stališče nemške socialne demokracije. Resolucija je potrdila sklepe prejšnjih kongresov proti militarizmu in imperializmu, ugotovila, da so »vojne v bistvu kapitalizma« in da bodo prenehale šele, ko bo kapitalistični družbeni red odstranjen. Delavski razred je naravni nasprotnik vojne in se mora zato, z vsemi sredstvi boriti proti oboroževanju in odklanjati sredstva zanj ter da mora vzgajati svojo mladino v duhu bratstva narodov. Resolucija je določila tudi taktiko boja proti vojni z naslednjo formulacijo:

»Internacionala ne more utesnjevati akcije delavskega razreda proti vojni v toge oblike; ta akcija je v raznih državah naravno različna ustrežno času in kraju. Dolžna pa je, da čim bolj okrepi in poveže težnje delavskega razreda proti militarizmu in vojni.«

V primeru vojne nevarnosti morajo socialistične stranke storiti vse, da bi izbruh vojne preprečile z uporabo sredstev, ki jih imajo za najbolj učinkovite in ki se naravno spreminjajo s poostritvijo razrednega boja in s splošno politično situacijo. Spričo okolnosti, da je v imenu nemške socialne demokracije njen prvi voditelj Avgust Bebel ponovno odkrito izjavljal, da bo njegova stranka »domovino branila v primeru napada ruskega carizma«, carska Rusija in Francija pa sta bili zaveznici, tako formulirane obveznosti niso mogle pomiriti bojazni dalekovidnejših francoskih socialistov glede stališča nemške socialne demokracije v primeru izbruha vojne, čeprav so predstavniki levega krila na pobudo Lenina, ki je takrat prvič sodeloval na kongresu II. internacionale kot delegat Ruske socialno demokratične delavske partije, in Roze Luxemburgove vnesli v stuttgarsko resolucijo naslednji zaključek:

»Če pa bi vojna kljub temu izbruhnila, so socialistične stranke dolžne storiti vse, da se čimprej konča, in z vsemi silami težiti za tem, da z vojno nastalo gospodarsko in politično krizo izkoristijo za zdravljenje ljudstva in tako pospešijo odstranitev kapitalističnega gospodarstva. (Zgod. arhiv KPJ, Tom V, str. 482, 483)

Ta zaključek pa je v bistvu pomenil, da je treba imperialistično vojno spremeniti v državljansko. Baselski izredni kongres II.

internacionale, ki ga omenja citirana prvomajska resolucija JSDS (na prvomajskem zborovanju na Jesenicah (in seveda tudi po drugih delavskih središčih v Sloveniji) 1. maja 1917, je vnovič potrdil že sprejeta, pravilna stališča o obnašanju proletariata v primeru imperialistične vojne. Soglasno sprejeti baselski manifest je celo v podrobnosti pravilno predvideval, kako se bo razvijal svetovni imperialistični konflikt. Ugotovil je, da se bo imperialistična vojna nujno spremenila v revolucionarno krizo, stvarno opredelil taktiko proletariata in priporočil ukrepe, ki naj bi jih posamezne socialnodemokratske stranke podvzele v svojih deželah v primeru vojnega spopada.

Stranke II. internacionale so se torej, predvsem pa njene leve in centralistične skupine, jasno zavedale, da bi imperialistična vojna, če bi jo proletariati dopustil brez revolucionarnih protiukrepe, pomenila katastrofo za mednarodno delavsko gibanje. Stranke II. internacionale so v času izrednega baselskega kongresa štejele okrog 3 milijone 300 tisoč članov, sindikati ali strokovne organizacije, kakor so takrat imenovali sindikate pri nas, pa so šteli več kakor 10 milijonov organiziranih delavcev. Mimo tega je v evropskih državah v tem času za socialnodemokratske stranke okrog 12 milijonov volivcev. To je bila vsekakor številčno mogočna sila, ki je odražala ogromen vpliv in moč II. internacionale in vzbujala pri milijonih razredno zavednih, discipliniranih in protivno razpoloženih delavcih neomajno zaupanje vanjo. Toda vse – razen pri Leninovi boljševiški partiji – je ostalo samo pri abstraktnem razglašanju revolucionarnih protivnojnih stališč. Baselski manifest II. internacionale je ostal v zgodovini kot dokument obtožbe proti večini voditeljev II. internacionale, kajti usvajajoči duh lagodnega parlamentarnega praktikizma se je zajedal celo v vrste poštenih socialnodemokratskih pravoč in jih onesposobil za premagovanje ovir in težav revolucionarnega boja. Bili so se revolucije in se pri sebi nadejali, da revolucionarni ukrepi ne bodo potrebni. Zanašali so se, da je strah vladajočega razreda pred revolucijo, ki bo neogibno sledila vojni, tako velik, da je sam po sebi zadostna garancija miru.

To iluzija pa je julija 1914 razbil avstroogrski ultimatum Srbiji in nato vojna napoved: Avstro-Ogrska je napadla Srbijo, torej je bila njena vojna napadalna in ne »obrambna«, kakor jo je razglašala citirana resolucija, da vlada Avstro-Ogrske vodi »vojno le za obrambo«. Ta odstavek citirane resolucije je bil hudo sumljiv in v nasprotju s sklepi mednarodnih (predvojnih) socialističnih kongresov, zlasti kongresa v Baslu, ki je v primeru vojne terjal revolucionarne protiukrepe proletariata. Zato so se tudi naslednji odstavki na prvomajskih zborovanjih na Jesenicah in drugih slovenskih delavskih krajih, izkazali pred zgodovino kot prazne besede:

»... shod pozdravlja z navdušenim pri-trjevanjem pričeta pogajanja (soc. dem.) strank Nemčije, Avstrije in Ogrske z bratskimi strankami tujine, ki imajo namen, da znova dokažejo bratsko solidarnost proletariata vseh dežel, da zgradi novo internacionalo na širši podlagi in v poglobljeni obliki, da postavi v službo umetno zadrževano mirovno voljo delovnega ljudstva vseh držav in narodov sveta za doseg trajnega miru;

pričakuje, da sodeluje na novo zbudena internacionala pri vzpostavitvi novega evropskega mednarodnega prava in nove evropske državne skupnosti, temelječe na svobodi in bratski solidarnosti vseh narodov.

S strastnim sočustvovanjem pozdravlja shod ruski proletariati, ki s svojim junaškim bojem ni rešil le samega sebe, temveč vso

VZPOSTAVITEV DELAVSKIH ZAUPNIKOV

Franjo Gabrijel, rojen 3. 11. 1887 v Rožu na Korškem

Evropo jarma in biča carizma in je tako napravil svobodno pot za nov politični in socialni razvoj.

Shod obljublja, da zastavijo vsak posameznik in vsi skupaj vse svoje sile, da pomagajo potrebi po splošnem miru k najhitrejšemu uresničenju. (Delavec, IV. št. 18, 5. maja 1917)

O teh delavskih shodih je poročal tudi meščanski tisk. Že pred shodi je o tem pisal »Slovenski narod« 28. in 20. aprila 1917. V prvi številki je bil tudi stavek:

»Ves slovenski narod bo na majski praznik solidaren s slovenskim delavstvom...«

V naslednji — 30. aprila 1917 pa lahko beremo med drugim:

»Za mir in svobodo — v tem znamenju sme letos avstro-ogrski proletariat praznovati svoj prvi maj. Ni čuda, da se mu pridružuje tudi vse ostalo prebivalstvo države in da postaja letošnji delavski praznik — praznik trpečega človeštva sploh... Uživati hočemo mir, deležni hočemo biti miru v znamenju demokratične in narodne misli. Tej zahtevi zmagovite ruske revolucije je veselo pritrdila monarhija na usta svojih odgovornih državnih...«

Brez dvoma je ruska februarjska revolucija bila opozorilo tudi habsburškemu cesarskemu dvoru, ki je za svojo rešitev in rešitev monarhije odprl vrata dunajskega parlamenta, obenem pa poizkušal v svoj voz vpreči tudi avstrijsko socialno demokracijo, kar se mu je prav tako posrečilo, kakor se je posrečilo ruski buržoaziji in veleposestnikom vpreči v svoj voz ruske socialne demokrate — menjševike in eserje. Ne glede na to pa je prav socialistična akcija za mir povzročila nov in vedno množičnejši dotok delavstva v socialnodemokratske strokovne organizacije.

Tako je bilo tudi na Jesenicah, ko je v jeseniški podružnici Zveze kovinarskih delavcev junija 1917 naraslo število članstva na ca. 400 članov, kar je pomenilo, da je bila v tem času v socialistični strokovni organizaciji organizirana četrtnina vsega delavstva v tovarnah Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, Javorniku in na Blejski Dobravi, kjer so ruski ujetniki gradili tovarno elektrod. (»Delavec«, 9. junija 1917) Tako so v jeseniški dolini socialistično organizirani delavci že postali ne samo vodilna, marveč tudi najbolj trdna sila jeseniškega delavstva.

Samo devet dni po zmagi februarjske revolucije v Rusiji je avstrijska vlada dne 21. marca 1917 izdala naredbo o uvedbi mezdnih in pritožbenih komisij v vojni industriji in v tovarnah, oziroma obratih, ki so ob izbruhu vojne prišli pod vojno upravo. To je sprožilo mezdna gibanja pa tudi stavke, v katerih ni prišlo samo do mezdnih zahtev, pač pa tudi do zahtev po končanju vojne in po izpustu političnih jetnikov, med katerimi je bil tudi dr. Friedrich Adler, sin dr. Viktorja Adlerja, prvega voditelja avstrijske socialne demokracije, in tajnik avstrijske socialnodemokratske stranke, ki je 1. oktobra 1916 ustrelil avstrijskega ministrskega predsednika grofa Stürgkha.

Ta atentat, ki sem ga že prej omenil, je bil izredno pomemben dogodek v avstrijski notranji politiki, saj je bil s tem atentatom odstranjen nosilec vojnega absolutističnega režima, ki so se ga naveličale tudi meščanske avstrijske stranke in bile vnovič za obnovo ustavnega stanja in sklicanje avstrijskega parlamenta, do katerega je po smrti Franca Jožefa pod novim cesarjem Karlom tudi prišlo.

Adlerjev atentat pa ni bil samo pomemben za sprostitev notranjega življenja v Avstriji, pač pa nam prav proces proti njemu osvetljuje nekatere stvari v avstrijski socialni demokraciji, ki je takoj po atentatu na Stürgkha v nemških socialnodemokratskih glasilih v Avstriji in Nemčiji razglasila Adlerjevo dejanje za »dejanje blazneža«, osrednje glasilo avstrijske socialne demokracije »Arbeiter-Zeitung«, pa je izjavilo, da se je »atentator s svojim dejanjem sam izključil iz stranke«. Zate-

kanje k individualnemu terorju je nasprotovale načelom hainfeldskega programa avstrijske socialne demokracije, prav tako kakor še vedno nasprotuje načelom vseh marksističnih delavskih strank. Pa ne samo zaradi tega, saj je bilo v tistem času, ko se je avstrijska socialna demokracija v celoti prilagodila Stürgkhovemu absolutizmu, Adlerjevo dejanje kot dejanje enega izmed najbolj vidnih članov stranke nekaj nezaslišanega.

Dr. Friedrich Adler, kakor je sam pojasnil vzrok svojega dejanja, je posegel po tem sredstvu boja zato, ker sta mu »cenzura vojnega absolutizma in z njim zvezana lastna stranka onemogočila, da bi se v svetu slišal tudi glas avstrijske internacionalistične opozicije, kateri je sam stopil na čelo — glas proti vojni in proti vojni politiki njegove stranke. V svojem zagovoru pred izjemnim sodiščem 18. maja 1917 je predstavil svoj atentat kot »demonstracijo za mir brez aneksij in kontribucij in predvsem kot protest proti lastni stranki, ki se je ob izbruhu vojne začela ravnati po tujih načelih, bodisi nemško-nacilnalnih (ki so jih zastopali Leuthner, Pernerstorfer in Hartmann) ali pod vplivom dr. Karla Remnerja, ki je »svoje notranje prepričanje avstrijstva demogoško vtihotopil v stranko kot pristno internacionalno načelo«. V svojem zagovoru je poudaril, da je »hotel svoje sodruge privedi k moralni internacionalni«, k »moralni demokracije, ki jo je medtem (po atentatu, a pred zagovorom) dvignila zopet ruska revolucija, ki načelu roparskega osvajanja dežel postavlja nasproti načelo enakopravnosti narodov, ko zahteva mir

Koroška Bela — vhodna vrata Brancev — skica Branko Čušin

brez aneksij in kontribucij'. Njegovo dejanje, je izjavljal, je mogoče umeti le v okviru velike zgodovinske tragedije', ki se je zgodila s socialno demokracijo, ki naj bi bila nositeljica ideje človeštva', a je postala sopotnica vlade', ker je birokratski aparat delavskega gibanja prevladal nad interesi bodočnosti proletariata'. V avstrijski socialni demokraciji si ni po dolgi dobi miru nihče več predstavljal, kako bi v določenih pogojih bilo mogoče preiti k uporabi sile, marveč so mislili zgolj na preprečevanje nemirov'. Dr. Renner je s posebno umetnostjo skušal zastreti okolnost, da v Avstriji kakor tudi v Rusiji sploh ne gre v prvi vrsti za socialno revolucijo, marveč za meščansko revolucijo, za obračun z absolutizmom'. Nasproti vodstvu stranke, ki je vse bolj postajala protirevolucionarna institucija', je Adler vedno bolj prihajal do prepričanja, da se bo revolucija v Avstriji mogla izvršiti le proti strankinemu vodstvu', in je s svojim atentatom hotel ustvariti psihološke pogoje za bodočo množično akcijo', kajti po njegovem dejanju si noben Renner, noben Seitz ne bo več upal pred delavci v Avstriji reči, da je nasilna akcija v Avstriji nemogoča'.

Adler je opisoval neprodornost svoje agitacije:

»Ko smo (opozicija v stranki) na konferenci (nemške avstrijske soc. dem. stranke) marca 1916 zahtevali, naj bi strankino vodstvo z največjim poudarkom zahtevalo od vlade, naj centralne sile (Nemčija, Avstrija in Turčija) javno nastopijo za mir in se odrečejo aneksijam in kontribucijam, so se norčevali iz nas in sem jih med sto delegati imel le šestnajst na svoji strani.« S svojim predlogom bi morda dobil nekaj glasov več, toda drugi bi ta predlog strnjeno preglašovali. Zato mu ni preostajalo drugega, da se je zatekel k atentatu in je njegovo dejanje tudi učinkovalo tako, kakor naj bi učinkovalo', zato ga ni obžaloval, ker je premaknil položaj z mrtve točke', a za premik položaja z mrtve točke se mu je zdelo vredno, da je zastavil svoje življenje' in da bi tako pripravil avstrijske socialnodemokratske voditelje, da bi spremenili svoje ravnanje'. Dne 19. maja 1917 je bil pred izrednim sodiščem na Dunaju obsojen na smrt, vendar je cesar — ne brez namena — to obsodbo spremenil na osemnajst let ječe, ki pa je trajala samo do razsula Avstrije. (Zgod. arhiv KPJ, Tom V, str. 481, 482)

Cesar je v strahu pred revolucijo postal mehak že prej, ko se je skušal prikupiti delavstvu v vojni industriji in v tovarnah pod vojno upravo. Mezdno gibanje, ki je po 21. marcu 1917 zajelo štajerske kovinarje v Gracu in okolici in se končalo z razsodbo 'mezdne in pritožne komisije' je našlo svoj odmev tudi med jeseniškim delavstvom, ki se je na shodu jeseniške podružnice Zveze kovinarskih delavcev v začetku junija 1917 pritoževalo nad poslabšanjem razmer in delavskega položaja v jeseniški dolini. (Delavec, 9. jun. 1917, št. 23)

Na tem shodu je predsednik jeseniške podružnice Zveze kovinarskih delavcev Franc Gabrijel vnovič opozoril zborovalce na mezdne in pritožbene komisije, pri katerih ima sleherni delavec podjetij pod vojno upravo pravico do pritožbe. V zvezi s tem zasledimo že 2. junija 1917 v »Delavcu« pritožbe jeseniških delavcev nad premajhnim zaslužkom, pa tudi nad slabimi higienskimi razmerami v tovarni, ki bi morala poskrbeti za potrebne umivalnike in kopeli, kakršne imajo po drugih tovarnah' in ki jih pravzaprav zahteva zakon o delavski zaščiti'.

Na podlagi takih opozoril se je vodstvo jeseniške podružnice Zveze kovinarskih delavcev Avstrije, v katerem so bili predsednik Franc Gabrijel, tajnik Tof in blagajnik Josip Moretti (Jesenice, str. 24), borilo za vzpostavitev delavskih zaupnikov v tovarni, ki naj bi urejali v

Josip Moretti, rojen 28. 4. 1893

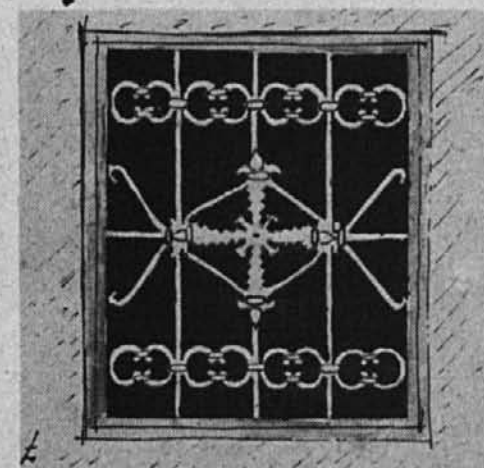
interesu delavstva razmere med delavci in podjetjem.

Toda vodstvo Kranjske industrijske družbe je imelo kaj čudne nazore o pravicah delavstva', je ugotavljal delavski shod 8. julija 1917. Ni se hotelo sprijazniti z mislijo, da je potrebno v vsakem podjetju delavsko zastopstvo, sestavljeno iz zaupnikov delavstva', ki naj bi v interesu delavcev urejalo odnose s podjetjem.

»Tozadevno vlogo je tovarna kratko malo zavrnila.« sta o tem poročala »Naprej« v svoji prvi številki 15. julija 1917 (takrat je ta socialnodemokratski list začel izhajati) in »Delavec« 20. julija 1917. Prav tako je KID zavrnila delavsko zahtevo, po izvolitvi aprovizacijskega odbora', ki naj bi urejal oskrbo delavstva z živežem, ki ga je vedno bolj primanjkovalo in je delavstvo s svojimi družinami ob delu in gladu moralo mreti', kakor sem to obdobje izrazil v verzu v Rapsodiji o splavarjih na ognjeni reki.

Glavni referent Josip Kopač, ki ga je centrala poslala 8. julija 1917 na jeseniški shod in ki je na shodu razlagal določbe uredbe, glede razmerja delavcev, ki so bili zaposleni v podjetjih pod vojnim zakonom, napram podjetnikom', je ob omenjeni zavrnitvi delavskih zahtev opozarjal Kranjsko industrijsko družbo, da postopa skrajno nepredvidno, ko odgovarja na zahteve delavstva s pretnjo, da pošlje nezadovoljneže v strelske jarke'.

Tako je zapisal »Naprej« v prej navedeni številki in zaradi groženj s strelskimi jarki' zapisal še naslednje:

Kovana okenska mreža v Smokuču — skica Branko Čušin

»Namesto da bi (podjetje) upoštevalo neizmerne težave delavstva in mu lajšalo neznosna bremena, poskuša vzbujati nezadovoljnost. Krajšati zaslužek... pač ne privede do složnega delovanja med podjetnikom in delavstvom. Jeseniško delavstvo silno težko pričakuje začetek poslovanja pritožbene komisije. Delavstvo se je obrnilo tudi na nadzorstvo prehranjevalnega urada v Ljubljani, naj napravi konec samovoljnemu postopanju tovarniške aprovizacije.«

Mimo tega je »Naprej« v poročilu o tem shodu zapisal, da je kovinarska organizacija pridobila zopet lepo število novih članov.

Dne 4. avgusta 1917 je »Delavec« vabil jeseniške delavce na ponoven shod in opozarjal na jako važno zadevo', o kateri bodo na shodu 5. avgusta 1917 razpravljali. Centrala je poslala na ta shod Melhiorja Čobala in Viktorja Zoreta. Prvi je govoril o škandalu, ki ga je s poneverbo povzročil eden izmed starih jeseniških veljakov Pongratz pri Bratovski skladnici, v tem času že pokojnik, a za življenja petoliznik in hlapec KID, in ki je brez dvoma privabil marsikoga na shod, vendar je za naš zapis pomembnejša druga točka, ki je bila na shodu 5. avgusta 1917 na dnevnem redu pod naslovom »Delavske zahteve« in o kateri je poročal strokovni funkcionar Viktor Zore. Delavci KID v jeseniški dolini so namreč na tem shodu zahtevali dvakratno zvišanje plač in draginjskih doklad, zvišanje prejemkov delavkam in mladim delavcem, azbestne obleke za tiste, ki delajo pri ognju, primerno obutev za tiste, ki delajo v vodi, za vse druge pa delovne predpasnike', kakor je o tem poročal »Delavec« dne 11. avgusta 1917. Govornik je obljubljal, da bo organizacija (Zveze kovinarskih delavcev) storila vse, kar je v njeni moči, seveda pa je pri tem poudaril, da bo uspeh tega gibanja odvisen predvsem od delavcev samih. O namenu shoda pa je že pred tem — dne 7. avgusta — poročal tudi »Naprej«, češ da je shod formuliral delavske zahteve za ureditev mezd, prehrane in drugih potreb, in napovedal, da se bo delavstvo obrnilo na pritožbeno komisijo v primeru, da bi KID teh zahtev ne ustregla.

Iz iste številke vzemo, da so popoldne 5. avgusta 1914 sklicali svoj shod tudi krščanski socialisti in da na njem govoril glavni pobudnik in voditelj takratnega deklaracijskega gibanja dr. Janez Evangelist Krek. Le da je bil krščanskosocialni shod v tem času za delavsko zgodovino Jesenic že drugotnega pomena, saj so organizirane vrste krščanskega delavstva v tem času upadle že na manjšino in so še nadalje upadale. To kar je Krekovo krščansko-socialno gibanje pomenilo za Jesenice leta 1904, je leta 1917 pomenilo marksistično organizirano delavstvo. Vlogi pri vplivu na neorganizirano delavstvo sta se zamenjali. Sam dr. Krek je potem, ko je na krščansko-socialnem shodu socialni demokrat Melhior Čobal obrazložil sklepe marksističnega kovinarskega shoda, pozval svojo jeseniško četo, naj brez obotavljanja podpre akcijo jeseniških marksistično organiziranih delavcev', katerih organizirano članstvo je prav v teh treh mesecih naraslo za več kakor 500 novih članov', kakor navaja tudi brošura »Jesenice« (str. 24).

Šest dni po omenjenem shodu dne 14. avgusta 1917 je jeseniška dolina, ki je bila že od pomladi 1915 zaradi nove italijanske fronte v ožjem vojnem operativnem področju, doživela prvi letalski napad. Italijanska letala so ta dan napadla v prvem naletu Savo — železarski predel Jesenic, toda od vseh bomb je zadela samo ena rovarniško skladišče za premog in delno porušila bližnjo tovarniško stanovanjsko zgradbo, druge bombe pa so padle na gozdno pobočje Jelenkamna in zanetile požar. Popoldan

so italijanska letala skušala zadeti tovarniške obrate na Javorniku z zažigalnimi bombami, te pa so padle na Koroško Belo in jo zažgale.

Vojna je torej tudi s te plati opozorila prebivalstvo, da je Soška fronta pravzaprav zelo blizu in ne samo v Rusiji in Flandriji. Centralne sile so po zlomu poletne ruske ofenzive osvajale Bukovino. Sredi avgusta so vojna poročila večkrat imenovala reko Sereth in naštevala poraze ruskih in romunskih vojakov. Istočasno se je razplamtevala druga bitka za Flandrijo. Angleži so se prizadevali, da bi uničili oporišča nemških podmornic in si ta oporišča priborili zase. Dne 17. avgusta 1917 je bilo vno- vič slišati odmev topniških bitk s Soške fronte celo na Jesenice, kakor so se mnogokrat spominjali tistih časov naši starši. Takrat se je namreč začela že enajsta italijanska ofenziva na soški fronti. Naslednje dni so tudi avstrijski časopisi poročali, da je začasna ruska vlada internirala odstavljene- ga carja in njegovo družino v Tobolsk. Ruska carica je namreč bila nemškega rodu, nekdanja kneginja Hessenska. Medsebojni zločinški pokol ljudi se je nadaljeval. Februarska ruska revolucija ni likvidirala vojne, to pa je dajalo verjetnost besedam dr. Karla Rennerja, ki je trdil ob Adlerjevem procesu, da v Rusiji ne gre v prvi vrsti za socialno revolucijo, marveč za me- ščansko revolucijo, za obračun z absolutiz- omom in da v Avstriji ne more biti drugače, kar je po svoje dokazovala, da se avstrijska socialna demokracija ne bo spuščala v globlji razredni prevrat. Časopisi so pisali o nepreglednih množicah ruskih vojakov, ki so padli ali bili ujeti med 19. julijem in 17. avgustom 1917. Pisali so o sabotaži, ki je v Solunu zanetila ogromen požar, ki se je iz vojnih sovražnikovih zaklonišč razplamtel po vsem grškem makedonskem pristani- škem mestu. Na tirolski fronti so Italijani izpraznili ozemlje severno od Asiaga v širi- ni petnajstih kilometrov in se umaknili iz doline Sugan, ki je bila staro ime že od ma- ja 1915.

Dne 20. avgusta 1917 je enajsta velika soška bitka bila v polnem razmahu in se bližala samemu višku. Naslednji dan je na tem bojišču kosila smrt s pet tisoč topovi, seveda pa avstrijskega cesarja Karla, ki je ta dan 'obiskal' soško fronto, ni ubila, ker je opazoval pekel, v katerem so umirale njegove vojaške človeške lutke, iz varne razdalje, avstrijski časopisi pa so pisali: Pod cesarjevim očesom so vojaki z velikim navdušenjem odbijali izdajalske Italijane! V resnici pa so vojaki preklinjali vojno, ran- jenci so pravili, da se raje ubijejo sami, kakor da bi šli še enkrat v tak pekel, kakrš- nega jim je v enajsti soški bitki pripravil cesar. Tako je na primer Štefaniji Federl pisala na Bavarsko njena tržaška prijate- ljica Bajberlova, ki je imela svojega moža med kotorskimi mornarji. Doma pa je bil glad, ob katerem so hirali in umirali tudi jeseniški delavci in njihove družine. In ven- dar so jim tisti delavci, ki so bili na fronti, prav gotovo zavidali in bi se jim 'mezdni' boj, ki so ga na Jesenicah takrat bili za svoj obstoj, zdel majhen in komaj razmišljanja vreden.

In vendar je bilo tisto 'majhno', za kar so se poletne mesece leta 1917 bili jeseniški delavci in tudi dosegli, nekaj velikega, če- prav se tega sami niso niti zavedali. To je bila ustanovitev delavskih zaupnikov. Kranjska industrijska družba je morala popustiti: ...delavstvo je izvolilo zaupni- ke v posameznih oddelkih.

»Ti zaupniki imajo dolžnost posre- dovati med delavstvom in tovarno,« je 18. avgusta 1917 poročal »Delavec«.

Vloga te ustanove se je dve desetletji kasneje izkazala kot najbolj pomembna pridobitev jeseniškega delavstva, saj je po- stala kasneje pod vodstvom komunistov

glavna združevalna sila jeseniškega delav- stva in organizatorica revolucije prav na predvečer najbolj usodnega časa v naši zgodovini.

Zato sem moral omeniti začetek jeseni- ške ustanove delavskih zaupnikov tudi v tem zapisu, čeprav v tem času ni pomenila tisto, kar je pomenila v obdobju 1935-41. Bila pa je že v tem obdobju plod boja soci- alistično organiziranega delavstva še pred izbruhom prvega revolucionarnega vala, ki je zajel delavstvo po izbruhu oktobrske re- volucije.

Ko je tovarna priznala delavske zaupni- ke, sta rdeča kovinarska organizacija in delavski tisk (Delavec, 18. avgusta 1917) lahko delavstvo KID prepričala, da so de- lavski zaupniki postali tudi napram tovar- ni vaši zaupniki in opravičeni vaši zastop- niki.

Da pa bi ti zaupniki ne ostali samo prazna imena na papirju, so začeli takoj pogovor o delavskih zahtevah z vodstvom tovarne. Ta je nekaterim zahtevam ugo- dila, toda ne za vse delavstvo. Zaupniki se s tako rešitvijo niso hoteli sprijazniti in so na shodu 9. septembra 1917 sklenili, da delavstvo izroči svoje zahteve pritožbeni in mezdni komisiji v Ljubljani (»Delavec, 8. septembra in 15. septembra 1917«).

Dne 25. oktobra 1917 je ta komisija v glavnem ugodila delavskim zahte- vam glede povišanja zasluzka in skraj- šanja delovnega časa. To seveda še ni bil osemurnik, pač pa še vedno neko- liko omiljen dvanajsturnik, oziroma v nekaterih obratih enajsturnik (od sed- me do osemnajste ure z enournim odmo- rom za obed), v martinarni in valjarnah pa je še vedno veljal dvanajsturnik v dveh iz- menah, čeprav so se delavski zaupniki pri- zadevali, da bi prav v teh obratih prišlo do sprememb - do osemurnika v trojni izmeni.

Tudi glede nedeljskega in prazničnega počitka, ki ju je vojna v celoti odpravila, zaupniki niso uspeli. Marsikaj je ostalo s strani komisije samo pri obljubah, naj se 'zahteve po možnosti' izpolnijo. Toda znat- no povišanje mezd in draginjskih doklad, določitev povišanja minimalnih mezd za delavke in mladoletne delavce in nadzor s strani delavskih zaupnikov pri delitvi aprovizacije (živil) v tovarni so vendarle bile pridobitve vztrajnega boja zaupnikov in rdeče kovinarske organizacije, ki se je prav zaradi tega boja številčno krepila in še bolj utrjevala vodilno vlogo v življenju je- seniškega delavstva, tedaj že hudo izroče- nega lakoti in drugim stiskam, ki jih je pri- nesla vojna.

Tako se je vsaj zdelo, da bo razsodbo pritožbene in mezne komisije upoštevala tudi Kranjska industrijska družba. Ta pa je, kakor je poročal »Naprej« 22. novembra 1917, vztrajala pri delavniku od šeste zju- traj do osemnajste zvečer. Ni se menila za plačevanje višjih delavskih mezd, mlade delavce pa je plačevala, kakor se ji je zlju- bilo...

O tem 'nelepem postopanju podjetnikov in o žalostnih razmerah aprovizacije' so razpravljali na shodu, ki so ga priredili je- seniški socialistično organizirani delavci 18. novembra 1917, in opozorili delavce, naj 'vsako pomanjkljivost takoj naznanijo svo- jim zaupnikom', sam shod pa so zaključili s pozdravi 'na mednarodno delavsko solidar- nost'. V tem času je namreč že odjeknila v svet Leninova oktobrska revolucija v Rusi- ji in postala 'nov faktor v človeškem razvo- ju (Fr. Klopič, Zaton slovenske soci- alnodemokratske stranke 1919-1920, Prispevki za zgod. del. gib. 1960, št. 1, str. 53)

»Tam v daljni Rusiji je vzplamtel pla- men. Mir med narodi - mir brez aneksij in odškodnin. Delavstvo Nemčije in Avstrije, delavstvo vse Evrope, vsega sveta je z nav- dušenjem pozdravilo klic ruskega proletari- ata,« je 23. novembra 1917 pisal »Naprej« in napovedoval za 2. december 1917 shode v Ljubljani in slovenskih delavskih središčih, med njimi tudi na Jesenicah.

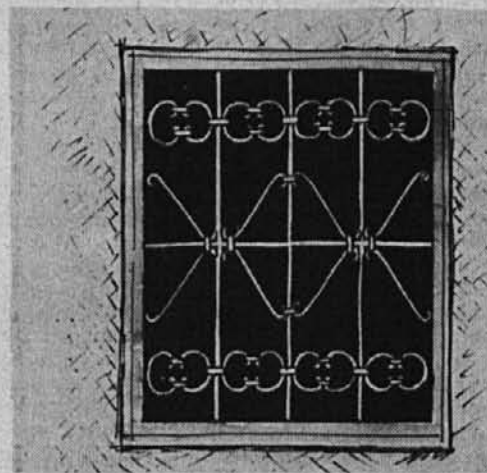
V resoluciji je na shodu 2. decembra 1917 jeseniško delavstvo poslalo 'tope po- zdrave petrograškemu delavstvu', ki je sku- paj z vojaki 'iztrgalo oblast izdajalski bur- žoaziji', prevzelo vlado in 'predložilo svetu mirovno ponudbo ruskega ljudstva:

»Zmago ruskega delavstva pozdrav- ljamo kot začetek nove dobe v osvobo- jevalnem boju mednarodnega proletari- ata. Zmaga proletarske mirovne vo- lje nam daje upanje, da se bo skupnemu stremljenju delavcev vseh dežel končno posrečilo napraviti ko- nec krvavi moritvi.«

Tako je o resoluciji Jugoslovanskega proletariata zapisal 3. decembra 1917 »Na- prej«.

Prav tako so jeseniški kovinarji poleg vprašanj o strokovni organizaciji razprav- ljali na shodu 16. decembra 1917 tudi 'o mednarodnem položaju', oziroma o 'med- narodnih razmerah', kakor je bilo zapisano 19. decembra 1917 v »Napreju«. O vsem tem je obširno razpravljal tudi X. zbor (kongres) Jugoslovanske socialno demo- kratične stranke 25. in 26. decembra 1917 v Ljubljani.

nadaljevanje prihodnjic

Kovana okenska mreža v Smokuču - ski- ca Rranko Čušin

Ob letošnji jubilejni 60-letnici ustanovitve ZKJ, ki jo proslavljamo širom po naši socialistični domovini, spominjajoč se dogodkov tega obdobja neizčrpnih virov življenjskih moči borečega se ljudstva, nam je ponovno predočena pravilnost in resničnost spoznanj, usodnih za vse nas, našo sedanjost in tudi prihodnost.

Ko se ob poglabljanju v dogodke preteklosti, zlasti v tiste pred osvobodilno borbo, spominjamo vseh znanih in nezanih prvoborcev revolucionarnega delavskega gibanja, se nam vedno znova razodevajo nove, že davno pozabljene slike usod ljudi — komunistov, o katerih širši javnosti ni bilo dosti znanega; čas je brezobzirno brisal sledove za njimi. Bilo jih je veliko, ki so bili neločljivo povezani z bojem in zmago našega naroda, a vendar ne vemo skoraj ničesar o njih.

Zahvaljujoč preživelim pričam tistega časa, staram komunistom, ki jih zdaj že krepko bremenijo leta pozne starosti, se tu in tam utrne zbledeli spomin na katerega od tistih pozabljenih pionirjev revolucije. Prav je, da se spomnimo tudi teh.

Med bohinjskimi komunisti, ki so bili med najborbenejšimi in najuspešnejšimi na Gorenjskem in v Sloveniji, se je že od samega začetka revolucionarnega delavskega gibanja, se pravi od ustanovitve KP uveljavila cela vrsta zaslužnih mož in fantov. Poleg znanega organizatorja in revolucionarja Jožeta Ažmana iz Nomnja, o katerem je bilo v zadnjih letih že nekaj napisanega, je bil posebno zaslužen za razvoj delavskega gibanja tudi njegov najtesnejši sodelavec in osebni prijatelj slovačan Janez Zupan, po domače Pintar, človek, ki je zvesto in požrtvovalno vtiral pot revoluciji od prvega dne, ko se je vrnil iz Rusije po oktobrski revoluciji, do svoje junaške smrti 28. avgusta 1941, ko je padel kot talec. Njegove zadnje besede, predno so ga ugonobile nacistične krogle: »Zmagoslavno gremo v smrt«, je prepričljiv izraz globoke vere v zmago partije in ljudstva, visoke zavesti svoje pripadnosti in pravega patriotizma. To ni bil klic na pomoč na koncu poti, marveč poziv na prihodnost prihajajočim rodovom in spodbuda vsem, ki so se borili. Prav takšen, kakršen se nam je razodel ob smrti, je bil skozi vse svoje težko življenje. Anton Preželj, eden od preživelih starih bohinjskih komunistov, sodobnik Zupana, Ažmana in drugih revolucionarjev, ki uživa zaslužen mir kot upokojenec v nedavno pridobljenem novem stanovanju v Radovljici, je bil osebni prijatelj in sodelavec Janeza Zupana. Kljub razmeroma visoki starosti z vsem razumevanjem, predvsem pa s presenetljivim spominom rad načne pogovor o tistih časih in ljudeh, ko so začeli z naprednim gibanjem, med katerimi se posebno dobro spominja Janeza Zupana. Njegova pripoved odkriva vrsto podrobnosti iz življenja in dela ne samo Zupana, pač pa tudi zanimive dogodke, ki kažejo globokumnost, spretnost, požrtvovalnost komunistov in metode političnega dela v takratnih težkih razmerah.

Z Janezom sta se prvič spoznala v Bohinjski Bistrici. Bilo je neko nedeljsko dopoldne 1. 1919, kmalu po povratku iz Rusije. Janez je bil takrat že zrel tridesetletni možak, Preželju pa je bilo komaj 19 let, kljub temu pa je bil celo leto vojak na avstrijsko-italijanski fronti na Plavi. V gostilni pri Becu se je zbralo po maši precej mož in fantov, ki so ob kozarcu med drugim načeli pogovor tudi o Rusiji in revoluciji, ki je še vedno pretresala svet. Vsi so z zanimanjem poslušali Janeza, ki je govoril o Leninu, boljševikih, belogardistih in o svojih doživetjih, ko se je boril v vrstah Rdeče armade.

Nekateri so mu s prikimavanjem sledili, drugi se spet podcenjevalno nasmihali. Ja-

nez ni dosti maral za očitke nevernežev, čeprav je bil očitno pripravljen še in še dokazovati resničnost svojih besed. Preželj, ki je podobne pripovedi slišal že od svojega starejšega brata, prav tako udeleženca revolucije v Rusiji, je bil med najvernejšimi poslušalci. Takoj se je postavil v bran Zupanu, kar je bilo dovolj, da se je vnel prepir. Izza sosednjega omizja je naenkrat priletel kozarec, nato drugi in tretji. K sreči ni bil poškodovan nihče iz Zupanovega omizja. Raje so se umaknili pred razgrajaci, ki so bili takrat še v veliki večini.

Odsihmal so se prvi maloštevilni komunisti in njihovi privrženci med katerimi je bil tudi Preželj, začeli vse pogosteje sestajati. Zbirali so se v Bistrici, največkrat v prvem nadstropju hiše Janeza Iskre, v Kamenjah pri Francu Maleju ali pa v Nomnju pri Jožetu Ažmanu in Janezu Zupanu. Iz teh skupin, ki so jo sestavljali v Bistrici Franc Rozman-Mlinarjev, Janez Znidar-Sušnikov, Matevž Polajnar, Franc Vojvoda in še danes živeči Franc Kenda iz Nemškega rovta ter skupine iz Kamenj, Polj in Savice, v kateri so bili najaktivnejši: poznejši kurir CK KPJ in španski borec Jože Repinc, brata Franc in Janez Malej, Peter Rozman, Janez in Jernej Iskra, le-ti so ustanovili prve celice že leta 1920 v Nomnju, v Bistrici in Polju. Glavni organizator je bil Jože Ažman, njemu pa sta še od vsega začetka pomagala Jože Repinc in Janez Zupan. Le-tim so se kmalu pridružili še drugi mlajši delavci in kmetje iz vseh bohinjskih vasi, predvsem iz vrst najrevnejših in izkoriščanih. Precej teh je bilo nezaposlenih ali pa so se ukvarjali s priložnostnim delom na bornih kmetijah, drvarili v gozdovih, vihteli kramp na progi in le redki so imeli srečo da so dobili zaslužek v jeseniški železarni, kjer je imela partija že dokaj močno organizacijo in velik politični vpliv med delavstvom. Bližina Jesenic in Kranja je odločilno vplivala na načrten razvoj in organiziranje revolucionarnega gibanja zlasti v Bohinju, ki je kmalu postal trdnjava komunistične partije in žarišče naprednih v tem koncu Gorenjske. Življenje preprostih ljudi je bilo negotovo, bedno in neperspektivno. Pomanjkanje, brezposelnost in brezizgledna bodočnost je hromilo samozavest nekoč klenih rodoljubov, ki so se porajali v vrtincu nacionalizma in klerikalizma, pa so se spričo nenarodne monarhistične tvorbe, ki je nasledila Avstroogrsko razočarali, opustili sleherni možnost za politično aktivnost, če se že niso opredelili za režim. Iz slednih so vznikli vaški politikanti, najhujši nasprotniki komunistov, ponižne ovčice božjih pastirjev, ki so vse težave in krivice pripisovali usodi, še najraje pa kar komunistom. Za razliko od takrat že vsestransko organiziranih in dokaj podrobno politično in ideološko razgledanih članov partije, ki so se na svojih sestankih teoretično usposabljali za boj proti izkoriščevalcem in nenarodnemu režimu ter imeli pred sabo jasno orientacijo, program KP, medtem ko nasprotniki niso imeli nobenega cilja. Komunisti so bili disciplinirani, vztrajni in načrtni in izvajajo svojih agitatorskih nalog, ki so dosledno prilagajali metode dela sredinam v katerih so živeli. V svojo revolucionarno ognjevitostjo in razumom so zastavljali vse svoje moči krepitvi vloge partije, ne glede na vse težje pogoje, preganjanja in zaničevanja. Koliko odrekovanja in celo zanemarjanja lastnih življenjskih potreb je bilo tudi na škodo svojih družin, vedno le tisti, ki so bili najtesneje povezani z njimi. Bili so idealisti v pravem pomenu besede. Za pojasnjevanje naprednih idej, za agitacijo, kakor so to imenovali, so izkoristili sleherni priložnost, v gostilni, na delu v gozdu, med vožnjo z vlakom in celo med malicami na deloviščih. Tako so počasi, toda zanes-

ljivo pridobivali vedno več somišljenikov in prijateljev, poznejših komunistov in v odločilnih trenutkih v osvobodilni borbi, najboljših borcev.

Kot rečeno, je bil Janez Zupan že od ustanovitve KP eden od najvidnejših komunistov. Po naravi tih, skoraj nezapažen, pa vendar poln neusahljivih moči, trezne odločnosti in bistrega duha, je bil s svojo visoko in krepko postavo pravo nasprotje blagemu značaju po katerem se je odlikoval med ljudmi. Njegovo življenje je bilo takorekoč že od rojstva prežeto z bedo, pomanjkanjem in trpljenjem in prav to ga je izoblikovalo v osebnost revolucionarja, sicer res brez blestečega vzpona, pa tudi brez nihanj.

Rodil se je leta 1889 v revni kajžarski družini v Stari Fužini. S prvimi koraki, še predno je dopolnil dve leti je izgubil mater, ki mu razen revščine ni mogla ničesar zapustiti. Ostroštvo brez ljubezni staršev mu je minilo prej predno se je tega zavedel, na paši s tujimi čredami krav, po skopih njivah, v rovtah, gozdovih. Njegov svet pastirčka, hlapčka in nazadnje dninarja se je raztezal do tam, kjer se mu je med bohinjskimi hribi ustavljal pogled. Ta svet iz katerega je nastal in zrastel, mu je bil tuj, ograjen kot pašnik, tesen kot kašča in temen kot klet — to je bilo njegovo prvo spoznanje. Življenje z delom nemočnih rok, poslušnost ljudem za kos črnega kruha ali koruznega močnika, so bila vsa njegova mladostna doživetja. Temu se je podrejal v zgodnjih letih vdano in ponižno, ker v svoji zasoplosti ni utegnil razmišljati o čem drugem. Delo ga je utrjevalo v močnega fanta. Med drvarji se je v poključkih gozdovih uril s težko sekuro — plankačo obdelovati les. V teh gozdovih se je počutil svobodnejši in to ga je sprostil. Najbrž je prav tam ob tabornem ognju v letnih nočeh prvič kanila v njegovo dušo nova misel, ko je prisluhnil pogovorom njegovih starejših tovarišev — drvarjev. In tako z dneva v dan, iz meseca v mesec in iz leta v leto, vzporedno s spretnostjo rok, se je razvijalo in bistrilo njegovo obzorje. Tudi sam je posegal v te razgovore in vrtal v nejasne globine in tako slučajno odkrival vzroke težav svojega delavskega stanu, neenakosti, krivic in trpljenja. Takrat se je že zavedel razlik med ljudmi in razredi, izkoriščanih in izkoriščevalcev. V globini njegove duše je tlel odpor proti takšnemu krivičnemu življenju in kmalu si je z vso resnostjo začel postavljati nešteto vprašanj na katera ni našel odgovora. Druženje z delavci, ki razen žuljavih rok in lastne moči, niso imeli ničesar, ga je osveščalo in postavljalo v enakovreden položaj. Tu je bil enak med enakimi v tesnem tovariškem odnosu, in medsebojni odvisnosti, ki je terjala solidarnost in smisel za skupnost. Pri delu ali v redkih urah počitka so si vzajemno pomagali, delili hrano, tobak in tudi kravovo prigarane krajcarje.

Z 22 leti je oblekel vojaško suknjo, tri leta je služil rok in 1914 šel na rusko fronto. Še preden se je oddolžil cesarju, ga je pri koncu vojaškega roka presenetila vest o sarajevskem atentatu. Gavrilo Princip je junija 1914 ubil nadvojvodo Ferdinanda in Avstro-Ogrska je napadla malo, junaško Srbijo. Začela se je prva svetovna vojna. Zupan je bil v prvih pohodnih enotah pehotnega polka, ki so krenile na vzhod. Po dveh letih v Galiciji, kjer je potekala najokrutnejša morija med avstroogrsko in carsko rusko vojsko, mu je po večkratnih poskusih končno uspelo, kakor številnim drugim vojakom slovenske in drugih slovanskih narodnosti, pobeigniti k Rusom. V ruskem ujetništvu se je seznanil z novimi to-

variši, ki so bili enakega mišljenja kot on, ki so obsojali krvavo obračunavanje med narodi, uničevanje milijonov nedolžnih ljudi in njihova imetja in nesmiselno sovražstvo, katerega žrtev so bili vojaki, delavci in kmetje — proletarci.

Kot ujetnik je prihajal v stik z domačim ruskim prebivalstvom, ljudem široke slovanske gostoljubnosti, katere je hitro vzljubil in brez pomišljanja leta 1917 povezal svojo usodo z njihovo. Pridružil se je boljševidnikom, postal rdečearmejec in se dve leti boril kot prostovoljec proti belim polkom in intervencionističnim četam, ki so hotele uničiti mlado sovjetsko republiko. V ruski revoluciji so se uresničevale njegove želje in misli, zato ji je bil do konca privržen ne le kot borec, temveč je bil vsak hip pripravljen žrtvovati svoje življenje za ideale oktobrske revolucije.

Spričo okoliščin ob koncu vojne, je konec leta 1919 zapustil Rusijo in se odpravil domov, kjer se je porajala nova država — kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Skupaj s številnimi povratniki iz Rusije, ki so tavalj po evropskih cestah in železnicah je bil med prvimi nosilci novic in vesti o oktobrski revoluciji in med prvimi, ki so želeli pridobiti nove privrženca socialistične misli tudi v svoji domovini. Vrnil se je v Bohinj, kamor ga je gnalo srce, spomini in želja za svojim krajem in ljudmi.

Obogaten z marksističnimi idejami in bogatimi izkušnjami iz oktobrske revolucije je najprej našel somišljenika in zvestega tovariša v Ažmanu, domačinu, ki je prehodil podobno pot in doživljal slične razvoj kot sam. Po nekaterih virih, ki še niso dokončno potrjeni, je bil tudi Ažman udeleženec revolucije v Rusiji. Oba sta se najprej zaposlila pri železnici, kjer je bila delovna moč najpotrebnejša glede na močno povečan železniški promet, ki je po vojni predstavljal edini transport v tem delu Slovenije. V novem okolju, med železničarji in progovnimi delavci, sta se Ažman in Zupan hitro uveljavila kot komunistična agitatorja. Vztrajno sta širila revolucionarne ideje in brez posebnih težav pridobivala številne privrženca. Oba sta bila v začetku vezana s partijsko organizacijo na Jesenicah, kjer je bilo tudi sindikalno vodstvo.

Kot prekaljenega revolucionarja s solidno ideološko osnovo sta Ažman, izreden govornik in sposoben organizator in Zupan, ki sicer ni bil govornik, pač pa prefinjeni praktik z bogatimi izkušnjami, idealist, ki mu nobena naloga ni bila pretežka, zastavila vse svoje sposobnosti v priprave in organizacijo generalne stavke železničarjev leta 1920. Ze pred tem sta ustanovila partijsko celico v svoji vasi Nomenj, ki je bila prvi zarodek KP v Bohinju. Tako sta začela družno orati ledino in sejati seme marksistične misli v dotakrat politično neobdelanem, zaostalem bohinjškem kotu. Njuna prva naloga, ki sta se je uspešno lotila je bila vzgoja revolucionarnega kadra.

Kot organizatorja in udeležena železničarske stavke so poleg Ažmana oblasti takoj prijele tudi Zupana in ga pod obtožbo organiziranja in sodelovanja v predvratniški dejavnosti, zaprli v radovljiske zapore. Posledica tega pa je bila tudi odpustitev z dela.

Brezposelnost ni omajala njegove volje in pripravljenosti za nadaljnjo brezkompromisno revolucionarno delo. Zahvaljujoč solidarnosti svojih političnih tovarišev in somišljenikov, je po nekaj mesecih potikanja po kmetijah, kjer je s priložnostnim delom služil za hrano, se je zaposlil kot gozdni delavec. Spet je začel vihteti svojo plenkačo, od katere se ni več ločil takorekoč do napada nacistične Nemčije na Jugoslavijo. Po vsem Bohinju je zaslovel po svoji tesarski veščini, izredni pridnosti in poštenosti. Kadar ni bilo dela v gozdu, je našel za služek pri lesnih trgovcih ali pri gradnji hiš.

Bekanntmachung

In der Nacht vom 25. zum 26. August 1941 wurde der in Untergöriach wohnhafte Schmiedemeister

Florian Ulčar

in seiner Wohnung ermordet.

Zur Stühne für dieses Verbrechen wurden heute früh am Tatort

1. der 38 Jahre alte Schlosser
Franz Soklič, in Krnica, Obergöriach.

2. der 42 Jahre alte Gärtner
Gottfried Repe, in Göriach.

3. der 44 Jahre alte Gärtner
Karl Repe, in Göriach.

4. der 59 Jahre alte Arbeiter
Johann Supan, in Neumung.

5. der 47 Jahre alte Fabrikarbeiter
Josef Pikon, in Göriach.

die nachweislich an kommunistischen Gevällen beteiligt waren,
erschossen.

Verles. den 26. August 1941

Der Chef der Zivilverwaltung:
Kutschera

Plakat o streljanju talcev v Gorjah med katerimi je bil tudi komunist Janez Zupan.

senikov ali drugih gospodarskih poslopij. Tako je pri opravljanju svojega dela, zahvaljujoč plenkači, prekrižaril po dolgem in po čez ves Bohinj, vsako vas in planino, spoznavajoč ljudi in razmere, kar mu je precej bolj omogočalo tudi politično dejavnost. Čez dan je delal, pri tem ni izpustil nobene možnosti za agitacijo, zvečer pa je sam ali pa skupaj z Ažmanom organiziral sestanke, ki so trajali pozno v noč. Za začetek sta ocenila za najprimernejši teren v Polju, Ribčevem lazju in Stari Fužini, kjer je bilo že nekaj komunistov in kandidatov. V polju sta bili ustanovljeni dve celici, vendar se člani ene in druge niso poznali med seboj. Na sestankih so v največji tajnosti proučevali direktive partijskega vodstva z Jesenic, čitali komunistično literaturo in si razporejali konkretne naloge. Vsak član partije v celici je imel določeno področje kjer je agitiral, razpečeval letake ali brošure, spremljal politične pogovore in zasledoval morebitne ukrepe žandarjev. Vsak komunist je moral delovati na vsakem mestu in izkoristiti sleherno priložnost, zlasti tam kjer se je zbiralo največ ljudi.

Kot zanimivost v razporejanju nalog velja omeniti strogo prepoved pitja alkoholnih pijač v gostilnah, na veselicah ali drugih javnih prireditvah, kjer je bilo najhvaležnejše področje za pridobivanje ljudi, delavcev in kmetov. Navodila za delo v lokalih so strogo opozarjala člane partije na dostojno obnašanje in reagiranje v primeru izzivanja, sporov ali fizičnega napada. Nema lokrat so bili posamezni agitatorji v nezavidnem položaju, ali celo žrtve pijanih objestnežev. Zupan, ki je bil prvi orjak, je bil častna izjema, ker je še tako bojaželjnemu vročekrvnežu s svojo postavo vzbujal spoštovanje. Marsikdo od njegovih tovarišev pa se je v njegovi navzočnosti čutil veliko bolj varnega.

Z ozirom na izreden vpliv duhovščine, ki je imela vselej in povsod glavno in odločilno besedo in se vtikala v sleherno stvar in odnose med ljudmi so morali komunisti vedno trezno in pametno računati na njeno prisotnost. Duhovniki so izkoriščali verska nagnjenja preprostih ljudi in javno hujskali proti KP in komunistom kot sovražnikom človeštva, naroda in družine. Skoraj ni bilo pridige kjer ne bi sramotili komunistov in vernikom prepovedali sodelovanje z njimi. Zaradi uspešnejše akcije proti komunistom so preko svojih poslušnih ljudi širili mrežo lastnih agitatorjev in neredko s prižnice delili nauke, kako se je treba upirati in boriti proti »brezbožnemu antikristu, ki je iz Rusije pričel razsajati tudi po naših svetih tleh«. Za neuke

Obvestilo

V noči od 25. na 26. avgusta je bil umorjen v svojem stanovanju

Ulčar Florian, kovač v Untergöriach-u.

V ovesto tega zločina so bili danes slijati **ustreljeni** na licu mesta:

1. 38 letni **Franz Soklič**,
kovačmeštr v Krnici, Obergöriach.

2. 42 letni **Gottfried Repe**,
vrtnar v Göriach-u.

3. 44 letni **Karl Repe**,
vrtnar v Göriach-u.

4. 52 letni **Ivan Supan**,
delavec v Neumung-u.

5. 47 letni **Josef Pikon**,
tovarniški delavec v Göriach-u.

kateri so se dokazano udeležili komunističnih nastopov dejelj

Verles. dne 26. augusta 1941.

Načelnik civilne uprave:
Kutschera

je bilo to dovolj, da so si komuniste in boljševidnike zamišljali v najgrozljivejših podobah. Pobožne mame so z njimi strašile neposlušne otroke, očetje pa so sinovom, ki jim ni dišalo delo, prerokovali kot najslabšo možnost, da bodo plen komunistov, ki so razbojniki, sovražniki kmetov, razbijači družin, malone volkodlaki.

Bohinjski komunisti so razsodno, gibko in iznajdljivo reagirali na laži in klevete. V celicah so se dogovarjali za najustreznejše metode pobijanja laži in sklenili, da se bodo tudi sami udeleževali maš, kjer bodo neposredno poslušali pridige in se seznanjali z dejstvi, s katerimi so morali računati v svoji dejavnosti. Tako je bil vsako nedeljo zadolžen po en član, včasih tudi dva, da sta šla v cerkev. Razumljivo, to so bili tisti, ki še niso bili kompromitirani, predvsem mlajši člani partije. Lahko si je predstavljal kako tečajno delo so morali imeti potem, ko so se med znanci pojavili v svoji pravi vlogi, katera jim je bila zaupana v celici, če se niso hoteli kompromitirati.

Preželj se spominja tistih časov za katere ga poleg težkih spominov veže cela vrsta, včasih kar komičnih pripetljajev.

Ob nekem cerkvenem praznične dopoldnevu sta se spet kot navadno srečala z Zupanom v Bistrici.

»Si že bil pri maši?« ga pobara Zupan kar se da resno.

»Bil, saj sem bil vendar določen,« mu odgovori Preželj.

»Prav. Upam, da si dobro poslušal pridigo. Zdaj greva k Ogrinu (gostilno), kjer je gotovo že precej zbranih pivcev, da se malo pogovorimo,« je velel in oba sta šla na »dva deci«.

Na videz nezainteresirano sta se usedla za mizo, med možake, ki so tešili žejo po maši. Gostilniška soba je bila nabito polna kmetov in dninarjev, ki so živahno razpravljali o letini, o poslih, davkih, davkarjih in težavah, ki so pritiskale slehernega med njimi. Zupan in Preželj sta sprva samo odobravajoče prikimalava prizadetim besednikom, ko pa sta občutila, da je pogovor zrel za njuno »zadevo« sta posegla v razpravo. »Ti znaš bolje govoriti, kar začni, tako kot sva se zmenila,« je dregnil Zupan v tovariša, ki ni mogel oklevati.

In tako se je začel pogovor počasi preusmerjati v zaželeno smer. Preželj je pametno in razsodno nakazoval vzroke težav takšnih negotovih razmer in edino možno pot za izhod. Nezadovoljni kmetje so sprva kar mirno in na trenutke z glasnim pritrdjevanjem poslušali mladega Preželja, ne vedoč da je član partije, še manj pa, da je prebral

celo kopico literature s katero si je pridobil potrebna znanja in smernice za delo na terenu. Ko pa je začel omenjati primere iz Rusije in boljševizma, so se jeli oglašati posamezniki izza omizij imovitnejših kmetov, ki so najprej začutili kam meri agitator s svojim pripovedovanjem.

»Kaj boš gobezdal o boljševikih, pa o revoluciji in ruskih kmetih, če še kmet nisi, ampak navaden revež. In ne trobi nam o Rusiji, ko sploh ne veš ne kje je, ne kakšna je,« ga je osorno zavrnil eden od samozavestnih vaščanov, kmet, ki je vedno imel največ besede v debatah, vnet klerikalec in politikant.

Zupanu je bržčas bilo dovolj. Počasi, mirno, kot je znal le on, se je ozrl proti izzivalcu in posegel v besedo.

»Veš, Tonček res ne ve prida o Rusiji, ker ni še nikoli bil tam. Toda, ali si bil ti, da si tako trdno prepričan, da je vse res, kar se pri nas govori o tamkajšnjih razmerah? Kar slišiš s prižnice in kar prebereš v Domoljubu in Bogoljubu to prodaš za sveti resnico. Vidiš, tudi ti ne moreš trditi, da kaj veš. Jaz sem bil več kot dve leti tam. Rusijo sem prehodil po dolgem in po čez in na lastne oči videl in na lastna ušesa slišal vse kar se tam dogaja in zato tudi vem kaj je bilo in kaj je zdaj tam.«

Pozornost vseh nazvočih je na mah prešla na Zupanovo omizje. S preprosto kmečko besedo, prepričljivo in slikovito je pripovedoval svoje vtise in doživetja v revoluciji, boljševiku, Leninu, o zmagovitem pohodu delavcev in kmetov. Brez olepšavanja je našteval ogromne napore in žrtve, ki jih je preiskusil ruski narod, da je dosegel to kar ima.

Nihče, tudi najzagronejši klerikalci, mu ni vpadal v besedo, da bi mu oporekal resnico, ker je bil Zupan poznan povsod kot poštenjak in priden delavec. Njegova pripovedovanja so z zanimanjem poslušali naprej po vasi. Resnica, ki jo je razodeval je imela velik odmev med preprostimi ljudmi. Začeli so vse bolj razpravljati in razmišljati o teh stvareh, to pa je bil glavni namen Zupanovih pripovedovanj.

Seveda ni vedno potekalo tako gladko. Politični nasprotniki, ki so imeli oporo pri oblasti in kleru, so velikokrat povzročali nered in s pomočjo žandarjev preprečevali takšna in podobna shajanja na javnih mestih. Težko je danes zanesljivo ugotoviti kolikokrat je bil Zupan in njegovi sodruzi, kakor so se takrat imenovali med sabo, aretirani, zaslišani in zaprti. Kljub temu ni nikoli odnehal. Po zloglasnem zakonu o zaščiti države in Obznani je bilo skoraj nemogoče javno agitirati in se spuščati v politične razprave. Komunisti so v najtežjih ilegalnih pogojih, ko takorekoč niso vedeli eden za drugega, izvrševali naloge partijskega vodstva, ki je večkrat pošiljalo svoje predstavnike na razne sestanke in konference. Imena teh tovarišev nikomur niso bila znana. Zupan je bil eden od tistih, ki ga je Ažman največkrat zadolžil za sprejem in spremstvo članov pokrajinskega in centralnega komiteja. Vodil jih je ponoči po skrivnih stezah na določena mesta. Po končanih konferencah pa jih je zopet spremljal nazaj.

Prva konferenca je bila 1. 1924 v gozdu nad Nomnjem na nekem rovtu v Žalostni gori, kmalu po razpustu NZDPJ. Prisotni so bili delegati tudi iz drugih krajev. Na drugi pokrajinski konferenci, ki je bila pri Maleju v vasi Polje sta bila prisotna dva delegata iz CK KPJ iz Beograda in en delegat iz Ljubljane. Tretja konferenca je sklicana pod imenom »Izlet Svoboda« na Blejski Dobravi. Na vseh in še številnih drugih konferencah in posvetovanjih sta bila vedno navzoča Ažman in Zupan. Hodila sta kot delegata bohinske partijske organizacije, prenašala literaturo, poročala o položaju na svojem področju in skrbela za varnost članov CK kadar so bili v Bohinju.

Ker je bila Zupanova hiša precej odmaknjena od središča vasi Nomenj v po-

bočju gozdnega hriba, je bila najprimernejša za javko in nočna sestajališča komunistov in funkcionarjev iz vodstvenih forumov. S svojo družino je nudil varno zatočišče in hrano vsem, ki so imeli opravke po partijski liniji v tem koncu Gorenjske. Tu so se oglašali tudi prostovoljci za Španijo, kurirji in organizatorji raznih akcij za pomoč zaprtim komunistom, rdeče pomoči in zbiralci podpisov za Društvo prijateljev Sovjetske zveze.

Pozneje, ko je bil Zupan, kakor tudi Ažman, na policijskem seznamu zaradi svoje komunistične aktivnosti preveč izpostavljen, so naloge spremljevalcev članov CK prevzeli mlajši, manj znani komunisti. Preželj je bil eden od tistih, ki ga je Ažman večkrat zadolžil za varnost pozameznih delegatov. Nikoli ni vedel imena človeka, ki ga je spremljal. Sele po vojni je tako zvedel, da je bil neke noči odrejen v spremstvo za Staneta Žagarja. Aktovko z literaturo in drugimi listinami je nosil Preželj, Žagar pa je brez prtljage hodil kakih 100 metrov pred njim. V vlaku sta sedela vsak v drugem koncu vagona, izbrala sta takšnega, ki je bil brez kupejev, da sta se lahko preko nizkih klopi videla. Peljala sta se iz Nomenja preko Jesenic do Radovljice. Izstopila sta na drugi strani postajališča in se v primerni razdalji, kljub trdi temi, napotila čez njive in travnike proti Kamni gorici. Sele ko sta bila več kilometrov daleč na samotni, je Žagar prevzel aktovko, se zahvalil in odšel v noč, kam, to takrat Preželj ni vedel.

V prikazovanju aktivnosti bohinskih komunistov, njihovih zaslug in žrtev, ne bomo nikoli dovolj zvedeli. To je razumljivo, če upoštevamo takratne pogoje ilegalnosti, ki so za vedno zbrisali številne dokaze. Prav tako pa kljub še nekaterim živim pričam, sorodnikom in znancem, ni bilo mogoče razjasniti posamezne življenjske usode takratnih komunistov, spričo različnih, včasih kar nasprotujočih podatkov.

Pri vsem tem se samo po sebi postavlja kopica vprašanj predvsem pa kako so komunisti sploh lahko, spričo svoje, za takrat protizakonite politične in revolucionarne dejavnosti, ostali v svojem kraju?

Za Zupana je znano, da ni nikoli imel miru pred žandarji. Živel je pod stalnim nadzorom oblasti in policije, bil velikokrat v zaporu in prestal številne pretrese v hiši. Podobno je bilo tudi z Ažmanom in drugimi. Repinc, ki je bil kurir CK, pa se je vsled pritiska moral umakniti celo v emigracijo. V Rusiji je obiskoval politično šolo in se od tam odpravil kot prostovoljec v Španijo. Zupan je bil zaprt zadnjikrat dober mesec pred razpadom stare Jugoslavije, ker je bil prestar za internacijo v Ivanjico in Bilečo, kamor je bilo poslanih precej njegovih tovarišev iz Bohinja in drugih krajev, pod izgovorom, da morajo na orožne vaje.

Takoj po prihodu okupatorja je Zupan skupaj z Ažmanom in Tomažem Godcem odšel v ilegalno. Z vsem svojim revolucionarnim zanosom se je še bolj posvetil političnemu delu, organiziral sestanke in pripravljali ljudi na osvobodilno borbo. Toda v delu so ga preprečili izdajalci, 24. junija 1941 ponoči so prišli gestapovci na domove vseh bohinskih komunistov, da bi jih aretirali. Zadnji trenutek je uspelo njemu, Ažmanu, Godcu in Alojzu Zupanu pobegniti v gozd. Od tu, kjer so si uredili v Stráni nad Nomnjem taborišče, so vsi hodili v akcije in na sestanke, organizirali prva partizanske skupine in pripravljali vstajo.

8. avgusta se je končala življenjska pot nerazdvojnih soborcev, velikih tovarišev, plemenitih ljudi. V spopadu z nadmočnim sovražnikom je bil ubit njegov najboljši tovariš Jože Ažman, sampa je bil težko ranjen ujet. Po tritedenskem zverinskem mučenju na Golniku in v begunjskih zaporih so ga 28. avgusta 1941 ustrelili kot talca v Spodnjih Gorjah. Tako je ugasnilo življenje dveh največjih bohinskih revolucionarjev.

ANDREJ KOKOT

Moje življenje

Moje življenje je kakor košček spomina, obešen nad ugaslim zapečkom.

Sive živali parajo pajčevine zavetja in glodajo zrnja storžev moje pozabe.

Celovec

Kolikokrat premagamo zimo in mine maj? A vsak dan hodimo tod mimo. Pred nami je zmaj in Herkul s svojim pogumom. Mi pa smo mravlje s prav slabim razumom.

Balada

Vabili so, da se pobratimo, pokopljemo čas groze, ki nam še vedno žre zatilje.

Sli smo z razumom in odprto roko. Vse smo stavili na ta večer! Naš up je bil na pragu nove zarje. Besede bratstva črtale so čudo toplih src ...

Pa se je oglasila resnica vinskih časov. Iz oči dobrikastih obrazov je zasikal prezir nekdanjih časov.

In spet smo šli v noč ledenih smerokazov ...

PORTRET JOŽETA REPINCA

Jože Repinc kot španski borec v letih 1937 do 1939

Med Kamnjami in Poljem, idiličnima bohinjškima vasicama — tam, kjer srebrnozeleni Sava Bohinjka napravi veliko koleno, stoji poleg starega mlina skromna enonadstropna hiša. Z rdečo strešno opeko pokrita, se prvi hip zdi kar malo pregizdava za tiho okolje poleg starih domačij in visli na travnati obali.

V dvosobnem podstrešnem stanovanju, kamor se pride po strmih lesenih stopnicah — živi z ženo Ano in štirimi otroki Jože Repinc. Čeprav asfaltirana cesta, vedno polna avtomobilov, ki povezuje Bistrico z Bohinjskim jezerom, ni dlje kot 200 metrov — je ta dom dovolj odmaknjen od turističnega hrupa, da se zdi bolj osamljen, kot je v resnici. Še bolj osamljen, da ne rečem zapuščen, pa je osemindesetletni Repinc, eden od najstarejših revolucionarjev in komunistov v bohinjškem kotu. Vsaj prvi vtis je takšen.

Ce bi ga primerjal z likom na fotografiji, ko se je v Barceloni slikal v uniformi poročnika španske republikanske vojske, bi težko potrdil, da je to on. Ta stari mršavi možak je danes le senca tega. Leta, bolezni, trpljenje, krivice so obraz nekdanjega postavnega častnika.

Že prve besede gostoljubja, ki mi jih je izrekel ob prihodu v njegov skromni dom, so mi dale slutiti, da stoji pred menoj klena in odločna osebnost. Čvrst stisk roke in sprva zadržana vljudnost, je še bolj utrdilo moje mnenje.

Pogovor sva hitro speljala na pravi tir. Govorila sva o njegovi preteklosti. Vse bolj se je mehčal. Čutil sem, da sem mu dobrodošel. Njegov pogled je vse bolj izžareval zaupljivost in dobrohotnost. To me je opogumilo, da sem postal vedno bolj radoveden. Pripovedoval je, kot bi bral knjigo — zanimivo knjigo o njegovi predvojni revolucionarni dejavnosti, o borbah v Španiji, o taboriščih, o partizanovanju v Srbiji in o marsičem, česar doslej nisem vedel. Toda ni govoril zgolj o sebi. Nizal je dogodke burnih pooktobrskih dni v Bohinju, pripovedoval o ljudeh, ki so takrat snovali današnji čas, o režimskih mahinacijah čaršijskih oblastnikov in taktiki partije, ki je vodila boj za pravico.

Nikoli mu ne bi prisodil toliko znanja, izkušenj in spomina. Še težje pa bi si mogel zamisliti, da je zaradi tega moral toliko trpeti in prenašati krivice... in ponižanj, ce-

lo posmehov. Bil je pač Repinc, ne pa kdo drugi z bolj prožno hrbtnico in številko telefona. Prisluhnil sem zanimivi izpovedi, ki mi jo je razgrnil, kot bi položil na mizo fotografije iz starega albuma.

Stirinajst otrok je bilo pri hiši. Revščina, zaostalost, lakota. Trinajsti je bil Jože. Še kot bosonog pastirček — imel je devet let, si je za prislužene groše kupil prve čevlje. Za šolo ni bilo časa. Tri razrede je naredil, toliko, da se je naučil pisati in brati. Če ni bil na paši, je našel drugo delo. Kruh si je služil s priložnostnimi opravili v bohinjških hotelih, ki so že pred vojno privabljali veliko turistov.

Skopa bohinjška zemlja ni mogla prikleniti živahnega fantiča. Želel je stalnega zaslužka, da bi se odrgal revščini, ki je razjedala njegov dom v Stari Fužini. S petnajstimi leti je zavezal culo in odrinil na Koroško. Delo je našel v rabeljskem rudniku. Tri leta je kot rudar ril pod zemljo in še bi ril, da cesar Franc Jožef ni tako krvavo potreboval mladih vojakov. 1916. leta so ga vpoklicali in takoj poslali v Tirole. V Dolomitih so po najhujšem mrazu odbijali napade laških alpincev, dokler se je dalo. Jože je imel srečo. Zmrznili so mu samo prsti na nogah, a glava se ga je še vedno dobro držala. Njegovi tovariši so imeli, vsaj večina njih, še večjo smolo. Mnogo jih je takrat zmrznilo.

Zdravil se je na Krasu in ostal lahki invalid. Potlej so ga premestili v Judenburg. Pridružil se je uporu in za las ušel smrti, ker je pravočasno pobegnil.

Rdeč nagelj si je pripel prvič v Rablju v prvomajskem sprevodu. Že takrat se je kot član socialdemokratskih sindikatov opredelil za napredno misel.

Ko se je po vojni vrnil v Bohinj, je ostal zopet brez posla. Moral je spet v svet. Služil je za hlapca v okolici Ljubljane in na Hrvaškem. Toliko, da se je preživljal. V novi državi, kraljevini SHS, ni bilo dosti boljše kot v črnozolti, ki je propadla. Iz Rusije so se vračali domov bivši vojaki, med njimi tudi nekaj Bohinjcev. Prišel je tudi Jožetov brat Valentin. Ideje oktobrske revolucije, ki so jih prinašali s seboj, so naletele na plodna tla. Vzpodbujale so ljudi, posebno delavce in revne kmete v Bohinju. Leta 1921 se je Jože vrnil zopet v Bohinj. Edino v gozdovih je bilo dobiti delo. Sekal je drevesa po Pokljuki, kot veliko drugih. Med delavci je vršalo. Dogovarjali so se o osnovanju revolucionarne organizacije. Osemdeset zaupnih Bohinjcev je bilo za to. Jože je že takrat dobil prvo zaupno nalogo. Dva revolucionarja, nekakšna funkcionarja iz Kominterne, sta prišla v Bohinj z namenom, da bi se pretihotapila v Italijo, kjer je fašizem že prevzel oblast. Jože je dobro poznal hribe na meji. Vedel je za skrivne poti, kjer se graničarjem lahko izmakne čez mejo. Varo je oba pripeljal v Italijo. Od takrat je redno tihotapil revolucionarno literaturo v slovenskem in italijanskem jeziku na drugo stran meje.

V vasi Polje je bila že osnovana partijska celica. Leta 1926 so v KPJ sprejeli tudi Jožeta Repinca. Dobival je še težje naloge. Organiziral je celici v Stari Fužini in v Srednji vasi. V matični celici je ostalo še 16 komunistov. Za sekretarja so izbrali Jožeta Ažmana iz Nomnja, znanega komunist, ki so ga leta 1941 ubili nacisti.

Komunisti v Bohinju so imeli velik vpliv na razvoj dogodkov tistega časa. Veliko jih je bilo zaposlenih v jeseniški železarni in tako prispevalo k čvrstim zvezam z jeseniško organizacijo. Že na prvih občinskih volitvah v Bohinju je bilo izvoljeno kar devet komunistov za odbornike, razmeroma največ v Sloveniji.

Režim je vedno bolj pritiskal. Zandarji so nenehno nadzorovali gibanje in sestaja-

nje domnevnih revolucionarjev, uprizarjali preiskave in zaslišanja in skušali zatreti vse, kar je bilo naprednega. Leta 1928 so zahrbtno ubili komunističnega odbornika Jerneja Iskro. Delodajalcem je bilo strogo zabičano, da ne smejo zaposliti nobenega delavca, ki je osumljen kot član KP. Jože se je preživljal pri kmetih s priložnostnimi dnevnimi opravili na polju, v gozdu ali okoli kmetij.

Posebno hudo je bilo v času šestojanuarske diktature. Bohinjski komunisti so spričo poostrenih ukrepov ostali osamljeni. Šele dve leti pozneje so nekako upostavili zvezo s KP prek učitelja Janeza Pereniča z Jesenic. Takrat je Repinc dobil novo nalogo. Postal je kurir centra partijske organizacije na Jesenicah s centralnim komitejem na Dunaju. Tri leta je hodil prek Karavank in vzdrževal zvezo z vodstvom KPJ. Tam se je sestajal s Prežihovim Vrancem, ki mu je dajal gradivo in direktive za tovariše v domovini. Kljub njegovi iznajdljivosti in vztrajnosti je vsako pot na Dunaj tvegala. Toda vse naloge je uspešno izvrševal. Leta 1933 je bil center na Jesenicah izdan. Aretirali so Alojza Tišova in nekaj drugih komunistov, Repinc pa je srečno ušel. S tem je bilo konec njegovih kurirskih poti. Stirinajst dni se je skrival po Bohinju, zasledovan od celega bataljona žandarjev. Za njim je bila razpisana tiralica in nagrada 60.000 dinarjev za tistega, ki ga izda, oziroma privede živega ali mrtvega. Pregarjalci so prečesali vso Pokljuko in Mežaklje, postavili zasedo od Bohinja do Kranjske gore, vendar jim ni uspelo zalotiti Repinca, ki se je skrival v Studoru. Srečno se je prebil čez zasnežene planine v Trento in od tam čez Jalovec na Koroško. V razdrapani obleki, brez slehernega denarja, se je znašel v Avstriji. Natanko prvega maja 1933 je prispel v Celovec. S posredovanjem znancev je takoj odšel na Dunaj in tako začel svoje dolgoletno emigracijsko življenje.

Centralni komite na Dunaju ga je napotil v Sovjetsko zvezo. V Moskvi je obiskoval prvi tečaj Kumsa (Komunistična univerza nacionalnosti zapada). Poslušal je predavanja Ivana Regenta, Dragotina Gostinčiča in še nekaterih znanih revolucionarnih osebnosti. Po osemmesečnem šolanju je bil postavljen za upravnika sanatorija za tehnično inteligenco v mestu Kungur na Uralu.

Ko je 1936. leta zvedel, da se je v Španiji začela državljanska vojna, je takoj vložil pismeno zahtevo, da mu sovjetske oblasti dovolijo odhod na špansko bojišče. Nekaj dni pozneje je dobil brzojavno sporočilo, da lahko takoj krene na pot. V Moskvi je prejel ustrezna priporočila in razmeroma ugodno, brez težav, kakršne so imeli prostovoljci iz drugih držav, prispel v Pariz. Na dolgo potovanje prek Finske, Švedske in Francije se je podal s ponarejenim potnim listom na ime Otto Barsak. Od takrat naprej, skozi vso špansko vojno, je nosil le to ime. Nihče ga ni poznal pod pravim imenom in priimkom.

Iz Barcelone, kamor je prispel naravnost iz Pariza, so ga takoj odredili v bazo Albacete, kjer je bil nekaj časa v štabu brigade. Od tu je odšel v oficirsko šolo, kjer se je spoznal s Francem Rozmanom-Stanetom. Po uspešno opravljeni šoli je bil dodeljen V. komunističnemu udarnemu korpusu za vojaškega inštruktorja. Borce je vabil v rokovanju s sovjetskim orožjem in se udeleževal vseh borb te enote. V tem času je prevedel ruski priručnik za uporabo orožja in opreme v slovenski tekst. V neprestanih bojih na madridski fronti in ostalih bojiščih se je odlikoval kot sposoben borec in tako dobil čin poročnika španske republikanske vojske. Leta 1938 je v bojih pri Falcetu na Ebri dobil pretres možganov od udara granate, ki je padla v neposredni bližini. V bolnici, kjer se je zdravil, se je

spoznal z revolucionarjem Veljkom Vlahovičem, ki je bil težko ranjen v nogo.

Potlej je preživel usodo vseh španskih prostovoljcev, borcev internacionalnih brigad. Taborišča, prisilno delo, maltretiranje. Tri mesece pred nemškimi vdorom v Francijo je bil iz taborišča Gurs odveden na utrjevalna dela ob francosko-belgijski meji. Kakor vedno v kritičnih trenutkih, se je tudi tokrat srečno izmazal iz nemškega ujetništva. Skrbno prekrivajoč svojo preteklost in v želji, da bi se čimprej prebil domov v Jugoslavijo, se je javil na delo v Nemčiji. Ne vedoč, s kom imajo opravka, so mu Nemci dovolili nekajdnevni dopust na Koroškem. Izkoristil je priložnost in jo iz Vrbe popihal prek Karavank v Bohinj. Toda še preden se je dobro znašel, so ga 6. maja 1941. leta nemški žandarji aretirali in odgnali v Begunje. Naključje je hotelo, da se je v kaznilnici seznanil z nekim duhovnikom, ki je delal v pisarni. Z njegovim posredovanjem je le-ta ob izdatni podkupnini v seznamu zapornikov nekaj spremenil, tako da je bil Repinc namesto v taborišče, odpeljan z izseljenškim transportom v Srbijo. V mestu Valjevo, kamor je prispel, je bilo dosti slovenskih pregnancev in močna ilegalna organizacija. Navezal je stike in se pridružil Valjevskemu partizanskemu odredu. Po srditih bojih z Nemci in četniki se je 17. marca 1942. leta odred popolnoma razbil. Med redkimi, ki so preživeli je bil tudi Repinc. S štirimi soborci je taval naokoli in iskal zveze. Namesto tega pa so vseh pet v bližini Čačka ujeli četniki. Vešče je zamolčal svoje osebne podatke in si izmislil druge, češ, da je slovenski izseljenec, ki je po kmetih iskal hrano. Četniki so ga predali kvistlinškim srbskim oblastem, ki so ga nato odgnale na prisilno delo v borski rudnik bakra.

Januarja 1943, ko sta strupena košava in sneg največja, se je odločil za beg v želji, da se priključi partizanom. Prek brezpotnih Homoljskih planin, izogibajoč se slehernega naselja, se je po večdnevnem tavanju znašel v bližini Arandjelovca. Naletel je na dobrega srbskega kmeta, ki ga je vzel k sebi. Pri njem je delal skoraj polno leto, dokler ga ni nekdo zopet izdal četnikom. In spet je moral bežati. Tokrat se je odločil za Beograd. Računal je, da bo tam še najprej naletel na zvezo z odporniškim gibanjem in se laže izmaknil jetništvu.

Po napornih in nevarnih dnevih pešačenja je le uspel doseči cilj. Trenutek nepazljivosti je bil dovolj, da so ga aretirali agenti Nedičeve policije. Zopet zaslišanja in izmišljeni odgovori. Predstavil se je kot brezposleni bolehen rudar, ki si kljub vsemu želi dela. Prosil je, da bi ga poslali na delo v Nemčijo. S transportom prisilnih delavcev so ga odpeljali v Eisenerz na Avstrijsko. Važno je bilo, da se mu je nudila vsaj majhna priložnost, da ostane živ in da v danem trenutku lahko pobegne k partizanom. Živ je sicer ostal, vendar pobegniti ni mogel vse do pomladi leta 1945, ko so prišli v Avstrijo Angleži.

Po dolgih letih emigracije, borb, trpljenja in potikanja po Evropi se je končno vrnil v osvobojeno domovino. Bolehen in izmučen je imel edino željo, da jesen svojega življenja preživi v domačem kraju. Toda nemiren duh in vztrajna volja mu nista dala miru. Komaj si je malo opomogel, že je začel z delom. Iz majhnega obrata v Bohinju je organiziral podjetje »Kreda« in ga tri leta vodil kot upravnik. Leta 1948 je spričo tedanjih razmer moral to zaposlitev pustiti. Spričo dejstev, da ni mogel živeti brez dela, je prevzel sezonsko delo v hotelu na Komni, nabiral zdravilna zelišča in tako komaj spravljal kraj s krajem, da se je nekako preživel z družino. Zaradi hudih let, ki jih je imel za seboj, se mu je tudi zdravje obrnilo na slabše. Živci, srce in kdo ve kakšne težave vse so prišle nadenj. Celo spomin ga je začel zapuščati, da je moral ostajati doma. Sedemkrat se je moral seliti iz stanovanj v stanovanje, dokler si z ženo,

ki se je sezonsko zaposlila v Mladinskem domu ob jezeru, nista zbrala toliko sredstev, da sta si lahko najela posojilo za stanovanje, v katerem živita. Zdaj je življenje za starega Repinca malo lažje kot pred leti. Dobil je skromno pokojnino in priznavalnino, otroci rastejo in tudi stanovanje bo kmalu odplačal.

Kljub temu, da je eden od najstarejših komunistov, še do danes ni urejeno vprašanje njegovega staža v ZK. To ga precej prizadeva. Vse krivice in vse težave pa niso mogle izpodkopati njegovega značaja. Še vedno je dosleden in prav nič ni razočaran. Če bi bilo potrebno, bi zopet šel po poti, ki jo ima za seboj.

Le človeški nevednosti in ravnodušnosti, kot pravi, se ne more načuditi.

Stari Jože Repinc, nekdanji poročnik španske republikanske vojske Barsak Otto, taboriščnik, jetnik, partizan, rudar in človek, je še vedno trdno prepričan, da njegovih štirideset let pripadništva Leninovemu nauku ni bilo zaman.

ANDREJ KOKOT

Kje beseda si

*Kje beseda si,
ki kakor gazela
križem šla si prek polja
in se izgubila
v mraku divjih vej?*

*Ne iščem te,
ker vem,
da vsak trud bi bil zaman.
Vseeno rad bi videl
kraj,
kjer bil zaustavljen je tvoj zanos
in kjer je zamrl tvoj zvok
v bran dobrote.*

Pogum

*Stopam v samoto zime,
s pogledom v praznino vej,
mimo kažipotov v smer doline,
tja, kjer poti več ni naprej,*

*kjer vsak korak je tuj
in misel temna pogubljenja.
Tam poiščem težo svojih nuj,
da vidim kakšna bitka je izgubljena.*

Vhodna vrata pri Maričnek na Koroški Beli – skica Branko Čušin

TOMAŽ GODEC ŠPORTNIK, GOSPODARSTVENIK, MISLEC, REVOLUCIONAR, ČLOVEKOLJUB ...

Če se zavedaš svoje majhnosti, ti je težko pisati o velikih ljudeh. Potem zavržeš prenekateri popisani list in potem je razumljivo, da v tridesetih letih nisi zapisal o Njem nič, pa te je vendar neprestano gnalo, da bi mu posvetil primerno besedo.

Besedo, ki bi že zdavnaj morala na plan. Ne zato, ker čutiš dolžnost do svoje doline, ki jo je Tomaž najdostojneje posebej ljubil, pač pa zato, ker bi rad povedal sedanjim ljudem, kakšni velikani so v tistih dneh živeli med bohinjskimi gorami. Velikani, ki so po čudnem naključju ostali skoraj anonimni. In da so ostali anonimni, je nemara eden izmed razlogov tudi ta, da smo se prenekateri čutili premajhne, da bi zastavili besedo o njihovem življenju in delu.

Nemara bi nas še zdaj ne spodbodlo, da ni pred nami velikega dogodka, štiridesete obletnice ustanovnega sestanka centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, ki je bila v neki marčevski noči leta 1939 v Tomaževi hiši, v Bohinjski Bistrici. In tudi za to sejo nemara ne bi nikoli zvedeli, da nam ni največji sin jugoslovanskih narodov, eden največjih preoblikovalcev družbenih razmer dvajsetega stoletja v svojih zapisih zapisal opozorila na ta veliki dogodek v Bohinjju pred štiridesetimi leti. Tomaž nam tega pričevanja ni zapustil, čeprav se je v letu 1941 v partizanih lotil zapisovanja dogodkov svojega življenja. In če bi po vojni tega zapisa ne našli pod podom kamre v tisti kažji v Jereki, kjer je do aretacije ilegalno živelo njegovo dekle, Tončka Demšarjeva, bi nam ne ostala ena sama beseda, ki bi pričala o bogatem življenju velikega človeka.

Kadarkoli je Tomaž govoril o sebi, je govoril o Bohinju, o bohinjskem človeku. In vselej je njegova misel uhajala iz njega v naravo, na sneg, v gore, h gospodarskemu napredku, razvoju kmetijstva, obrti, turizma, planinstva, športa, h gradnji cest, planinskih postojank ... Ni znal govoriti o sebi, pač pa je govoril o kotlini razpeti med Triglav in Crno prst, med Bogatin in Ratitovec. Govoril je o kotlini, v kateri je tistih dni živelo v šestindvajsetih vaseh in zaselkih nekaj manj kot štiri tisoč ljudi. Med njimi je bilo več kot tri tisoč kajzarjev in bajtarjev, ljudi, ki so predstavljali živ vaški proletariat. Prav ta vaški proletariat pa je v tridesetih in štiridesetih letih našega stoletja živel znatno slabše od industrijskega delavstva na bližnjih Jesenicah. Pravih kmetov, ki bi lahko živeli od svoje zemlje vsaj za silo spodobno, je bilo okrog 150, tistih, ki so imeli redno zaposlitev, pa prav toliko.

Zemlja je bila preskopa in bilo je je premalo, da bi mogla nahraniti bohinjske ljudi, zato so iskali priložnostnih zaposlitev pri podiranju in spravilu lesa, po žagah in drugod.

V Bohinju Tomaževega časa so bila ugodna tla za rojitev revolucionarnih hotenj. Pa ne šele v Tomaževem času. Ze davno prej. V prejšnjih stoletjih so bili plavžarstvo, oglarjenje, rudarjenje, spravilo rude in oglja, kovaštvo pa tovarništvo tisto, kar je družno s skrbnim obdelovanjem skope zemlje prehranilo in preživljalo bohinjskega človeka. Ko pa so fužine zamrle in so konec devetdesetih let prejšnjega stoletja ugasnili zaradi velikega požara

tudi kovaški ognji na Bistrici, je štiristo bohinjskih družin ostalo čez noč brez kruha. Začela se je velika selitev na Jesenice. Pod rokami tistih, ki so po sili razmer morali ostati, pa je bohinjska zemlja drhtela, da bi jih za silo nahranila.

Sele gradnja železnice na začetku novega, našega stoletja, je prinesla kratkotrajno olajšanje. Železnica je odprla vrata turizmu, ki je tistih pičlih osem let, kolikor jih je ostalo do prve svetovne vojne, začel bujno gnati na Bistrici in ob jezeru. V obdobju prvega svetovnega klanja je bil Bohinj neposredno zaledje fronte. Z bojišč na Krnu in okrog njega so prinašali v Bohinj ranjene in mrtve, čez Komno in bogatinsko sedlo pa so odhajale gor nove in nove »marškompanije«. Na tiste čase spominjajo velika vojaška pokopališča razsejana po Bohinju. In vse to: kužne bolezni, lakota in smrt je tedaj najbolj neposredno doživljal bohinjski človek.

Iz takih razmer, iz te zapuščine so se rojevali novi in novi ljudje in kdaj pa kdaj se je rodil kakšen takšen, kakršen je bil Tomaž. Vsak dan so se gledali čisto od blizu revščina, lakota in skrb z razoranimi obrazov bohinjskega kajzarja, še prej kovača in davno v srednjem veku tistega puntarja, ki je povedel Bohinjce čez Gorjuše na Bled požgat grajsko pristavo in zanetil gorenjski kmečki punt.

Razlika med tistim anonimnim netilcem kmečkega punta in Tomažem je nemara edinole ta, da se oni tedaj v sivi preteklosti ni zavedal daljnosežnih posledic svojega dejanja, Tomaž pa je natanko vedel, kaj hoče in kaj mora storiti.

Nikoli v preteklosti se človek pod vznožjem Triglava ni dal pritisniti k tlom, nikoli ni obupal in nikdar nikomur ni dal tistega, kar je bilo njegovo; skope, a zato prečudno lepe bohinjske zemlje.

Od nekdanj so živeli tod puntarji, ljudje klenih teles in še bolj klenih značajev, ki se niso dali ovijati okrog prsta. In ker se niso dali, so zanje rekli, da so samosvoji, čudaški, trmasti ...

Naj je bila potreba še večja, naj so bili otroci bosji, pa je že sneg silil v dolino, naj je bila bajta zadolžena in ji je grozilo, da bo šla na boben, naj je zmanjkalo denarja za najosnovnejše, za petrolej in vžigalice, Bohinjci svoje zemlje niso prodali. Tista samosvojost je pravi vzrok, da je bohinjsko jezero očitano do današnjih dni in da na njegovih obalah ni ne takšnih ne drugačnih zgradb.

Med obema vojnama je bilo Tomažev in Tomažu enakih v Bohinju za znatno gručo. Ko so prihajali ujetniki iz Rusije, med njimi Janez Zupan in še nekateri, ki so se udeležili rdeče revolucije, so našli v svoji rodni dolini zorano njivo, kamor so začeli sejati nova spoznanja in ideje o pravičnejšem svetu.

Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov), ki so jo ustanovili pri Kosu, je imela ob svojem nastanku 70 članov. Po Obznani in še bolj po šestojanuarski strahovladi se je to število močno osulo, vendar revolucionarno dogajanje v Bohinju ni nikoli ugasnilo. Jože Ažman, idejni vodja bohinjskih komunistov, je trdno držal vajeti in če se je kdaj pa kdaj krušilo na obrobju, jedra režim ni mogel nikoli zlomiti. Iz tega obdobja, iz obdobja med obema vojnama je zaradi revolucionarnega delovanja utrpel Bohinj kopicu žrtev razrednega nasilja. Vodja stavkovnega odbora v veliki stavki železničarjev, ki so ga leta 1920 vrgli iz službe in mu nikdar več ni uspelo dobiti zaposlitve, Jurgec z Nomnja, ni držal lačnih pogledov svojih otrok in si je v obupu vzel življenje. Leta 1928 so našli na bregu Save mrtvega Jerneja Iskro z vidnimi telesnimi poškodbami, vendar žandarmerija ob njegovi smrti ni ugotovila nič sumljivega in ni uvedla preiskave. Pa je Jernej Iskra veljal ne le za enega najbolj neugnanih, pač pa tudi za enega takšnih, ki so bili že tisti čas pripravljeni žrtvovati vse

Izlet v Bohinju leta 1938 – v ozadju levi Tomaž Godec, desni Vencelj Perko

za svoje prepričanje. Leta 1933 se je zmešalo Mruževemu Petru iz Srednje vasi zaradi udarcev žandarjskih kopit, ki so mu jih zadali, ko so ga gnali čez Senožeta iz Srednje vasi na Bistrico. Pozneje so ga s pretvezo odvedli s seboj in pobili ob prihodu na Studenec. Leta 1934 je padel na Litvanski meji na begu proti Sovjetski zvezi Janez Malej z Laškega Rovta.

In ko se je dogajalo vse to, je zorel Tomaž in v tem času je tudi dozorel. In kakšen je pravzaprav bil?

Z majhne kmetije so se njegovi dva rodova pred Tomažem odcepili in se lotili strojenja kož. Tudi Tomaž je postal strojar. Med petnajstim in devetnajstim letom se je izučil doma pri očetu Juriju prav tako kakor starejši brat Blaž. In ker je Blaž ostal na domu, je Tomaž moral po svetu.

Rojen je bil 25. decembra 1905. leta. Od desetih otrok so ostali živi le trije in Tomaž je bil najmlajši.

Prvo njegovo veliko navdušenje je bil sneg. Sam pravi, da sta ga doktor Jesenko in Badjura, ki sta tisti čas zahajala v Bohinj, vzgojila v tekmovalca. Šestnajstletni je začel in pri sedemnajstih je med mladinci že zavzel prvo mesto. Že to leto je bil v smuškem teku na državnem prvenstvu v Planici tretji. Ko so 1922. leta ustanovili turistični klub Skalo, se mu je takoj priključil.

Med štiriindvajsetim in šestindvajsetim letom si je služil kruh kot strojar v Kranju, šestindvajseto in del sedemindvajsetega leta pa je služil vojaščino v Ljubljani. V vsem tem času je tekmoval manj, kjer pa se je pojavil, je bil med prvimi. Tako je bilo tudi na državnem prvenstvu na Rakeku leta 1924, ko je bil drugi med udeleženi tekmovalci.

Ko je bil v Kranju, je le ob nedeljah lahko vzel nahrbtnik, pozimi tudi smuči. Takrat so ga bili polni vsi hribi, največkrat pa je prečil pobočja triglavskih parobkov in jahal sedla južnega obronka Julijskih Alp med Črno prstjo, Raskovcem, Rodico, Sijo, Voglom, Podrto goro in Bogatinom.

Bil je srednje visok, vitek fant, močnih mišic, ki jih je utrdilo trdo strojarsko delo in bil je lepo oblikovanega obraza, takšnega, da se je deklško oko težko poslovilo od njegovih mehkih potez. Njegove ustnice so kar naprej uhajale navzkriž. Že v tistih letih mu je začelo legati v globino oči nekaj, kar je vse bolj vabilo in privezovalo. Če si se zazrl v njegov obraz, v njegova nasmejana usta in v njegove iskrece oči, si obvisel na njem. V trenutku si postal njegov. Ko pa je spregovoril, si čakal, da bo govoril kar naprej, da ga boš poslušal, čeprav brez konca.

Tak je bil, ko se je vrnil od vojakov in vsa poznejša leta. Po prenekateri prečuti noči je ležalo v njegovem izrazu tudi nekaj trpkega, vendar je bilo to le tedaj, kadar je bil sam in ga ni nihče videl.

Oče mu je umrl, ko je bil v Kranju, ko pa je služil vojaščino, je zvedel, da bo zaradi bratovega slabega gospodarjenja njegov dom prodan na javni dražbi. Z materinimi in svojimi prihranki ter tako, da se je zadolžil za dolgo vrsto let, je uspel kupiti očetovo hišo, kamor sta se z materjo vrnila takoj, ko je bila vojaščina za njim.

Potem je bil zgolj optimizem, ki je bil pri Tomažu tolikšen, da je bil v stanju premagati vsakršno ujmo, tisto, kar je pomagalo Tomažu, da ni obupal. Strastno veselje do življenja in lepota bohinjske narave sta ga spodbujala, da se je smejal tudi, ko mu je bilo najteže. Podnevi je hodil delat po žagah, mati pa je plela po kmečkih in bajtarskih njivah, da sta se preživljala. Ponoči pa je nakladal vagone čresla na bistriški postaji. Ko so začeli prvi kmečki ljudje nositi strojit kože svojih živinčev, je vnaprej vedel, da mu ne bodo imeli s čim plačati. Veder je bil tudi pozneje, ko je začel že po malem prodajati usnje pa so čevljarji od Bohinja do Jesenic po vrsti postajali njegovi dolžniki. Dolžniki natemu, ki je bil

sam največ dolžan radovljiški in bistriški hranilnici in posojilnici. Tja do 1934. leta je bilo tako, da je prenekatero noč pretuhtal ali bo zmogel naslednji obrok, vsenaokoli pa so drugi postajali njegovi dolžniki.

Takrat je živel življenje proletarca in proletarec je po svojem prepričanju ostal, čeprav mu je šlo po letu 1934 na bolje. Sam proletarec je dobro razumel in čutil, kako preživlja bohinjski bajtar svojo številno družino. Dobro je vedel, kako krivično je, da jedo bajtarski otroci kruh le ob največjih praznikih. Trdo življenje, težka spoznanja, bister um in globoko vsajen občutek za pravico so se v njem izbistrili v hotenje vseh pradavnih rodov in ga zaznamovali z iskanjem sveta in razmer, ki naj bi bile boljše, pravičnejše.

1928. leta, ko je prišel nazaj v Bohinj, star triindvajset let, je ob vsem napornem delu še našel dovolj časa za smučarjio.

Leta 1928 je bil prvi v smuških tekih na državnem prvenstvu, ki je bilo na domačih tleh — v Bohinju. Zato so ga poslali na mednarodno tekmovanje v Davos v Švico. Tu se je prvič srečal s svetom.

Na tekmovanju je bil štirinajsti. A razen organizacije velikega tekmovanja, ki jo je skrbno proučil, se je srečal z življenjem kmetov in videl, kakšen revež je bohinjski bajtar proti trdnemu kmetu v švicarskih dolinah. Občudoval je planinske postojanke in razvoj na področju zimskega turizma. Srečal se je s sodobno urejenimi mlekarnami in sirarnami in vse to ga je globoko dojmilo, da je dolžan tudi v rodnem Bohinju ustvariti pogoje za boljše in naprednejše razmere. Srečal se je tudi z bliščem razkošja in ko ga je primerjal z revščino domače doline, ga je bolelo še bolj.

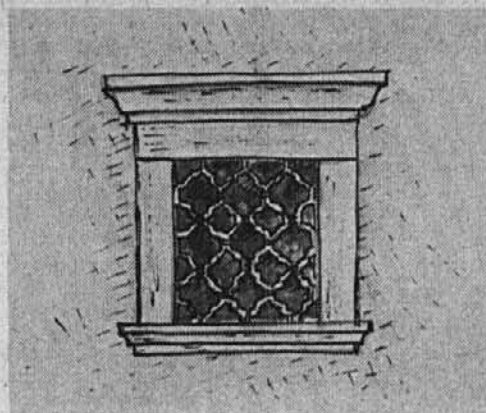
Leto pozneje so ga poslali tekmovat v Zakopane. Takrat je tekel tudi na 50 kilometrov. Govoril je z delavci v nekem kamnolomu, govoril je s kmeti in spoznal, da žive še slabše kakor pri nas. Istočasno pa se je na banketih srečal z razkošjem, ki ga ni mogel razumeti. Sam pravi: »Na banketu Pisudskega smo jedli jedi, ki jim nisem vedel ne imena, ne iz česa so. V tisti noči sem videl, kaj počno bogataši, ko jim šampanjec in godba zmešata glavo...«

Potem je potoval prek vse Evrope v Pireneje na francosko državno prvenstvo. Dve leti po vrsti v tistih najhujših časih, ko se je reševal iz dolgov, je doživel dve tako pomembni srečanja s svetom, to sta bila dva svetla sončna žarka v tisti mrki čas. Bila sta tudi žarka obilnih spoznanj in takrat je Tomaževo zvedavo oko temeljito pogledalo za kulise meščanske družbe, saj se je preprost bohinjski fant znenada znašel v tujem svetu, v svetu gospode, ministrov, prominenc, sprejemov in banketov. Kratek bliskajoč pogled za kulise je bil dovolj, da se je v Tomažu nekaj uprlo in da so se vanj naselila spoznanja, ki so ga spremljala vse njegove dni.

Ko se je vrnil s poti, s sprejemov, na katerih je jedel jedi, ki jim ni vedel imena, mu je nad vsemi tistimi jedmi teknila skleda žgancev in latvica mleka, ki mu jo je ponudila mati. Tako piše v svojih spominih.

Poslej je bil še dvakrat po svetu, sicer pa preživel svoje dni v rojstni dolini. 1933 je odšel na svetovno prvenstvo v Oberhof v Nemčijo. Pri 28 letih je bil 19. na petdesetkilometrski progi in 22. na osemnajstkilometrski. Na tem prvenstvu pa je Tomaž doživel tisto, kar je dotlej iskal. Neko noč so ga povabili medse tekmovalci iz enajstih evropskih držav. Tisto noč, ki so jo prebedeli, so po vrsti ugotavljali, da so proletarci, ki tekmujejo za slavo svojih držav in narodov. Nekateri med njimi so pripadali neki mednarodni organizaciji, mednarodni borci so se imenovali, in Tomaž se je pridružil njihovim idejam z vsem, kar je bilo najzlahtnejšega v njem.

Leto dni za tem, ko je bil na tekmah v Innsbrucku, je našel le še malo prijateljev iz prejšnjega leta. Vendar so si ponovno

Okno v Mostarjevi hiši na Koroški Beli

obljubili, da se bodo bojevali za tisto, kar so nosili v sebi, za spremembo, ki bo prinesla izboljšanje revnim, lačnim, zatiranim...

Ni in nikoli ne bo mogoče dohnati, ali je postal Tomaž organiziran komunist tisto noč v Oberhofu, ali pa ga je kmalu potem sprejel v komunistično partijo Jože Ažman. Ni bilo lahko postati komunist in svoje prepričanje, svojo revolucionarnost, klenost in pripravljenost na tveganje je bilo treba temeljito izpričati, potrditi... Dotlej pa si bil lahko simpatizer, sodelavec. Da je bil trintridesetega leta Tomaž simpatizer partije, je moč zanesljivo izpričati. Za novo leto je nesel železarjem na Jesenice 200 lepakov, ki so jih natisnili pri Vojvodu in jih oddal tam, kjer mu je bilo naročeno. V tem času so se takšne in podobne naloge vrstile druga za drugo, saj še ni bil sumljiv in je prenekatero zaupno in tvegano opravilo opravil laže, kot tisti, ki so jih imeli žandariji neprestano na očesu: Ažman, Zupan, Vojvoda, Repinc, Malej in drugi.

Ažman je kmalu dognal, da so Tomaževa iskriva misel, neprisiljen pristop, s katerim je našel pot do vsakega človeka, vedrost in nepreračunljiva korajža lastnosti, ki obetajo velikega organizatorja. To, kar je Ažman ocenil, da bi se utegnilo zgoditi, je kmalu postalo res. Še vrsto let je bil Joža z Nornja njegov učitelj in usmerjevalec, potem pa je učencem učitelja dorasel.

Ker so kllili stiki povsod, kjer se je Tomaž pojavil, ker je poznal vse ljudi in ker so ga vsi imeli radi in mu zaupali, mu je Ažman namenil v tistem času po letu 1933 zlasti delovanje med množicami. Usmerjal ga je tja, kjer je partija lahko delovala legalno ali na pol legalno. Preustroj društva kmečkih fantov in deklet je bil pretežno plod Tomaževega dela. Od tistega začetnega, še dokaj skromnega kmečkega praznika leta 1934 v Jereki, pa tistega leto pozneje v Češnjici, do mogočne manifestacije na Poljeh leta 1939 je moč slediti veliko preobrazbo, ki jo je spremljal razvoj zavesti vsakega bajtarstva. Od tod so rasli novi simpatizerji partije, po letu 1939 pa tudi novi člani in nove partijske celice (Češnjica, Stara Fužina, Polje). Razen v delu z vaškimi množicami je Tomaž deloval kot organizator v Sokolu, ves čas je bil organizator in vodja smučarskega kluba Bohinj, nekaj let tudi predsednik Gorenjske smučarske podzveze s sedežem na Jesenicah, razen tega pa je bil funkcionar v planinskem društvu, v turističnem društvu Skala in v jugoslovanski smučarski zvezi. Povsod, kjer je deloval, je bilo čutiti njegovo izrazito prizadevanje, da bi v rodni Bohinj posvetil gospodarski napredek. Po letu 1934 pa je prišlo močno do izraza njegovo prepričanje, prepričanje komunistično.

Oblasti so po letu 1935 spoznale, da je v Bohinju na delu tribun, katerega vpliv postaja tolikšen, da mu bo treba na silo pristriči peruti.

To je bilo obdobje, ko je Tomaž že uspel popraviti skakalnico v Cengletovem listniku, na kateri so bila prva državna prvenstva, ko je zgradil takrat največje smučarsko skakalnico v Jugoslaviji — Hansenovo — na Poljeh, na kateri je organiziral nekaj velikih mednarodnih tekmovanj, obdobje, ko so se v Bohinju vrstila klubska in meddruštvena tekmovanja, državna prvenstva in mednarodna tekmovanja v smučarskih tekih, ko je snoval gradnjo planinske kočice na Kraju, Skalaškega doma na Voglu in doma na Komni. Čas, ko nam je pripovedoval o žičnicah, za nas takrat še čisto tujih napravah in ko je ob njih omenjal Komno, Kablo, Govnač ...

Pa je bil to tudi čas, ko so začeli zbirati rdečo pomoč, ki je imela v Bohinju kopico stalnih in nekaj sto občasnih darovalcev. Tistih, ki sami niso imeli nič, pa so si še nekaj pritrkali. Pa tudi čas, ko so skrivaj zbirali podpise na listi prijateljev Sovjetske zveze. Čas, ko so začeli k Tomažu prihajati Tone Čufar, Edi Giorgioni, Tine Vister, ko je bil Ažman kar naprej pri njem, ko je začel Tomaž zahajati na partijske konference in posvete daleč ven iz Bohinja in čas, ko se je v nočeh pod streho Godčeve hiše dogajalo marsikaj skrivnega, med drugim tudi tako pomembne seje, kakor je bila tista, ko se je konstituiral Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije leta 1939.

Na občinskih volitvah leta 1936 pravi Tomaž, da je žreb zadel prav njega in da je tako postal nosilec opozicijske liste. Kako nevarno se je zdelo režimu, če bi lista, katere nosilec je bil Tomaž, nemara na volitvah zmagala, pove tudi to, da je prišel na volilni shod v Bohinj minister doktor Miha Krek in je zastavil svoj vpliv, da bi Tomaža vnaprej onemogočil.

»Simpatije ljudi so se obračale k nam,« pravi Tomaž v svojih zapisih. »Na volilnem shodu naših nasprotnikov sem nastopil proti Kreku, vendar so mi nasilno vzeli besedo.« Ali: »Na dan volitev so jih nasilno gonili na volišče. Simnovec in kaplan Miha Burja sta izvajala obupno gonjo proti meni. Ljudem so pripovedovali, da nisem veren človek, da ne znam gospodariti ter znam le smučati in uganjati turizem. Neuke ljudi so strašili s tem, da smo komunisti ...«

Opozicijska lista je bila poražena. V resnici je bila komunistična in režim se je ni zastonj bal. Po volitvah pa se je zgodilo prav tisto, kar je volilna propaganda trdila o Tomažu. Novi občinski odbor ni dosegel nikakršnih gospodarskih uspehov. Pač pa je še naprej držal vajeti in pobudo v svojih rokah Tomaž.

Takrat je zasnoval cestno povezavo čez Rudno polje na Uskovnico in od tod skozi dolino Voje v Staro Fužino. Za svojo zamisel je pridobil celo vrsto režimskih ljudi, med njimi doktor Puca, poznejšega bana. Posredoval jim je nakup parcel v Uskovnici, sklenil že kar oprijemljive dogovore za gradnjo hotela na Uskovnici in izkoristil vsako najmanjšo priložnost, da je svojo zamisel podžgal.

Klerikalni režim se je zavedel šele, ko je že kazalo, da jim bo komunist, ki so ga skušali pri ljudeh očrnuti, da ne zna gospodariti, pokazal, kakšna je pot do gospodarskega napredka.

Na hitro so zasnovali cesto iz Srednje vasi na Uskovnico in jo začeli graditi, vendar je niso dogradili nikoli. V tem času je bil doktor Puc strmoglavljen z banskega mesta in režimu je sicer stežka, a vendarle uspelo zaustaviti Tomaža.

Tako je dobival klofuto za klofuto, a nobena ga ni mogla ustaviti na njegovi poti. Vrstili so se pozivi na orožne vaje.

Zandarji so se začeli vse pogosteje oglašati na njegovem domu in hišne preiskave so postajale vse pogostejše.

Vojna vihra se je vse bolj približevala. Leta 1940 je bil na orožnih vajah trikrat po mesec dni. Januarja 1941 pa so ga odgnali v Medžurečje — v konfinacijo v Ivanjico. Sam pravi, da je šele tod opravil visoko šolo svojega marksističnega prepričanja. Pred tem pa je v združenju obrtnikov vodil boje proti preobdavljenju in s svojimi dejavnostmi v boju proti režimu povzročil sodni proces, na katerem je bil obsojen na trimesečno pogojno kazen. Bil je podpisnik letaka »Kaj hočemo«, govoril je na zborih na Jesenicah, udeležil se je partijske konference v Zagrebu in ob vseh tem je našel čas za delo, za to, da je reševal svoj dom iz dolgov in ga nazadnje rešil.

Iz Ivanjice se je vrnil tik pred vojno, a ne domov. Med tem ga je že čakal poziv in tiste dni, ko je država propadala, je bil med postojankami na Rupnikovi liniji na Prtovcu.

Ko so se vračali ob razsulu domov, so pospravili orožje in opremo. Na njegov namig so odhajali po orožje tudi drugi in ga skrivali po senikih na obrobju Jelovice.

Po trinajstdnevni italijanski okupaciji so Bohinj zasedle nemške enote. Tomaž po šestem maju 1941 ni spal več v rojstni hiši. Domov se je vračal, po Bistrici je še hodil, tudi z vlakom se je še peljal na Jesenice, vendar je bil od dne do dne bolj ilegalec. Na dan napada na Sovjetsko zvezo je bil Tomaž že trdno v ilegali.

Maja in junija 1941 je vodil vrsto sestankov in pogosto je moral prepričevati ljudi, ki niso mogli razumeti, zakaj bi se bilo treba upirati proti Nemcem, če pa sta vendar Hitler in Stalin prijatelja in ju veže nenapadalna prijateljska pogodba. Saj bi pomenilo upirati se proti Nemcem, postaviti se proti prijateljski socialistični Rusiji. Tomaž jim je govoril, da je vse to le navidezno in da je pogodba zgolj začasna. Ob napadu na Sovjetsko zvezo so mu ljudje še bolj verjeli, saj jim je še prej pripovedoval, da bo do tega prišlo.

Poslej so ga polne vse senožeti in ponoči vse vasi. Ni bilo bohinjke vasi, v kateri Tomaž ne bi imel svojih ljudi. Že poleti ustanovljajo pod njegovim vodstvom odbore osvobodilne fronte, Tomaž in Ažman sprejemata nove ljudi v Partijo in krepita partijske celice. 8. avgusta 1941, ko pade Ažman in ujamejo Zupana, jo Tomaž in Alojz Pintar uneseta po igri slučaja. Odšla sta na posvetovanje na Jelovico in ob vrnitvi je legla nanju senca žalosti, ko sta ugotovila, da obeh začetnikov marksistične misli in komunističnega delovanja ni več. Vendar Tomaža to dejstvo potre le za kratek čas. Še bolj je njegov ves Bohinj, še več tvega, še več je med ljudmi.

Tako rasejo pogoji za decembrske dogodke 1941. Po sklepu posvetovanja v Slamnkih naj bi se Zgornja Gorenjska dvignila v splošno vstajo 16. decembra prvega vojnega leta. Tomaž se po vrnitvi s Slamnkih oglasi pri vseh komunistih in odbornikih osvobodilne fronte. 13. decembra 1941 pa vodi posvetovanje v sirarci na Bistrici in naslednji dan v kleti Šturmove gostilne. Aktivisti vsega Bohinja so si enotni, da bodo povedli svojo dolino v vstajo proti zavojevalcu. Izdelajo vojaške načrte, postavijo enote in njihove poveljnike, sestavijo sezname orožja. Decembrska vstaja je zadnje veliko Tomaževo dejanje. Nemci so vstajo vojaško porazili, poraz pa je bil posledica kopice okoliščin, med katere kaže šteti predvsem vojaško neizkušnost upornikov, dasiravno jih je bilo več ko štiristo, podcenjevanje nemške vojaške moči, presenečenje in izdajo.

Tomaž se je z Nomnja, kjer so uporniki doživeli svoj vojaški poraz, vračal v Bohinjske gore. S štirimi najožjimi sodelavci je bil v Planinah triglavskih gora, čez čas pa so se premaknili na Ventije v južne obronke Julijskih Alp. Oseka, ki je nasto-

pila po porazu, požigi, streljanja, množične aretacije in vse divjanje okupatorja, so težko legli na organizatorja vstaje.

V januarskih in februarjskih dneh leta 1942 je prihajal Tomaž iz zasneženih gora bolj bodrit in tolažit, bolj reševat s pogorišča še zadnje ostanke decembrskega požara, kot dvigat ponovni upor. Nanj je legla z vso težo zavest lastne odgovornosti za življenje, ki so padala vsak dan v Begunjah, ob kolih križem po Gorenjski, v taboriščih ...

Pomlad in poletje dvainštiridesetega leta sta minila v okupatorjevem divjanju in v njegovih navideznih uspehih, s katerimi je pokoril prej tako uporni Bohinj. Vendar je iz korenin, ki so bile davno med vojnama vsajene v Bohinjske ljudi rasel nov odpor, ki je že v drugi polovici dvainštiridesetega in zlasti pozimi in spomladi triinštiridesetega buhnil kot nov požar, katerega poslej ni mogel nihče več pogasiti.

Vendar Tomaž ni dočakal pravega razpleta dogodkov, krvavega in zmagovitega pohoda proti svobodi. Ujeli so ga v spanju 13. marca 1942 v Čučkovem stanu na Vojah.

Ko sta se tisto noč okrog polnoči z Avgustom Gašperinom poslovila od gozdarja Klemena in zavila na Voje, ju je videl izdajalec, ki je obvestil nemške graničarje v postojanki ob jezeru. Vso pozornost so namenili Tomažu, zato je Gustl še utegnil zgrabiti puško in nekajkrat ustreliti. Vendar je obležal za vedno le nekaj deset metrov od stanu. Tomaža so telesno obvladali in ga zvezali, preden se je utegnil zbuditi.

Zadnje dejanje njegovega življenja se je odigralo v Begunjah. Po kratkem zaslišanju v Prinčevi vili ob Bohinjskem jezeru, pa na gestapu na Bledu in po grozovitih mučenjih v Begunjah se je njegovo življenje zaključilo. Tomaž ni spregovoril in nemški zasliševalci so se trudili zaman. Kolikokrat so se rablji utrudili z mučenjem njegovega telesa, vedo le oni. Že v Prinčevi vili ob jezeru je odkimal in tako povedal kuharici slovenskega porekla, naj se nihče ne boji, da bi spregovoril. V Begunjah pa je že ves podplut, ko so ga morali najprej oživiti k zavesti, da so ga lahko odvedli nazaj v samico, povedal rabljem, da je njihov trud zaman, da ne bodo od njega zvedeli ničesar. Dejal jim je tudi, da je ponosen na to, ker se je boril proti njim in bi se boril še in spet, če bi mu bilo dano.

Kako je umrl, ne bomo zvedeli nikoli. Kot enega izmed petdesetih, so ga zapisali med talce za kaznovanega jeseniškega občinskega komisarja Luckmana. Ali so ga z drugimi vred peljali v Mauthausen, kjer so jih takoj po prihodu postrelili in sežgali, ali pa je pokopan nekje za begunjskim zidom, ker je že prej podlegel mučenju, lahko le ugibamo.

Kako težko je bilo doumeti bohinjskim ljudem, da Tomaža ni več, pa nam pove, da se je že za svojega življenja spremenil v legendo in da je legenda ostal do današnjih dni. Bohinjski ljudje niso mogli verjeti, da ga ni več in še dolgo po vojni so se utrinjale pripovedi, da je živ. Da se mu je omračil um, da so mu iztrgali jezik, da je gluhomem, da ne more in zna povedati, kdo je, vendar pa je nekje ... živ ...

KLADIVO JIM V ROKI PLEŠE, PESMI POJE, ISKRE KREŠE

2

Domnevno godba ta čas ni delovala organizirano. Podobnik se je že precej pred tem poslovil, šel drugam in se celo javil na razpis za učitelja v ljubljanski javni glasbeni šoli. Najbolj vneti godbeniki pa so s svojimi pihali in trobili še naprej poživljali praznovanja. Po mnogih podatkih so bile za večji del slovenskih pokrajin značilne muzikantske skupine z dvema violinama, klarinetom, enim ali več trobili in z velikim kontrabasom. Zdi se, da je bilo v Kropi nekoliko drugače. Domnevamo, da so bili pred več desetletji med godci tudi taki z godali, sredi 19. stol. pa so odločno prevladovali pihalci in trobili. Povedali smo že, da so nastopali predvsem ob številnih praznikih, na ženitovanjih in plesih. V Žmitku je pisal, da so se pridružili tudi pevcem ob koledovanju. To je bil že star običaj. Po Žmitkovih navedbah so koledniki med prazniki obiskovali kroparske hiše, šele potem so šli po bližnjih vaseh. Običaj trikrakljevskih kolednikov se je še najbolj ohranil do današnjega časa. Včasih so koledovali tudi cerkveni pevci. Po »boljših« fužinarskih hišah in gostilnah so šli skupaj z godci, naprej pa pevcji sami. Zadnji dan tega leta so koledovali tudi otroci. V skupinah so hodili od hiše do hiše in za orehe, rožiče, fige, suhe hruške in krljhe, redkeje za kak krajcar, prepevali stare kolednice.

Družine Zupanov so v srednjih desetletjih 19. stol. v marsičem dajale pečat dogajanju na različnih področjih. Matija Zupan je bil nadarjen in zelo iznajdljiv. Pravili so, da zmeraj kaj novega »študira«. Tako se je lotil tudi izdelovanja orgel. Delavnico si je naredil na podstrešju pri Polcu (št. 84). Imel pa je težave s sluhom in polagoma je toliko oglušel, da ni več mogel uglaševati piščali. Za pomoč je pridobil nečaka Ignacija Zupana (1825–1880), ki je potem sam nadaljeval to delo. Med prvimi njegovimi izdelki so bile kapeliške orgle postavljene leta 1869. V časopisu je povabil ljubljanske mojstre, naj si jih pridejo ogledat. Oglasil se je le Goršič, ki ga strokovnjaki uvrščajo med naše najboljše proizvajalce teh glasbil. Njegova ocena ni bila taka, da bi se Zupan z njo lahko postavil. Kmalu sta mu začela pomagati sinova, Ignacij ml. in Ivan. Njuna glasbena izobrazba je obrti precej koristila in »Tvrčka Zupan« je kmalu postala znana, v Sloveniji pa tudi drugod priznana delavnica.

SLOGA IN ČITALNICA

Ideje slovanstva, ki smo jih spoznali ob Pozniku in sodelavcih, so postale še bolj stvarne, ko je nova skupina študentov, med njimi so bili Benjamin Šuler ml., Lovro Magušar ml. in Jurij Jelenc, leta 1876 ustanovila moški zbor. Za dirigenta so pridobili Marka Kovšca (1838–1894), ki je prišel učiteljevat v Kropo dve leti pred tem. Ko je 1873 odšel Zarnik, je bila šola eno leto brez učitelja. Videli bomo, da se je Kovšca, ki je izhajal iz idrijske okolice (Podvelb) in je v Kropi ostal do smrti, poleg dela v šoli hitro vključil tudi v prosvetno dejavnost. Na obeh področjih je dosegel rezultate, ki so ga uvrstili med najbolj zaslužne može. Za časa njegovega učiteljevanja, leta 1884, so šoli končno namenili boljše prostore in

sicer v hiši, ki jo je med 1620 i. 1642 zgradila fužinarska družina Mazolla (Macola). Hišo je šoli 1882 podaril prof. Janez Šolar, o katerem je že bilo govora. Za pouk pa je bila pripravljena šele leta 1888. Šola je postala dvorazrednica. Čeprav je bil Kovšca strog in zahteven, so ga ljudje imeli radi in ga spoštovali. Tudi stanovski tovariši so poznali njegove odlike. To so pokazali tudi s tem, da so mu leto dni po smrti v šoli vzdali in odkrili spominsko ploščo. Slavnostni govor je imel deželni šolski nadzornik, slavist in književni zgodovinar Fran Levce.

Ob prihodu Kovšce je obiskoval šolo — še v mežnariji — tudi že parkrat omenjeni V. Žmitek. V spominih je opisal konec šolskega leta, ko je Kovšca učencem pripravil prijetno praznovanje s kosilom, raznimi otroškimi igrami (slepe miši, hoja v vreči, tek za nagrado, zbiranje lonca z zavezanimi očmi itd.) ter z deklamacijami in seveda s petjem. Kot je bilo v navadi, bi moral Kovšca prevzeti tudi mesto organista. Tu ni uspel. Po V. Žmitku naj bi ne bil posebno izurjen orglavce: »Ni igral novih, le bolj stare pesmi in melodije, ki so bile bolj na okroglo. Predhodniki so Kroparje v tem oziru razvadili, zlasti Podobnik. Zupanovi in prijatelji so se mu odkrito posmehovali, zato je Kovšca ta posel opustil«. Naj je bilo tako ali drugače, dejstvo je, da organist ni bil in je imel še več časa za delo z mladim moškim zborom, pri orglah pa sta ostala Ivan in Ignacij ml. Zupan.

Leto 1876 smatramo za mejnik v delovanju kroparskih pevskih zborov. Organizirana društvena oblika je bila pogoj za sistematično delo in trajnost. Po kratkem iskanju najbolj primerne oblike je Kovšca s pomočjo drugih začel snovati ustanovitev bralnega društva. Sprva so sodelovali tudi Zupanovi. Zataknilo se je pri tem, kje naj ima društvo prostore. Predlog in tudi možnost, da jih dobi sredi trga pri »Matévžku« (št. 27), ni bil pogodu Zupanovim. Ti so hoteli spraviti društvo v hišo strica Janeza Zupana (št. 81), saj so si tako obetali večji vpliv. Ker se niso zedinili, sta obe strani osnovali vsaka svoje društvo. Tako je Kropa 1878 dobila dve društvi — »Sloga« in »Čitalnico«; prvo je vodil Kovšca, drugo Zupanovi. Za ustanovitev »Čitalnice« si je zelo prizadeval poštni kontrolor Matija

Kokalj, ki smo ga spoznali kot zbiralca ljudskih pesmi. Ni živel v Kropi, je pa pogosto prihajal domov. Zanimivo je, da je bil njegov brat Joža na Kovščini strani. Matija (umrl je med prvo svetovno vojno v Gradcu) je bil torej med ustanovitelji »Čitalnice«, v kateri so za predsednika izvolili Ignaca Zupana ml., podpredsednik in tajnik sta bila Tomaž Sušteršič in Ivan pl. Kapus, oba iz Kamne gorice. Vidimo, da so v društvo, kjer so bili imenitnejši in premožnejši, pristopili tudi nekateri iz sosednje Kamne gorice. Naročili so več časopisov: »Slovenski Narod«, »Slovenec«, »Novice«, »Danica«, »Zvon«, »Edinost«, »Brenclj«, »Vaterland« in »Laibacher Zeitung«. Drobne zanimivosti o ustanovitvi obeh društev beremo v pismu, ki ga je fužinar in žebljarski trgovec F. Warl pisal sinu Tomažu, študentu. Zvemo, da je bila med ustanovitelji »Sloga« tudi Mira Šolar. Ko govori o »Čitalnici«, posebno poudarja visoko pristopnino (50 krajcarjev) in mesečno članarino (25 krajcarjev). Včlanil se je tudi R. Poznik in to kar s 5 goldinarji.

O teh dogodkih je posebno »Slovenski narod« veliko poročal. Tako je opisal večer 24. febr. 1878, ko so člani »Sloga« uprizorili »Starost — slabost«, razen tega so bile na sporedu deklamacije in pesmi »Slava Slovincem«, »Domovina, mili kraj«, »Moj dom« in »Pozdrav Gorenjski«. Vstopnino (po 10 krajcarjev) so namenili revnim šolarjem. Teden dni pozneje je priobčil vest o občnemu zboru društva, ki je imelo 25 članov. Čez dva meseca je isti časopis pisal o napredku zbora, ki je na novi prireditvi pel pesmi »Slava Slovincem«, »Strunam«, »Kje moj je dom«, »Pod oknom« in »Domovini«. Posebno je vžgala zadnja pesem, ki so jo morali trikrat ponoviti. Očitno je z njo B. Ipavec dokazal svojo izredno izpovedno moč, saj je ista pesem še danes živa in priljubljena. Večer so popestrili z deklamacijami in igro »Mutec«, ki je »vzbudila veliko smeha«. Po kulturnem programu je bila veselica, vse skupaj v Potočnikovi hiši (št. 56).

Štiri dni za tem, 26. aprila 78., so v »Čitalnici« zaigrali »Vdovo in vdovca« in zapeli »Ilirijo oživljeno«. Lizika Zupanova in Micika Petrova sta nastopili z duetom »Šablenka brušena«.

14. junija je »Narod« opisal piknik Sloginih članov. Najprej so na trgu zapeli ilirsko himno »Slavska reč«. Potem so odšli v sprevedu »Za dolgo njivo«, kjer so imeli najprej strelsko tekmovanje. Najboljši strelec je bil Kovšca. Sledila je zabava, pri kateri »je lepo in pridno prepeval moški zbor«. Proti večeru so se vrnili v Kropo in tam spet prepevali navdušujoče pesmi.

Med društvoma je bilo čedalje več mržnje. 3. julija 1878 beremo o tem v »Slov. narodu«, ki je ob koncu pristavil, da je v tako majhnem kraju strankarstvo nepotrebno in škodljivo za razvoj in narodno

(Nadaljevanje na 16. strani)

Koledniki pred prvo svetovno vojno

prosveto. Čez dva dni je bilo priobčeno poročilo o občnem zboru »Sloge«, na katerem je Kovšca pozval navzoče člane, naj bodo strpnejši in složni s »Čitalnico«. Podprli so ga tudi odborniki Benjamin Šuler st. in ml., Matevž Solar, Valentin Klinar, Lovro Magušar ml., Joža Gartner in Jurij Jelenc. Tudi »Sloga« je naročila več časopisov, v glavnem iste kot »Čitalnica«, le hrvaške »Pučke Novine« namesto nemških.

Takrat je Avstrija zasedla Bosno in Hercegovino. Tudi iz Kroke so vpoklicali več rezervistov. Za pomoč njihovim družinam je »Sloga« pripravila besedo. Po uvodni pesmi »Naprej zastava Slave«, za katero je »Slov. narod« 15. avg. 1878 zapisal, da so jo v Kropi prvič slišali in navdušeno sprejeli, sta deklamirala Kovšca in dijak Matija Solar. Pred tombolo je spet nastopil moški zbor, ki je imel že 18 članov. Poleg že znanih pesmi je zapel Maškovo »Soldaško« na Prešernovo besedilo.

Jeseni istega leta je imela najprej »Čitalnica« dve prireditvi. 13. oktobra so razvili društveno zastavo, ki so jo naredile članice iz Kamne gorice. Ob razvitju je godba zaigrala Jenkovo koračnico »Naprej zastava Slave«. 20. novembra je imela občni zbor, na katerem so dr. Janeza Bleiweisa ob 70. letnici imenovali za prvega častnega člana. Pred Zupanovo (Bevčevo) hišo, ki je bila okrašena s 70 lučkami, je zbor zapel nekaj pesmi.

Kot je pisal »Slov. narod«, je »Sloga« tri dni pred tem tudi proslavila Bleiweisovo obletnico. Najprej je govoril Kovšca, po deklamacijah je sledila igra »Pravi Slovenec«. Več pesmi je potem zapel zbor »pod spretnim vodstvom učitelja g. Kovšce res prav izvrstno, tako da je vladalo splošno navdušenje. Za sklep je sledila še tombola in ples ob igranju pridne rovtarske godbe prav do jutra.« Zbor je pel tudi naslednji dan, ko so zagoreli kresovi, pokali možnarji in je bilo pred »lepo razsvetljenimi prostori« »Sloge« res slavno. Člankar je bil navdušen nad tem, kako so v Kropi »originalno proslavili za narod delujoče in zaslužne može... in v tem oziru skoraj prekosili Ljubljano«.

Vidimo, da sta društvi kar tekmovali, kdo bo večkrat nastopil in si pridobil več pristašev. 12. dec. 1878 je »Slov. narod« spet pozival k složni oziroma združeni dejavnosti, češ, »naj skupno delata za izobrazbo in narodno preobrnjenost delavstva«. Ker Zupanovi niso imeli posebno veliko prijateljev, je razumljivo, da je imela »Čitalnica« manj članov. Na tretjem občnem zboru so ugotovili, da jih je precej izstopilo in je ostalo le še 41 zvestih. Nasprotno se je članstvo v »Slogi« povečalo na 140. Kmalu po tem občnem zboru se je »Čitalnica« predstavlila z igro »Strup« in novimi pevskimi točkami.

Do edinega skupnega nastopa obeh društev je prišlo 29. aprila 1879, ko so proslavili 25-letnico poroke cesarja in cesarice. Združena zborja sta pela ob spremljavi godbe. To pot je tudi župan v svojem govoru omenil potrebo po složnem delu obeh društev. Kot ob tej slovesnosti naj bi se stranki večkrat združili »v blagor naroda, za napredek in prospeh Kroke in Kamne gorice.« Zdi se pa, da sta se društvi nekoliko utrudili in živahna dejavnost se je za nekaj časa umirila. »Čitalnica« je dalj časa popravljala svoje prostore in postavila nov oder. 3. avg. 1879 so na njem uprizorili »za podežljske odre ne preveč lahko igro 'Ultra', ki je pa vendar dobro izpadla, saj se je igralo izborno.« To je bil zadnji nastop, ki ga je vodil Ignac Zupan ml. Odšel je v tujino na strokovno izpopolnjevanje v izdelovanju orgel.

Joža Solar se spominja, da je še videl ostanke tega odra v Bevčevi hiši (št. 81); še dolgo so bili zabiti žebli, na katerih je visel zastor.

Hiša družine Macola — od leta 1888 do 1957 osnovna šola

Tudi za naslednje mesece nimamo podatkov o dejavnosti. Ni bilo prireditev ali sta društvi nabirali moči za nove? Šele 24. jan. 1880 spet beremo v »Slov. narodu«, da vabi »Sloga« za 1. febr. na proslavo rojstva pesnika V. Vodnika. 5. in 8. febr. je dnevnik poročal o tej proslavi in tudi o »veselici s kulturnim sporedom«, ki jo je z enakim namenom pripravila »Čitalnica«. Menda sta bili obe med najboljšimi, kar jih je bilo dotlej. Pri »Slogi« je imel najprej Kovšca govor, ki je bil sprejet z viharnimi klici. Pevci so zapeli veličastno Vodnikovo »Napoleon reče: Ilirija vstan«, godba pa zaigrala cesarsko himno. Sledila je veseloigra »Domači krog«, potem pa je čvrsti mladenič Simon Pogačnik prednašal »Ilirijo zveličano«. Z bučnim smehom so gledalci spremljali burko »Gluh mora biti«. Posebno pozornost so potem vzbudili pevci, ki so nastopili z igranjem na »mirlotinke«. To so bile kakih 18 cm dolge cevke z luknjicami. Vanje niso pihali, ampak brundali, s čimer so proizvajali tresoč zvok. Poslušalce so iznenadili, saj so prvič slišali ta zvočila, uvožena iz Češke. Menda jih pozneje ni bilo več slišati. V »Čitalnici« je o Vodniku govorila Eliza Zupan. Po igri »Bob iz Kranja« je zbor zapel več domoljubnih pesmi, sledila pa je tombola in po tej ples ob domači godbi.

Na občinskih volitvah so med odbornike izbrali predstavnike obeh društev, a tudi to ni preprečilo čedalje hujše strankarske nestrpnosti, ki je že začela hromiti živahno dejavnost in spodkopavati tla obema stranema, najprej pa »Slogi«. Sledilo je še nekaj prireditev; na eni od teh so zaigrali komedijo »V Ljubljano jo dajmo«, ob koncu leta 1880 pa se je plodna, a žal prekratka, pot »Sloge« končala. Njeni igralci in pevci so nastopili pri »Matevžku«, obiskovalci so kot vedno do kraja napolnili pretesne prostore, tako da so spet morali podpreti stropce z močnimi koli. Nekaj članov »Čitalnice« je namenoma izzvalo pretep, brž so poklicali orožnika in ta je zadevo prijavil okrajnemu gospodarstvu v Radovljici. Tu so odločili, da je treba »Slogo« razpustiti. Ta se je pritožila v Ljubljani, a brez uspeha, saj je »Čitalnica« imela vplivnejše ljudi na svoji strani. Po tem neljubnem dogodku je bila skupina čitalničarjev še manj priljubljena in je bolj in bolj le še životarila. Nastopi so bili redki. O enem, ko so 1881 praznovali god bratov Cirila in Metoda, je pisal Slov. narod: »Kakšen preobrat! Pred 50 in še manj leti pri vsaki maši nemško ali latinsko petje, danes pa v staroslovenskem! To je res pravo hladilo za slovenskega domoljuba srce!« Tudi podatki o številu članov v »Čitalnici« nazorno ka-

žejo, kako je začetna vnema hitro popuščala. Prvo leto obstoja je imela 74 članov, drugo 35, tretje pa 41, potem manj in manj, tako da jih je bilo v zadnjem šestem letu le še šest.

Tako se je končala kratka doba čitalniškega življenja v Kropi. Po trajanju je bila res kratka, vendar po vsem opisanem dogajanju lahko sklepamo, da je bila za društveno, narodno, kulturno in družabno življenje izrednega pomena. Govori, igralski, deklamacijski in pevski nastopi so povzdignili veljavo domačega jezika (prav od tega časa so zapisniki Spodnje fužine, ki jih je vodil Benjamin Šuler ml., pisani v slovenščini, ne več v nemščini), razen tega so bili razgibano kulturno in družabno dramilo, ki je postavilo temelje prihodnjemu razvoju. Program prireditev je bil seveda prilagojen domačim izvajalskim možnostim, vendar je bil izbran tako, da je širil napredne narodnostne ideje z deli slovenskih skladateljev, ki so jih poslušalci z navdušenjem spremljali. Brez smisla je ugotavljanje, kako bi se društveno in kulturno življenje oblikovalo ter razvijalo, če bi namesto dveh delovalo eno samo, a enotno društvo.

Prepoved »Sloge« ni mogla zadušiti želje po nadaljnjem kulturnem delovanju tistih, ki so bili v društvu najbolj vneti. To so bili pevci moškega zbora z učiteljem Kovšco. Ko se je začetno razburjenje poleglo in je bila prizadejana krivica prebota, se je zbor spet sestel in nadaljeval delo. Ni težko razumeti, da je uspešno nastopanje prejšnjih let izzivalo in spodbujalo dirigenta ter pevce, da po prisilnem premoru znova zapojejo. Ustanovili so zbor »Odmev«. Večina pevcev je bila še od prej, pristopilo pa je nekaj mlajših, tako 1885 tudi mladi kvartet, ki je že nekaj časa prepeval samostojno. V njem so bili Valentin Zmitek, Jože Kralj (Cačmanov), France Zupan (Malevšov) in Fortunat Klinar (Jožov Nata). Zanimivo je, da so tudi starejši pevci imeli izbran kvartet: Gabrijel Eržen, Matija Koprivc, Janez Pernuš (ali Luka Kenda) in Tomo Koprivc.

Pevci zbora so bili: prvi tenoristi Gabrijel Eržen, Tone Gašpersič (Jajta), Jože Gartner (Vretenov), Jože Kokalj (Ferbarjev); drugi tenoristi Marko Kovšca, Matija Koprivc, Filip Petrač (Majcknov), Simon Pogačnik (Sokanov); prvi basisti Luka Kenda (Štritek), Janez Pernuš (Flajs), France Solar; drugi basisti Valentin Solar (Balant), Tomaž Pernuš (Flajs) in Tomo Koprivc (Žolčkov). Skupaj s kvartetom mladih je »Odmev« štel 18 pevcev.

Leta 1885 je zbor pel ob odkritju spominske plošče dr. L. Tomanu v Kamni gorici. S pisateljskim društvom »Slovensko

Matico in Glasbeno Matico iz Ljubljane, društvom iz Kranja in drugod so se slovesnosti udeležile mnoge znane osebe. Pel je tudi zbor Glasbene Matice. Popoldne je zbor pripravil gostom nastop doma v Klinarjevi hiši (št. 10). Isto leto so ga povabili na 1000-letnico Cirila in Metoda, ki so jo proslavili v Selcih.

Naslednje leto je zbor gostoval v Železnikih, kjer so ustanovili bralno društvo. Prepeval je na prireditvi ob razvritju prapora. Zebelj, ki ga je daroval »Odmeva«, je zabil Kovšca. Ko so Železnikarji vrnili obisk, je zbor spet nastopil.

Za vse te nastope je bilo značilno navdušenje nad medsebojnimi prijateljskimi odnosi in pa odločno poudarjanje nacionalnega ponosa. Pesmi kot »Slava Slovencem« in »Pobratimija« ter zanosni »patriotični« govori so bili neločljiv del sporeda takratnih prireditev.

Posebno so bili pevci veseli vabila v Kranj 1887. Obenem z vabilom so dobili tudi note za Gerbičovo pesem »Slovanski brod«, ki so jo morali znati za skupni nastop. V Kranj jih je z vozom peljal Jarmov Jaka. Med potjo so si v Naklem ogledali orgle, ki so jih nedavno tega postavili Zupanovi. V Kranju so pri predsedniku bralnega društva dr. Prevcu imeli skupno vajo s kranjskimi pevci, pri katerih je posebno izstopal operni tenorist Trtnik. Odmevaši so se dobro odrezali, tudi tokrat posebno s pesmijo »Domovini«.

Se enega dogodka iz tega leta se je V. Žmitek rad spominjal. V Slovenijo je prek Trbiža prispelo z vlakom več sto za vednih Čehov. Zbor jih je pričakal na postaji v Podnartu in jim zapel »Hej Slovani, kje so vaše meje, hej Slovani, kje so vaši bratje...«. Čehi so bili navdušeni in ganjeni. Predno je vlak odpeljal, so jim zapeli še njihovo himno »Kje moj je dom«. S Tržičani, ki so z nadučiteljem Debeljakom tudi prišli na ta sprejem, so pevci ostali v Podnartu do večera. Dogodek jih je prežal z nenavadnim zanosom, da kar ni bilo kraja govorom in petju. Prav lahko to razumemo, saj je še vedno bil boj za narodno samostojnost. Istega dne so npr. jeseniški nemškutarji preprečili sprejem podoben podnartovskemu.

Pevci zbora Valentin Solar je svojemu sinu Viktorju večkrat pripovedoval o zboru in poudarjal, da je ta prebujal in utrjeval narodno zavest. Tako mu je dobro ostal v spominu obisk pisatelja in poznejšega ljubljanskega župana Ivana Tavčarja. Zbor ga je pričakal pri »kamniškem mostu« in zapel primerne pesmi, za kar ga je gost nagradil s petimi goldinarji. Petje se je potem »nadaljevalo še cel dan«.

Zbor je imel manjše nastope seveda tudi v Kropi. Večkrat je pel pri pogrebih in ob raznih priložnostih prirejal podoknice. Tako je npr. pel pri pokopu Lovra Magušarja ml., bivšega odbornika »Sloge«, in ob zlati poroki Lenke in Blaža Ažmana. Pevci so radi šli okrog (Bled, Brezje, Št. Jošt), povsod so peli in s svojim »krepkim ter harmoničnim petjem« želi odobravanje. Podobno je bilo, ko so se odzvali vabilu župana iz Selc in peli na tamkajšnji proslavi 40-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa I. Redne članarine v tem pevskega društvu ni bilo, so pa po dogovoru prispevali tedensko po 10 krajcarjev, kdor je mogel, pa več seveda. Zmenili so se, da bo tudi zamudo vaje treba plačati z 10 krajcarji, vendar se je prav malokrat primerilo, da je moral kdo plačati tak znesek. Žmitek je zapisal, da sta jim red in točnost, ki jih je od njih zahteval Kovšca, tudi pozneje v svetu prav prišla. Na vajah so imeli tudi resne pogovore o politiki, se vadili v govorništvu in imeli možnost prebirati tisk. Kadar so se hoteli malo pozabavati, so šli navadno h »Klinarju«. Ker so s petjem privabljali še druge goste, so preostali gostilničarji pevcem kar zamerili. Vadili so v stari šoli in sicer prvi tenor ob ponedeljkih, drugi ob torkih, prvi bas ob četrkih, drugi bas pa ob petkih. Skupne vaje so imeli ob sobotah in nedeljah; pred

kakšnim zahtevnejšim nastopom so število vaj še povečali. Očitno je Kovšca hotel s pridnim vadenjem zbor kar najbolj izuriti.

Zaradi vedno slabših razmer v Kropi pa vseh svojih načrtov ni mogel uresničiti. Tedanji čas je podrobneje opisan v različnih delih, zato naj bo tu prav na kratko označen. Nekako od 1883 so se v časopisih vrstili članki o pomanjkanju dela, bedi (in drugih težavah) Kroparjev, med katerimi je mnoge prisilila, da so se izselili. Število prebivalcev je od 1870 do 1894 padlo od 1400 na 894. Med tistimi, ki so se začeli ozirati za delom in zaslužkom drugje, so bili tudi posamezni pevci. Najprej je šel Matija Koprivc, ki ga je pot peljala na Koroško, Češko in Hrvaško; na stara leta je prihajal nazaj, popravljal si je hišo (št. 85), da bi se preselil, pa ga je smrt — menda v Karlovcu — prehitela. Konec 1887 je odšel Luka Kenda, ki je za seboj potegnil še Tomaža Koprivca in najboljšega tenorista Gabrijela Eržena. Po treh letih se je poslovil Valentin Žmitek. Kmalu za njim so s Kendovim posredovanjem šli v dacarsko službo Simon Pogačnik, Tomaž Pernuš in Fortunat Klinar. Trije pevci, Jože Gartner, Jože Kokalj in Jošca Kralj, so umrli za jetiko. Ostalo je le še pet pevcev. Tudi Kovšca je hudo zbolel in pevskega društva je bilo praktično konec. Preostale pevce in še nekaj drugih, med njimi sta bila Miha Eržen in Vrančev Florjanček, je nekaj časa vodil Ivan Zupan, ki je bil tedaj v Kamni gorici. Odmevovi pevci, ki so šli iz Kroke, so se tudi drugod vključevali v društva in se uveljavili kot zborovski pevci. Tako je F. Klinar prepeval v Litiji, Starem trgu pri Poljanah, 50 let petja pa je proslavil leta 1932 v Ribnici. Posebno aktiven je bil pozneje V. Žmitek. Kenda se je vrnil v Kropro, v pevske zборе pa se menda ni več vključil.

Pričujoči opis delovanja »Sloge« in »Odmeva« je nakazal mesto, vlogo in pomen učitelja Marka Kovšca, ki je s svojim znanjem, voljo in vplivom v pravem času posegel v družbenokulturno dejavnost; v času namreč, ko je bilo še kako važno, da je bilo kulturno delo v društvu kvalitetno, če je hotelo koristiti ciljem gibanja. Hkrati je ta doba z zboroma obeh društev, ki sta bila vodena strokovno, postavila temelje in zahteve glede kakovosti za vse kasnejše zборе, godbe in tudi odrsko igralsko življe-

nje. Če letos, ko mineva 100 let od kar je Kovšca začel sejati na kroparski kulturni njivi, hočemo na podlagi sporočil in poznejšega razvoja oceniti vrednost njegovega dela, moramo pribiti, da je bilo bogato, temeljito, angažirano v smislu narodnostne osamosvojitve in po vsem sodeč tudi kvalitetno.

IGNAC IN IVAN ZUPAN

V naslednjem poglavju bomo spoznali Zupane kot izdelovalce orgel in posebej še Ivana kot skladatelja. Po prvih skromnejših začetkih in izdelkih, med katere so spadale tudi orgle pri Kapelici (1914 jih je popravil Dornič iz Radovljice, tako da je od Zupanovih orgel ostala le omara), so se polagoma začeli uveljavljati in so imeli kar precej naročil. Še posebno se je to poznalo, ko se je z izpopolnjevanja iz Jägerndorfa v Šleziji vrnil Ignac ml. Oče in oba sinova so pridno sodelovali v »Čitalnici«, kjer so skrbeli predvsem za glasbeni del društvene dejavnosti. Dalj časa sta Ivan in Ignac ml. vodila tudi petje na koru, najprej pod Zarnikovim mentorstvom, pozneje samostojno. Kako sta dosegla, da se je Kovšca umaknil s kora, smo že spoznali. To je bil tudi trenutek, ki je pomenil konec dotedanje prakse, da je med učiteljeve obveznosti spadalo tudi cerkveno petje. Orglal je predvsem Ignac, Ivan pa se je začel ukvarjati s skladateljevanjem. France Gašperšič se iz pripovedovanja matere, ki je bila korna pevka, spominja, da sta ob večjih praznikih igrala tudi štiroročno. Tako sta seveda dosegla bogatejši, barvitejši in slovesnejši zvok. Po njuni zaslugi je »Čitalnica« s svojim zborom nekaj časa še kar uspešno konkurirala »Slogi«, a se je hitro utrudila, saj je bila pre malo povezana z večino prebivalstva. Za drobno ilustracijo življenja v »Čitalnici« lahko uporabimo spomine, ki jih je Alojziju Pesjaku pripovedovala njegova mati. V Bevčevi (sedaj Zaberletovi) hiši so imeli pevci vaje, po katerih jim je Ivan Zupan rad še dolgo v noč igral (na harmonij), da so plesali.

Delavnico je že njun oče preselil s podstrešja pri Polcu (št. 84) v svoje kletne prostore (št. 86), manjšo pa so imeli tudi pri Bevcu. Hišo so pozneje ponudili in prodali Pesjakovim. V tej kleti so bili donedavno vidni ostanki nekdanje delavnice. Mnogi starejši Kroparji se še spominjajo, da je bil na hiši velik znak z liro in napisom »Brata Zupan, orglarja«.

Delavnica orgel je imela čedalje več naročil. Nevesti Ignaca in Ivana sta bili iz Kamne gorice, zato in zaradi večje delavnice sta se preselila tja, mati pa je ostala v Kropi. Posel jim je lepo uspeval. Ignac, ki je opravljal predvsem večja mizarska dela (omare in ogrodja za orgle), je imel delavnico pri Zajfarju, kjer je sedaj trgovina. Ivan je živel in delal v sedanji Šlibarjevi hiši (št. 19). Tudi ta hiša je imela polno reklamnih napisov in drobnih lesenih okraskov. Na mestu sedanjega Šlibarjevega hleva je bila delavnica, v kateri so cinkali pločevino za piščali, zraven pa še poseben prostor za montažo. Pri obeh je dobilo delo precej ljudi iz Kroke, Kamne gorice, Dobrave, Lipnice itd. Med njimi so bili: Franc in Anton Hrovat (Pisanc, Zg. Dobrava), Jože Kapus (Pintarčev Jožek), Franc Pogačnik (Muhovčev), Filip Bertonec (Kožarjev, Zg. Dobrava), Joža Šlibar (Jurjevčev, Zg. Dobrava), Ažman (Lipnica), Janez Spendal (Kosem, Zg. Dobrava), Tone Varl ter Bešter Lenart in France (Florjančnekova iz Kroke); omenjeni Lenart je od Zupana že okoli 1896 šel na enako delo v Zagreb, kjer je tudi umrl. Delavci, ki so bili pri Zupanu ob smrti 1915, so potem večinoma ostali doma na kmetijah.

Da trditve o kakovosti orgel iz Zupanove delavnice niso iz trte izvite dokazujejo

Solarjeva hiša — sedež Sloge — 1878 do 1880

(Nadaljevanje na 18. strani)

številne pohvale in nagrade, ki jih je preje-
la. Na mednarodni razstavi v Bruslju sta
leta 1888 dobila bronasto medaljo, štiri leta
pozneje na Dunaju pa celo zlato. Ignacij
(1853—1915) se je še posebej posvetil pro-
blemu moderniziranja gradnje in je tudi
vedel nekaj novosti (npr. sapanice na
stožce). Pisal je tudi strokovne članke o tej
problematiki; tako je leta 1882 za revijo
cecilijanskega društva spisal članek »So-
stava orgelj.« Ista revija je večkrat poro-
čala o delu naših mojstrov. 1887 prvič za-
sledimo podatek, da sta Zupana iz Kamne
gorice. Za označitev mest, ki sta ga imela v
stroki, se poslužimo nekaj kratkih citatov
in podatkov iz omenjene revije. Leta 1897
je Leopold Gostič s Homca pri Kamniku
zapisal: »Končno naj omenim, da sta nam
brata Zupana našo po potresu zelo poško-
dovane orgle dobro popravila in prenovi-
la...« Ko je leta 1900 Ivan umrl, je Ignac
sam nadaljeval z delom. 1904 je postavil
orgle v Storiyah na Krasu. H. Sattner je
hvalil mehaniko, register, lepo oblikovano
omaro in nadaljeval: »na vsak način so
orgle strokovno delo, ki kaže, da se je v
Zupanovi delavnici ustanovila solidna stal-
nost.« O orglah iz istega leta v Otlci pa je
V. Vodopivec dejal: »Zato lahko potrdimo,
da je za nas Slovence najboljši mojster
orgel g. Ignac Zupan«. Ob naslednjih or-
glah, v Gorjah, je zapisal A. Foerster:
»Domača tvrdka »Brata Zupan« smelo tek-
muje s tujimi tvrdkami.« Zadnje orgle, ki
jih je Ignac dokončal, so bile 1915 v Višnji
gori. Je takrat že zastajal za sodobnimi iz-
vedbami, mu je v vojnem času primanjko-
valo materiala, sta se poznala bolezen in
starost? Pri kolavdaciji (pregledu, odobrit-
vi) H. Sattner ni bil več tako zadovoljen in
je pristavil, da izdelek »nima fines moder-
nih orgel«. Ignac se je lotil še enih in sicer v
Breznici, vendar jih ni izdelal do kraja.
7. nov. 1915 ga je prehitela smrt. To je bil
konec delavnice, ki je izdelala 127 orgel v
Sloveniji in drugod. Med drugimi so bile ali
so še v Boh. Bistrici, Mošnjah, Naklem,
Kranju, Mavčičah, Igu, Poljanah nad
Škofjo Loko, Sori, Litiji, Bovcu, Medani,
Vranji peči, v Istri (Volovska, Pazin, Lov-
ran), Slavoniji, Bosni (Livno), Dalmaciji
(Šibenik, Metković). Njihovi izdelki so
seveda najboljši dokument dela Zupano-
vih, vendar pogrešamo drugo dokumenta-
cijo, ki bi lahko še bolje osvetlila dejavnost
mojstrov te z umetnostjo povezane obrti.
Ker so izhajali iz Kropce, tu tudi začeli z
zahtevnim izdelovanjem dragih glasbil, bi
bilo toliko bolj zanimivo ohraniti kaj več o
njihovem delu. Žal menda niti v Kropi niti
v Kamni gorici ni tako rekoč nobenega
gradiva, dokumentov, slik, orodja itd...

Po smrti Ignaca je večino orodja, kot
pravi Joža Solar ga je bilo zelo veliko, do-
bila žebljarska zadruga, a se je vse poraz-
gubilo. Če bo in kadar bo Kovaški muzej
obdelal nekdanjo zanimivo in bogato kro-
parsko razvitost različnih obrti, bo med
njimi za Zupanovo hišo in delo kar častno
mesto.

Povemo naj še, da so v tej delavnici
naredili tudi precej harmonijev. Nekaj so
jih tudi v Kropi imeli — npr. France Ga-
šperšič in Tone oziroma Lenart Varl. Ta,
Copkov, harmonij so pred leti odpeljali v
Ljubljano in je najbrž eden zadnjih ohran-
jenih Zupanovih harmonijev. Posebno za-
nimivo je, da so v delavnici poskusili tudi
s klavirjem. Leta 1936 je Rudi Solar (Gre-
gec) kupil v nekdanji Zupanovi hiši v Kam-
ni gorici že precej zanemarjen klavir in ga
odpeljal v Rovte. Z bratom sta ga poskuša-
la malo urediti, a brez posebnega uspeha.
Lahko, da je bil to edini Zupanov poskus s
klavirjem, ki pa je bil bolj za domačo rabo.

Ivan Zupan (1857—1900) je vse življenje
bolehal. Najbrž zato ni toliko delal na
terenu. Bolj se je posvetil glasbenemu
ustvarjanju in izvajanju. Srečali smo ga že

kot organista v Kropi, zborovodjo in god-
benika v »Čitalnici« ter dirigenta, ki je
prevzel zbor »Odmev«, ko je zbolel Kovšca.
Zdi se, da na začetku te poti zaradi mladosti
in pomanjkljive glasbene izobrazbe ni mo-
gel z zborom »Čitalnice« uspešno tekmo-
vati s Kovšco. Bržčas so pri njegovem dru-
štvu zato vabili godbo iz Rovt, da je po-
vzdignila značaj prireditelj. Skladateljski
opus pa dokazuje, da je bil Ivan talentiran
glasbenik, ki bi s primerno glasbeno iz-
obrazbo v Ljubljani ali kje drugje prav
gotovo dosegel več, kakor je. Kot skladatelj
je bil v bistvu samouk in tako pridobljeno
skromno znanje mu je postavljalo ovire,
preko katerih ni mogel. Prerana smrt mu je
kmalu preprečila nadaljnji napredek.
Njegovi potomci živijo v Ljubljani in na
Dunaju.

Ob njegovem skladateljevanju ne more-
mo mimo cecilijanstva — gibanja za refor-
mo cerkvene glasbe. Spoznali smo že, da je
vso prvo polovico 19. stol. in še dlje po
cerkvah prevladovala lahkotnejša glasba.
O tem in novem gibanju je v spominski
knjižici cecilijanskega društva leta 1902
dr. Andrej Karlin napisal: »Zato pa je
kakor po drugod tako tudi pri nas ljudstvo
zahtevalo, naj se v cerkvi tako orgla in
poje, kakor je bilo vajeno peti in svirati na
plesišču in v koncertih.« Okrog 1865 so se
iz Nemčije začeli širiti zamisli o reformi
cerkvene glasbe. Ustanavljati so začeli
posebna društva, ki so se kar preveč vneto
lotila odpravljati dotedanjo »revno in pro-
palo cerkveno glasbo«. Povzročili so mar-
sikatero krivico in škodo, pri čemer je bila
med hujšimi zahteva, naj latinščina pre-
vlada nad domačim jezikom! K sreči tega
določila niso — posebno na deželi — preveč
dosledno izvajali, marveč so reformirali le
bolj glasbo samo. V isti knjižici lahko pre-
beremo, da je tudi Kropa »po vplivu
orglavca Zupana kmalu začela gojiti res-
nobno glasbo«. Cerkevni glasbenik je več-
krat poročal o kornem petju v Kropi in
okolici. Daljši sestavek ima leta 1882: »Na
Dobravi, kjer je bila prej muzikalna pušča-
va..., so dobili nove orgle, zbor je pel
lažje pesmi večglasno, težje pa unisono ob
spremljavi... Narveči napredek je najti v
Kamni gorici in Kropi.« V Kamni gorici so
bili že nekaj časa brez organista in se je
kovač Janko Kapus povzdignil do pevovod-
je in učil šest do sedem pevcev peti po no-
tah. Peli so tudi Gallusovo pesem »Ecce«.
»Iz nič in z neznatnimi pripomočki je do-
spel na tolikšno stopinjo spretnosti, da kar
na prvi pogled težke skladbe iz not poje.
Nekaj tu nekaj tam je ujel pouka, drugo
pri njem so storili njegovi lastni faktorji:
nadarjenost, neumorno veselje in vaja.«
J. Aljaž pa je čez dve leti poročal, da »lepo
pojo v Kropi, Kamni gorici... in deloma
tudi na Dobravi«.

Več desetletij so zbori v Kropi, Kamni
gorici in drugje pogosto posegli po Zupano-
vih skladbah. Posvetnih ni pisal veliko, pač
pa je bil — po V. Žmitku — »spoštovan
skladatelj cerkvenih pesmi«. Jurij Legat je
zapisal cele kupe lastnoročno prepisanih
not, med katerimi je veliko Zupanovih.
Čeprav so brez letnic nastanka ni pa tudi
drugih pomožnih virov, je razmeroma lah-
ko slediti skladateljskemu razvoju in zo-
renju avtorja. V začetnih pesmih je še veli-
ko kompozicijskih napak in nerodnosti, ki
izdajajo samouka. Ritmično in harmonsko
so enostavne, več izpovednosti je v melo-
diki.

Ena zgodnjih pesmi je ohranjena v nje-
govem rokopisu. Zapisal je, da jo je »har-
moniziral po starem kropinskem napevu«.
Pod oznako »št. 16« je nekdo s svinčnikom
pripisal »Darilo g. I. Zupana«. Kmalu pa je
svojo tehniko toliko dodelal, da je skladbe
začel izdajati v tisku. Enega od zvezkov
teh pesmi je leta 1893 v »Slovincu« zelo
priporočal skladatelj D. Fajgelj, A. Foerster
pa je napisal: »Poznamo nekaj pesmic, ki
jih je naredil g. skladatelj pred več leti, in
po teh bi komaj verjeli, da so pesmi, katere

Nekdanja Zupanova hiša — sedež Čital-
nice — 1878—1884

ravno presojava, njegovo lastno delo...
Zato čestitamo g. skladatelju na tem
napredku... Naprej govori o posameznih
skladbah, nazadnje pa zborovodjem pripo-
roča nakup teh in pravi: »Mnogo zvezkov
ste si že kupili, med njimi tudi nekaj manj
dobrih, kakor je ta najnovejši zvezek.«
Leta 1897 je »organist in orglar v Kamni
gorici« izdal zvezek novih pesmi, ki so bile
»prejete takole: «Kljub temu, da so
pesmice večinoma jako trezno zložene,
bodo se prikupile tudi razvajenim ušesom,
ker so melodijozne...« Po teh skromnih
podatkih vidimo, da se je Ivan kot
skladatelj lepo razvijal in tudi primerno
uveljavljal. Se zmeraj je bila melodika
tista, ki mu je bila najbolj pri srcu, vendar
so skladbe tudi harmonsko postale boga-
tejše. So pa pesmi še naprej zgolj kitične,
oblikovno preproste, pozivlja jih izmenja-
vanje zborovskih in solističnih odstavkov.
V. Žmitek se je spominjal srečanja z
Ivanom Zupanom leta 1897, ko se je ta
prišel zdraviti v Dolenjske Toplice kjer je
Žmitek vodil moški zbor. Zupan je to seve-
da vedel in mu je prinesel nekaj pesmi.
Pesmi »Vrli Slovinci«, »Vesel se je sešel
naš zbor« in »Mornar« so bile žive saj je bil
tudi avtor »bolj živahnega temperamenta«.
Zupan se je ukvarjal tudi s harmonizacijo
narodnih pesmi. Žmitek je navajal tri pri-
redbe: »Vasovalec«, »Srečno« in »Moja
dekle m' je pošto poslala« — zadnjo so v
Kropi precej prepevali. V krogu Poznikovih
zapisovalcev ni bil, pač zaradi mladosti,
pozneje pa je Zupan tudi zabeležil nekaj
domačih pesmi in jih posredoval J. Aljažu.
Vmes je bila tudi »Preč je zdej«. V notnem
arhivu kroparskih društev so nekatere nje-
gove pesmi in podatki, ki kažejo, da je imel
zbor leta 1924 na sporedu dve Zupanovi
skladbi: »Pozdrav« in »Lahko noč«. Zbor
Consortium musicum iz Ljubljane je za
ploščo izdano 1975 izbral tudi dve
Zupanovi pesmi.

Prav v zadnjem času so v Kamni gorici
čisto slučajno našli oziroma tik pred na-
meravanjem uničenjem rešili zbirko Zupa-
novih skladb, ki jih je z lepim notnim roko-
pisom prepisal sam. Pripisane letnice pove-
do, da jih je ustvarjal od 1873 do 1899.

Vse povedano ne zadošča in tudi nima
namena govoriti o našem rojaku kot o po-
membnem skladatelju. Bil je talentiran,
imel pa je premalo teoretičnega znanja in
tehničnih možnosti za razvoj, v katerem
sta ga ustavila bolezen in zgodnja smrt.
Prav gotovo pa je delo Ivana in obeh Igna-

cijev vredno, da ga ohranimo. S tem, da večina rojakov prav ničesar ne ve o njih, se jim godi krivica, znanje o društvenem in kulturnem življenju Krope pa je zelo osiromašeno.

GODCI IN PESNIKI

Kroparska pihalna godba je po Podobnikovem odhodu kmalu razpadla, posamezni njeni člani pa so še več desetletij uporabljali pridobljeno znanje in so kot godci na svatbah nastopali še okrog leta 1880. V Žmitek se jih je spominjal po imenih: »Martin, vulgo Buček je igral bombardon, Nande krilni rog, vulgo Paca trobento, Francon Finžgar, stari Murn in Markon so bili klarinetisti.« Zelo priljubljen je bil Murnov Jur. Bil je drvar, kuhal je oglje, pozimi hlode razvažal, ljudi pa je razveseljeval s svojo harmoniko. Kakor je pogost običaj, so tudi v Kropi marsikomu dali vzdevek, ki posredno priča o njegovi povezanosti z glasbo. Če so nekomu pravili »Intrada«, pomeni, da so pri godbi tudi igrali in poznali skladbe s takim naslovom (intrada je bila krajša uvodna instrumentalna skladba). Med pevci je bil posebno znan tenorist »vulgo Švert«. To ime je dobil po slovenskem skladatelju L. Schwerdtu, katerega skladbo so v Kropi izvajali, on je pa pri njej »imel posebno lepo partijo«.

Žmitek je ohranil spomin na muzikanta Bidca. Bil je znan »samski godec« – klarinetist. Dočakal je žalostno smrt, saj je – »pijanček« – zgorel v Zg. fužini.

Okrog leta 1890 so začeli hoditi v Kropo godci Bovčani. Naročali so jih za veselice in večje poroke, igrali pa so – kot pravi Konrad Ažman – na harmoniko, klarinet in bas. Menda so bili po priimku Žagarji, doma iz Žage pri Bovcu. Pred njimi in po njih pa so ob porokah in procesijah hodili igrati tudi Rovtarji iz Rovt in bližnje Češnjice. Prvič smo jih srečali že v času Čitalnice, ki jih je večkrat povabila k sodelovanju. Baje so se občasno pojavili tudi godci s klarinetom in harmoniko z Jamnika in Podblice, vendar o njih ni točnejših podatkov.

V društvenem notnem arhivu je nekaj prepisov lažjih salonskih skladb iz 2. pol. 19. stol. So brez datumov, imen in drugih podatkov, ki bi nam povedali, kdo in kdaj je to skladbo izvajal. To bi podoba o glasbenem življenju te dobe lepo dopolnilo. Morda so te valčke, polke, mazurke in kuplete uporabljali v »Čitalnici«, kjer so se menda bolj kot pri »Slogi« hoteli poveseliti po vzoru meščanskih družb. Kljub nepopolnim podatkom lahko rečemo, da je bilo kulturno življenje, še posebej glasbeno, v teh desetletjih dovolj razgibano – morda celo bolj kot bi v danih razmerah pričakovali.

Preden se z opisom poslovimo od med in počitalniške dejavnosti, naj se spomnimo še Kristine Šuler in Danijela Pogačnika.

Kristina Šuler (1866–1959) se je rodila v drugi največji kroparski fužinarski hiši. V domači šoli sta jo učila Zarnik in Kovšca. Kot razberemo iz slovensko pisane šolske Zlate knjige, je bila vseskozi odličnjakinja. Naprej se je šolala v Skofji Loki. Tu so nastali njeni prvi pesniški poskusi, vendar še v nemščini. Ko je spoznala Prešernove pesmi, ki so jih ji poslali bratje, je začela pesnikovati v domačem jeziku. Prva objavljena pesmica »Bohinjski Savi« je nastala 1889 v Bohinju, kjer je Šulerjeva začela svojo pot učiteljice. Doživela je visoko starost. Rojaki so ji na rojstni hiši (današnja št. 66) dve leti po smrti vzdali spominsko ploščo.

Leta 1834 se je Lovrencu Pogačniku in Mariji, roj. Zupan, rodil sin Danijel. Večino svojega življenja je prebil v Zagrebu, vendar njegove pesmi dokazujejo, da je ohranil živ spomin na Kropo. Izdal jih je v zbirki

V prvi in tretji hiši so bile Zupanove delavnice

»Lira planinskoga Hrvata«, ki je izšla 1908 v Zagrebu. Istega leta je Dane prvič po petih desetletjih obiskal rojstni kraj: pa tudi zadnjič, saj je kmalu nato umrl. V podnaslovu zbirke je pripisal: »spjeval za narod Dane Kroparski«. Čeprav pesmi nimajo večje literarne vrednosti, pa so za Kropo zanimive že zato, ker vsaj malo pomagajo obnavljati njeno nekdanjo podobo.

Sem 'z Kroke doma

Sem rojen bliz' jeza,
sem 'z Kroke doma,
prinesla mej' Jera,
ko je 'z Kotla prišla

Gorenjc sem s planine
iz Kroparskega dna,
bliz' Zgornje fužine
je hiša mi b'la.

Tam kjer sem se zibal,
grob neče moj stat,
bom daleč počival
Planinski Hrvat.

Stara Kropa 1856

Kaj pa je to
tam pod goro?
Vse se svetli
kot da gori.

Jaz pa to vem
in ti povem:
Tam, kjer gori,
Kropa stoji.

Čudno je to,
dan še ne bo!
Men' se pa zdi:
tam se ne spi!

Bajerji polni,
spodnji in zgornji!
Plajerji vdali so
zdaj že vodo!

Le glej, iz ješ že ogenj šviga,
blesteč sijaj po dričah miga —
in goni mrak čez nočno plan,
v Kropi se dela noč in dan!

Z drobnimi verzi je ohranil tudi spomin na učitelja Simona Mačka:

I' red šolo sem hodil,
k' sem fantič še bil,
sem šolarje motil
mej' Maček podil!

V desetletjih, ki jih obravnavamo, so tudi iz bližnjih krajev izšli pomembni možje. Ni treba posebej omenjati Matevža Langusa in dr. Lovra Tomana, oba iz Kamne gorice. Manj je znano, da je bil slikar Mihael Stroj iz Ljubnega, njegov oče pa Dobravčan. Skoraj pozabljen je plodovit skladatelj cerkvenih pesmi Ivan Pogačnik, ki se je leta 1853 rodil na Posavcu, kot organist deloval v Kamni gorici, Ljubnem in drugod. Umrl je 1934 v Ljubljani. V pozabi se je izgubil tudi Peter Rojc (1811 do 1894), ki je v rodnih Podbrezjah imel delavnico orgel. To niso vsi, a vsaj naštetni naj pomagajo pokazati, da je to področje naše dežele sledilo kulturnemu razvoju ter s svojimi ustvarjalci oziroma njihovimi deli pomagalo oblikovati podobo slovenske kulture, in to prav v času, ko se je narod osamosvojil. Vse skupaj naj ne zveni neskomno. V slovenskem merilu so to drobci, a brez njih bi mozaik slovenske kulture ne bil popoln. Za manjše kraje so bili ljudje kot Kovčca, Zupan, Pogačnik, Rojc, Kapus itd. kot odrešilna bilka, ob kateri se je hranila in ohranjala preprosta ljudska kultura.

(Se nadaljuje)

EDO TORKAR

KO NA VIPAVSKEM GROZDJE DOZORI

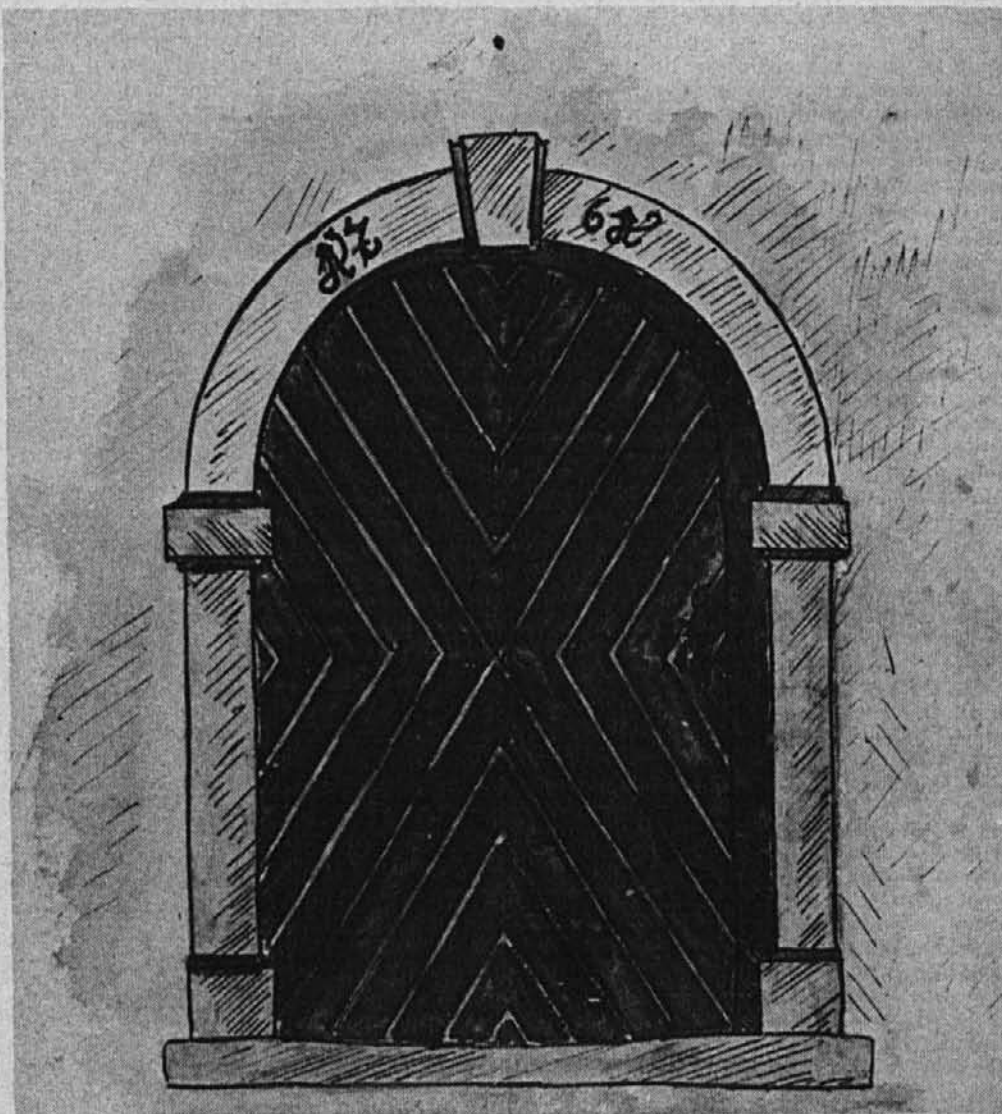
(AVTOBIOGRAFSKI ESEJ O BRANJU, PISANJU, PISATELJSTVU IN ŠE O ČEM)

Danes (2. X. 1978) je že šesti dan, odkar sem tu v Vipavi na trgatvi, kjer si v potu svojega obraza služim en stari milijon, da mi bo za preživet zimo, da mi ne bo za crknit od lakote in mraza. Podnevi premetavam čebre z grozdom, zvečer pa nimam kaj početi, ker je — verjemite mi — Vipava neizmerno dolgočasno podeželsko gnezdo; ampak zares neizmerno, saj ves večer ne vidiš nobene mlade punce na cesti, pa na vsakem koraku pet na balin ostrizanih soldatov. In mi ni za metat dinarjev v džuboks v domu JLA; ker so v njem same take srhljive plošče, kot je »Ubiću te, draga«, od Čobija, in »Ko te ljubi, dok sam ja na straži«, prav tako od Čobija. In mi ni za iti v kino, ker vrtijo same ameriške melodrame in francoske kriminalke — še poštene kavbojke ne nobene. In mi ni za iti v luna park, ker so ga šele danes popoldne začeli postavljati in bo bržkone nared šele jutri. Pa še nobene knjige nisem prinesel s seboj od doma; le kdo bi si mislil, da se utegne trgatav na Vipavskem sprevreči v takšno dolgočasno sranje, da bi se moral vleči ven z branjem knjig. Sploh pa zadnje čase red-

kokatero knjigo preberem do kraja, še zlasti pa ne, če je debela. Pesmi, zgodbe, to ja. Od »debelih« romanov pa sem se letos menda pretolkel samo skozi dva: skozi »Belega kita« Hermana Melvilla in skozi Mannovo »Čarobno goro«. Tudi seznam prejšnjih let ni kaj dosti bolj obsežen. Balzacovih »Izgubljenih iluzij« sem se lotil kar trikrat — in nikoli nisem prišel dlje kot do prve polovice prvega dela. Tudi nad Joycevim »Uliksom« sem obupal, še preden sem dobro začel. »Veš, Joyce je težak pisec, v Joycea se je treba poglobiti, če ga hočeš razumeti,« mi je zadnjič položila na srce neka jeseniška znanka, ki se menda med drugim spozna tudi na moderno literaturo — vsaj toliko, kolikor je neizogibno potrebno, da se obdrži v krogu lokalnih polintelektualcev, ki se zbira v petkih in sobotah zvečer v kolodvorski restavraciji. —

»Naj kar bo težak,« sem se razburil. »Samo potem naj teži druge, in ne mene. Kam pa bi prišel, če bi se šel poglobljat v vsako zoprno knjigo, ki mi pride v roke?!

S knjigo lahko grem zvečer v posteljo samo tako kakor z žensko: kot ljubimec.

Portal pri Joštanu na Koroški Beli — skica na Koroški Beli — skica Branko Čušin

nikoli kot raziskovalec. In če mi je knjiga všeč, če jo berem z veseljem, je največ, kar lahko rečem, to: »Lepa si, rad te imam, v tebi je nekaj več!« — Ampak kaj ko je takih knjig tako obupno malo. Zadnja taka, ki sem jo imel v rokah, je bila menda »Kri in zlato« — pesniška zbirka Madžara Endre Adyja.

No, pred leti nisem bil tako izbirljiv. Bral in »poglabljaj« sem se v vse po vrsti, celo v filozofe. Pri osemnajstih, devetnajstih letih, ko sem hodil še v šolo, sem se namreč resno navduševal nad Sartrom, Camusom in filozofijo absurda. Preštudiral sem vse njune spise, ki so mi bili dostopni v slovenščini in srbohrvaščini. — No, ko sem šel iz šole in sem se moral resno spoprijeti z življenjem, je bilo z mojim »filozofiranjem« konec. Le kaj mi bo vsa filozofija po osmih urah garanja v fabriki; po šihu sem se najedel in šel ležat, zvečer pa sem s prijatelji v gostilni igral biljard, hodil v kino in se smukal okoli deklet. Preden sem zaspal, sem poslušal popevke po radiu, zjutraj pa spet na ših in spet »jovo na novo«. Dve leti sem prebil tako; delal sem v fabriki, počival, jedel in pil in se zabaval po svojih najboljših močeh — bral pa nič, razen Sportskih novosti in ljubzenskih zgodbic v Anteni. In kakor si vsak lenuh za svojo lenobo zna poiskati bolj ali manj globokoumno opravičilo, sem si ga našel tudi jaz za svojo: »Branje knjig ima svoj pomen (če ga sploh ima!) samo v dobi človekovega dozorevanja, ko človek še išče svojo stezo med nešteto potmi tega sveta. Brž pa, ko si jo izbere, ko si začrta traso in ogradi zemljišče, ko si zgradi svoj pogled na svet in na stvari v njem, postane branje knjig (še posebej pa filozofskih), nepotrebno, oz. potrebno samo še za preganjanje dolgčasa.«

Po dveh letih pa sem spet začel brati knjige. To se je zgodilo precej nenadoma in na precej nenavaden način. Ko sem se po kosilu vračal iz menze domov, sem mimogrede zavil v mestni park. Na neki samotni klopi je sedelo zelo lepo dekle, s psičkom ob nogah in — s knjigo v roki; bili so Lawrencejevi »Sinovi in ljubimci«, kakor sem mogel razbrati s ščitnega ovitka. Park je bil že ves jesenski, veter je pihal, sivi oblaki so se vlekli čez nebo, na igrišču čez cesto so se veselo podili otroci, dekleta pa je bilo videti tako resna in zamišljena in vsa zatopljena v branje, da me je komaj opazila. Še celo kužek ob njenih nogah je bil videti nekam slovesno-otožen s svojim spodvitim repom in poklapanimi uhljčki. (V katerem filmu smo že nekoč videli ta idilični prizor, kateri klasični pisatelj nam je že pričaral njegovo melanholično idiličnost. — Nemara Čehov v kateri izmed svojih zdraviliških novel?)

Gledal sem in se vprašal: Kdaj sem JAZ zadnjič tako spokojno sedel v parku in tako zbrano bral knjigo, kot tole deklet pred menoj? Nenadoma sem se zavedel revščine svojega življenja, tako nabuhlo praznega, po površini in vsakdanjosti plazečega življenja, v katerem sem zmeraj tako zlahka vse poimenoval in razvrstil po predalčkih, ne da bi spoznal in občutil resnično težo in pomen. Zdelo se mi je, da se z mojo navzočnostjo v njem svet spreminja v gluho lozo; moral bi umreti, da bi svet okoli mene mogel zaživeti, se mi je zazdelo. Zaželel sem si, da bi se mogel znebiti svojega imena in svoje podobe in svoje vloge, ki jo igram v tem svetu. Moral bi biti kot tole deklet, sem si mislil, z gladko kožo in gladkimi lasmi, tiho ždeti na samotni klopi v parku in brati knjigo; izseliti se iz sebe, zaročiti svoje življenje z življenjem knjige in kdaj pa kdaj dvigniti pogled v zaveso jesenskega listja in kdaj pa kdaj pobožati psička ob svojih nogah. Še tisto popoldne sem se vpisal v mestno knjižnico in si izposodil »Sinove in ljubimce«. Knjiga mi je bila všeč in v teku naslednjih dveh mesecev sem prebral še »Mavrico«, »Ljubimca lada Chat-terley«, »Zeno, ki je odjezdila« in še vse druge Lawrencejeve knjige, ki sem jih mogel dobiti v slovenskem prevodu.

To svoje pisanje sem na začetku označil kot avtobiografski esej. S tem učenim in nejasnim podnaslovom ne mislim zavajati bralcev, pač pa le urednika, da bo prej objavil. Kar se tiče mene, bi namesto izraza »esej« raje uporabil »prosti spis«. Spominjam se: ko sem pred sedmimi, osmimi leti še drgnil šolske klopi v jeseniškem ŽIC, so mi v to muko mojega štiriletnega poklicnega usposabljanja svetile le redke lučice: kadar nam je pri urah telovadbe prof. Oblak dovolil po mili volji brcati žogo, in tiste štiri ure na leto, ko je prof. Šrančeva prišla v razred s svežnjem zelenih zvezkov za slovenske šolske naloge pod roko, in smo pisali — prosti spis.

Zraven pa še nek drug, še bolj oddaljen spomin, že malo obledel od starosti: ko sem bil še kratkohlačnik in sem hodil v štirirazrednico v Hudajužni na Tolminskem (šola je zdaj že dolga leta zaprta, zgradbo pa je temeljito razmajal potres), me je učila učiteljica Božena Čufarjeva, ki je včasih, kadar je začutila, da smo že trudni in naveščani učenja, imela navado reči: »No, otroci, zdaj se bomo pa še malo igrali!«

Prof. Šrančeva nam je za šolsko nalogo ponavadi zmeraj dala kakšen zelo konkreten in suhoparen naslov, na katerega se pri najboljši volji ni dalo nič kaj pametnega

napisati, in nam zraven tega ni nikoli pozabila zabičati, naj se nikar preveč ne oddaljujemo od teme, jaz pa sem se s persom v ustih zastrmel skozi okno, in hkrati z oblaki na nebu nad dolino, hkrati z valovanjem dreves na Mežaklji, hkrati z dimom iz fabriških dimnikov, z utripom prometa spodaj na Cesti železarjev, je prišlo nazaj moje otroštvo, priplaval je glas Božene Čufarjeve, ko je rekla: »No, otroci, zdaj se bomo pa igrali!«

No, pa se igrjamo. Zabrišimo čitanke in računice pod klop, odložimo peresa, zrajnajo od dolgoletnega sedenja ukrivljene hrbte. Stecimo na dvorišče, preskočimo plot, zapodimo se za žogo, vrzimo kamen v vodo. Naj pride veter v lase, naj se oči obarvajo z barvami neba. Naj bo vse tako in še bolj razigrano — in naj se ta igra nikoli ne konča. Drugi naj kar grejo nazaj v razred, ko bo zazvonil zvonec, kar naj še spet zabuljijo v svoje zvezke in knjige, naj se jim kar sesirijo možgani od tega nenehnega ponavljanja tujih modrosti. — Ti pa se skrij, potuhni se za skladovnico drv ob šolskem zidu, in ko bojo odšli vsi, z učiteljico vred, se sam igrjaj naprej. Še enkrat preskoči plot, ob katerem si se prej spotaknil, še enkrat vrzi kamen dlje in više, kot si ga vrgel prej.

Seveda, nihče od tistih »resnih« in »odraslih« ne bo nikoli pohvalil teh tvojih samotnih iger. Božena Čufarjeva te bo zaprla po pouku in te zatočila staršem, in deset let pozneje ti bo prof. Šrančeva dala slabo oceno za šolsko nalogo, ker se boš preveč oddaljil od predpisane teme. Ampak ti veš samo za eno: da se moraš naučiti hitro teči, močno udariti in visoko skočiti. Velja pač samo tisto, do česar se dokoplješ sam; kar te naučijo v šoli, ni piškavega oreha vredno. Igrati se, izuriti se v igri, do čimvečje mere si olajšati borbo z drugimi in hraniti moči za borbo s seboj.

In tako se igrjaj še sedaj. Ze zdavnaj nisem več otrok, in tudi ta igra, ki jo igram, že zdavnaj ni več nedolžna in otroška. Naj več Božene Čufarjeve, da bi me zaprla po pouku in tudi prof. Šrančeve ni več, da bi mi dajala slabe ali dobre ocene v redovalnico. Vse drugo pa je še zmeraj tako kot je bilo in pravila igre se iz dneva v dan zaostrejejo: hitreje! više! močneje! Eno samo možnost imamo na tem svetu. Zastavimo vse in igrjamo zmeraj na najvišji dobiček. Zakaj, če bomo tvegali veliko, bomo dobili vsaj malo, če pa bomo tvegali malo, ne bomo dobili nič.

In tako je ta igra zame zmeraj manj igra in zmeraj bolj borba. Ne toliko borba z drugimi, kot borba s samim seboj — borba z mojo lastno lenobo, otopelostjo, malodušjem in dvomom. Če bi si izbral svoj življenjski motto, bi si izbral takole: Ostati zvest svojim koreninam in svoji krvi, ne glede na to, kam trenutno pihajo vetrovi. Zaupati vas — v ostrino svojih zob in v moč svojih mišic in v močni tok svoje krvi — tako v življenju, kot tudi v pisanju.

O svojih zgodbah, povestih in reportažah slišim najrazličnejše sodbe: eni me na vsa usta hvalijo, drugi me dolžijo patetičnosti, bizarnosti, primitivnosti, konvencionalnosti, narcisoidnosti in še vseh mogočih drugih naglavnih grehov. Nečesa pa v mojem pisanju prav gotovo ni niti za trohico: izumetničenosti in pozerstva. Moja poetika je za marsikoga že kar preveč preprosta: čimmanj »stila« in čimveč zgodbe, čimmanj »idej« in čimveč zaresnega, krvavega življenja. Ena sama stvar je, ki me na tem svetu zanima in pisateljsko vznemirja: moje življenje in življenja tistih, ki so z mano povezani; naši medsebojni odnosi, razpeti med pripadnostjo in odtujenostjo, med ljubeznijo, ravnodušnostjo in sovraštvom. In moja edina pisateljska dilema je, kako pisati o tem življenju, da bo na papirju zvenelo ravno tako polno, kot je zvenelo

ANA STAZE

V sosednji sobi stanuje resnica

Vsak dan grem mimo njenih vrat z upanjem in s strahom, da se bodo odprla ...

V sosednji sobi stanuje resnica.

Včasih me obišče. Vstopi naglo in potihno (nikoli ne potrka) in nasilno vošči: »Dober trenutek« — in že zaloputne vrata za seboj.

V sosednji sobi stanuje resnica. (ne verjamate?)

Ljubezen je šla po cesti

Automobili so hupali, vozniki so kleli, zaripli od jeze, kajti:

Ljubezen je šla po cesti.

Niso mogli hitro voziti. In čas je dragocen: Zamudili bodo sestanek in ne bodo mogli kimati in ne bodo mogli zehati ... Jaa, čas je silno dragocen ...

Ljubezen je v loku zletela v cestni jarek. (je pač bila ovira)

v resničnosti. In zato mi nihče drug ne more pokazati poti do tistega, kar iščem in kar hočem s svojim pisanjem, literarni kritiki in teoretiki še najmanj. Jurčič je imel svojega Levstika, slovenski literarni avantgardisti šestdesetih in začetka sedemdesetih let so imeli svojega Tarasa Kermaunerja, meni pa ne preostane drugega kot da iščem sam. Nihče ne more namesto mene v to borbo — in nihče ne more v tej borbi namesto mene dobiti ali izgubiti.

Zakaj pišem? Odgovor je preprost: veseli me brati knjige o sebi. In ker si ne domišljam, da bi jih kdaj pisali o meni drugi, se pač moram truditi sam. Kaj ni to kratkomašo obupno — na tisoče pisateljev je že razpredalo svoje zgodbe, na tisoče oseb nastopa v teh zgodbah, na tisoče lepih in manj lepih žensk, na tisoče junaških in manj junaških junakov, iz tisoč in tisoč ustnic vrejo besede, v tisočih spečih glavah se porajajo sanje — a vendar v vseh teh metrih knjig, v vseh teh tisoč in tisoč zgodbah, nikjer ne najdemo NAŠE zgodbe, ne naših dejanj, besed, misli in sanj. Nihče ni živel mojega življenja, še nihče pred menoj ni sanjal mojih sanj — in ker so moje izkušnje nekaj prav posebnega (kot tudi izkušnje vsakega drugega človeka) in se mi zdi neizmerno škoda, da bi vse kar tako izhlapelo v nič, kot da nikoli nič ni bilo, mi ne ostane drugega, kot da vsem tem skladovnicam knjig dodam še nekaj svojih.

BENJAMIN GRACER

Padec

... njegovi ženi ...

O divji krik obupa,
ki pretrgaš nebo milosti,
o neskončna noč groze,
ki drobiš v prah sanje,
ko smo doumeli bolečino drugega ...
Udarjajte strele v gluha brezna,
zdanite noč neponovljivega:
da se posuše solze,
umirijo roke
in vzravna udanost ...
zakaj vsi smo samo privid nekega trenutka.

Seveda je to samo eden izmed razlogov za moje literarno udejstvovanje, in niti ne poglobitveni. Najmočnejši razlog pa je pač ta, da sem preveč nagnjen k lenobi in potepuštvi, da bi hodil v službo ali v šolo, in ker je nekaj pač treba početi, ker se je treba izučiti nekakšne obrti in si z njo zaslužiti kak dinar, da ti ni treba krasti ali beračiti ali v nedogled živeti na račun staršev, sem se jaz pač odločil za pisanje.

Toda, kako naj zdaj iz tega svojega pisateljstva, iz te svoje »lenobe«, napravim delo — ali vsaj nekaj, kar bodo drugi imeli za delo. — Kako naj iz tega svojega igračkanja s samim seboj in rožljanja z besedami ustvarim zase nek družbeni in socialni status?

Dobrohotni prijatelji mi svetujejo: Umiri se fant, skoncentriraj svoje moči, discipliniraj svoj talent, zrini se h kakšnemu časniku, priključi se h kakšnemu literarnemu krožku, vpiši se v društvo pisateljev, najdi si kakšno sinekurno službico, če ne gre drugače, poišči si kakšne vplivne prijatelje; — zgleduj se torej pri drugih slovenskih pisateljih, in si najdi kakšno zavetje, ker se ti bo drugače prav lahko zgodilo, da boš imel sicer zunaj nekaj knjig in literarno »ime«, zraven pa boš kopal jarke ali prekladal staro železo na DINOSU — tako kot si to počel že dosedaj.

Mogoče imajo ti moji prijatelji prav; res ne vem, če je moja življenjska ambicija prekladati staro železo na DINOSU. — Po drugi strani pa tudi ne vem, če je moja življenjska ambicija pisati knjige in polniti časopisne stolpce. — Zakaj včasih se tudi moj, drugače tako lahkoten in neproblematičen odnos do literature in pisanja skrha, in v možgane se mi zaključva vprašanje: Kaj se pravzaprav pravi — pisati? Ali kot v mojem primeru: na papirju obujati spomine na ljubezen z žensko, ki sem si jo v resničnosti napravil, pisati o pustolovščinah, v katerih sem se izkazal kot strahopetec, na papirju se reševati iz zagat, iz katerih se v življenju, iz oči v oči z resničnostjo, nisem znal rešiti. Pišem, ker ne znam živeti. Učim se pisati, ker vem, da se ne bom nikdar naučil živeti, kakor bi hotel in kakor bi rad. Pišemo, ker ne znamo živeti, prav tako, kot onaniramo, ker ne znamo ljubiti. Ljubiti pa ne znamo zato, ker smo preveč sebični, da bi znali kaj žrtvovati, se

Koroška Bela — vhodna vrata Glažer — skica Branko Čušin

česa odreči, se h komu ponižati, se komu odpreti. In ker se ne znamo odpreti enemu (ali eni), sedemo za pisalni stroj in pišemo zgodbe, da bi se tako odprli vsem. Priznati je treba, da je za tovrstno podjetje poleg drugih »kvalitet« treba imeti tudi precejšnjo mero vasezaljubljenosti in nesramežljivosti; — in nekateri te kvalitete očitno premoremo.

Ze trda noč je zunaj, spodaj na cesti pod mojim oknom v Vipavi pijani vojaki prepevajo »U gori raste zelen bor« in v njihov napev se meša bučanje burje, ki se zaganja dol z Nanosa. Hrbet imam že ves razbolel od sedanja, lačen sem, še malo, pa bom šel v gostilno na makarone in pivo. Na travniku za bencinsko črpalko so zjutraj začeli postavljati luna-park. Pojdimo gledat, mogoče so ga zdaj že do kraja postavili. — In res so ga! Iz zvočnikov že hrešči muzika, tudi flipperji že cingljajo in vrtiljak se tudi že vrti. Tri mlade in lepe Ciganke poplesujejo na travniku pred šotorom, ena v tesno opri, tih kavbojkah, dve v pisanih ciganskih krilih. Okoli njih stojijo vojaki in požirajo slino, ko jih gledajo,

kako migajo z boki in stresajo s prsmi. Cigančice, zanešene od poželjivih pogledov, ki se pasejo po njih, plešejo še bolj divje, še bolj zanosno. Potem se primejo za roke in z veselim smehom stečejo k vrtiljaku; veter jim dvigne krila, lasje jim zavihrajo, oči jim poblisnejo, ko se vrtiljak zavrti. Vrtiljak se vrti zmeraj hitreje; med vrtenjem vojaki lovijo dekleta, se lovijo za njihove sedeže in jih pritiskajo k svojim, pa jih spet spuščajo in podajajo naprej; spuščajo se nadnje kot jastrebi z višin in dekleta vreščijo kot putke, trdno oprijemajoč se svojih sedežev. Potem se vrtiljak ustavi, Ciganke poskačejo na travo, pijane od smeha, vrtoglavice in vročih soldaških pogledov, ki jih čutijo vsepovsod po telesu. Zvočnik kar naprej hrešči aktualne popevke z domačih in tujih top lestvic, flipperji cingljajo, otroci se vozijo z električnimi avtomobilčki... Potem pa se spet zavrti vrtiljak, vrvi se napevnjajo, sedeži se pod vplivom centrifugalne sile dvigujejo v zrak — kot krila pri kakšni veliki ptici, ki se preteguje pred vzletom.

Kar prav je, da nisem prinesel sem v Vipavo nobene knjige od doma, tudi s pisanjem ne bom več zapravljaj čas. Jutri se bom ves večer posvečal vrtiljaku, flipperjem in juke-boxu.

WALTHER NOWOTNY

Po
cestah
mesta
mojih sanj
se valijo
glave
politikov
ki so
že brezglavi
zastopali
svoje
volivce

Po cestah
mesta
mojih sanj
hodijo
vodenoglavi
jutrišnjih dni

V pasji azil
je zablodila
kura

Papiga
skozi svoj
kljun
volilna
gesla ropota

Po cestah
mesta
mojih sanj
hodijo
dimnikarji
oblečeni
kot pismonoše
in čistijo
zareze
poštних nabiralnikov

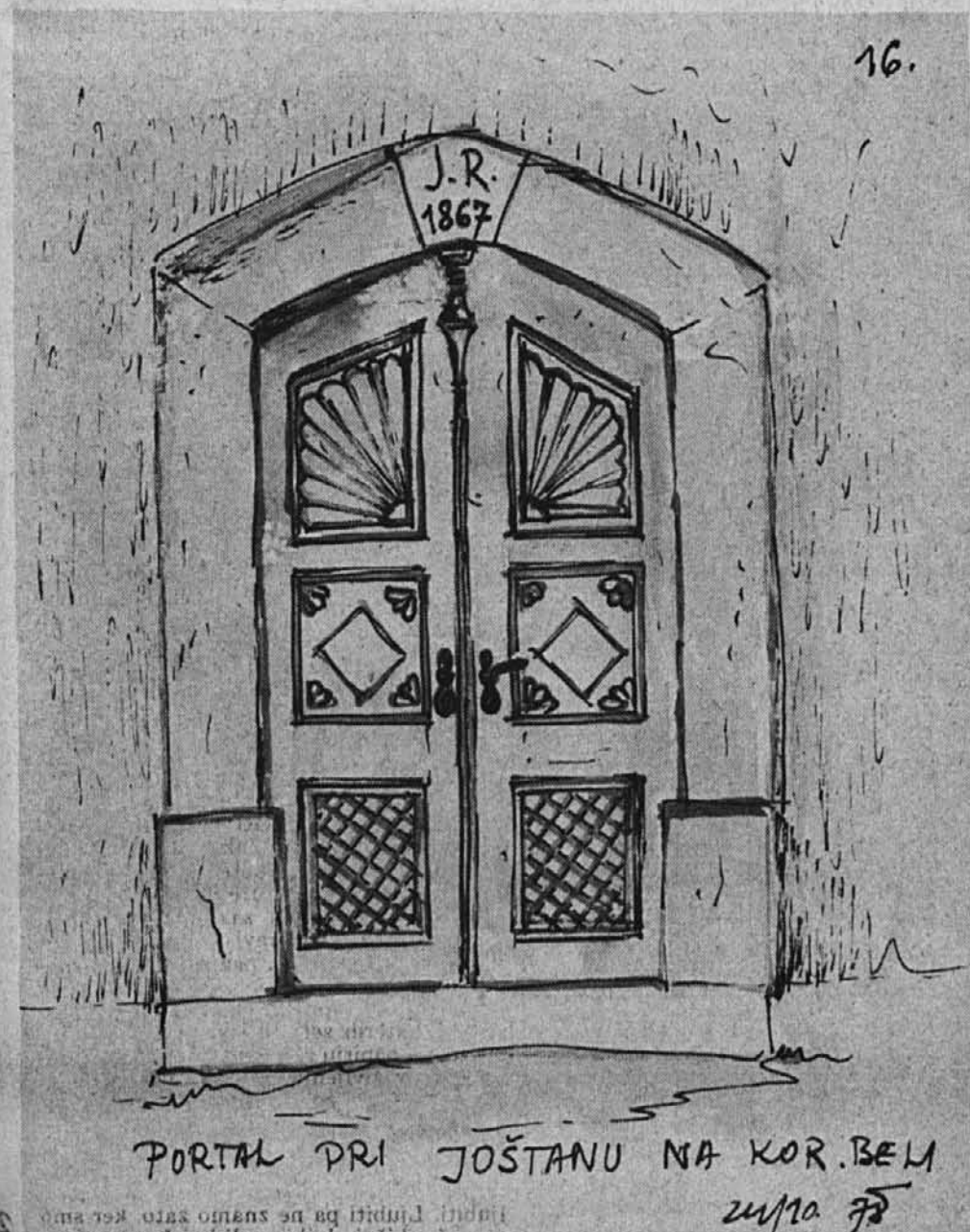
Na
tržnici
učitelj
ponuja
svoj
ABC

Po
cestah
mesta
mojih sanj
vlečejo
težke rakete
in luna
ima
svojo hrbtno
stran pripravljeno

Nacionalno
prepričani kmetje
grahov riž
gojijo
v konzervah

Mlad
igralec
pije mleko
in čaka
na aplavz
a
kritiki
sedijo
v bordelu
in igrajo
skat

Po
cestah
mesta
mojih sanj
hodi
tisoče policajev
in prepovedujejo
moj
sen

PORTAL PRI JOŠTANU NA KOR. BELI

ZUPA 75

ALEKSANDRIJA – ASWAN

Poleg katakomb obiščemo še sloviti Pompejev steber, 26 m visok granitni steber (iz Aswana), ki ga je leta 297 dal zgraditi cesar Dioklecian v znak hvaležnosti, ko so mu prebivalci Aleksandrije dali pomoč v živilih. Bilo je sušno leto in lakota je pestila številna področja velikega imperija. Misleč, da je na griču, kjer steber stoji, pokopan Pompej, so steber poimenovali po njem.

Pred nami je 1100 km dolga pot. Z avtobusom (221 km) po rodovitni delti do Kaira, ostalo z vlakom do Aswana. »Cesta življenja« (nilska cesta) je prava štiriposovnica. Promet je gost, saj je razumljivo, ker povezuje dve največji mesti Afrike. Pravzaprav pomeni okno v svet za ves Egipt. Sistem vožnje je tipično orientalski in že po nekaj kilometrih sem mimogrede naštel cel ducat prekrškov. Sicer pa je voznik našega avtobusa spreten in vedno vskoči v ustrezen skorajda do centimetra natanko. Med vozili vseh vrst in kategorij prehitimo tudi nekaj čred kamel. Videti je, kot bi vsa pisana množica neobičajnih porabnikov nilske ceste sklenila med seboj dogovor. Železnica poteka skoraj paralelno s cesto. Nekje blizu Kafrel Dawa švigne mimo nas potniški vlak, brez oken in vrat s kupom zastojkarjev na strehah. Vedno prečkamo številne večje in manjše namakalne prekope. Polja so polna felahov (kmetov), ki ponekod še s šadufi namakajo orno zemljo. Riža je večinoma dovolj, le zemljiška razdelitev ni pravična. Večina felahov je dninarjev. Dobijo 20 % pridelka, ostalo pospravi gospodar. Zato Sadat forsira industrijo. Tekstilna je bila zaradi bombaža že prej razvita. Prisotni sta že predelovalna in kemična. Več si obe-tajo po sklenitvi mirovnega sporazuma in pritoku tujega (predvsem zahodnega) kapitala. V deželi je 40 milijonov večidel lačnih ust. To opazimo na vsakem koraku. Kjer koli se ustavimo, je pred nami množica prosečih iztegnjenih rok. Že v Kairu mi je mlad inteligent omenil, da je Egipt sit vojne, ki že tri desetletja le siromaši že tako revnega kmeta. V daljavi jih vidim, kako sadijo riž. Pred mesecem so poželi zadnjo žetev (decembra). Nekje pred Tan-

to (eno največjih mest delte) se ustavimo in obiščemo bivališča iz posušene gline. Na strehah je slama – odlično izolacijsko sredstvo. Tu namreč redko kdaj dežuje.

Za časa faraonov je bilo v delti sedem velikih rokavov. Danes sta dva. Tu sta že leta 1835 za časa vladavine Mohammed Alija nastala jezova in sodobni namakalni sistemi, ki dajejo vodo področju, ki je veliko kakor vsa Slovenija.

Ce odštejemo Mississippi z Missourijem, je Nil s 6000 km najdaljša reka na svetu. Pri Kartumu (glavnem mestu sosednjega Sudana) se Beli in Modri Nil združita. Beli Nil hranijo izdatna tropska deževja, Modrega pa spomladi taleči se sneg iz Etiopskih gora. Kljub izhlapevanju in vroči puščavi, se reka prebije do Sredozemlja. Tisočletja je poleg namakanja opravljal še drugo naravno poslanstvo. Prinašal je rodovitno blato. Slavni grški zgodovinar Herodot (peto stoletje) je zapisal tudi tole: »Gledajo samo mesta iz vode, do malega tako, kakor otoki v Egejskem morju. Kajti tedaj je – izvzemši mesta – ves Egipt ena sam vodna površina. V tem času se ljudje ne prevažajo po rečni strugi, temveč kar po sredi polja. Tako ploveš iz Naukratisa do Memfisa tik mimo piramid.« Zaradi rodovitnega blata so oazo ob reki imenovali tudi »Črna dežela«. Medtem pa je »rdeča dežela« – puščava, ki obdaja »dar Nila« (Herodotovo ime za Egipt) vsa ta tisočletja varoval deželo pred zavojevalci.

Danes se je zaradi novega Aswanskega jezua marsikaj spremenilo, predvsem je manj rodovitnega blata, ki ostaja v Naserjevem jezeru.

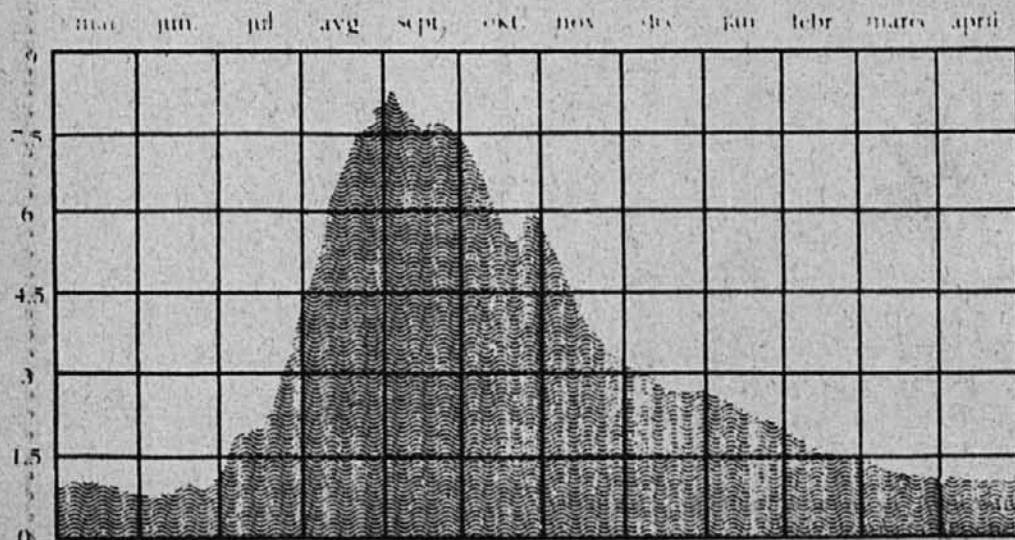
Skozi vsa dolga tisočletja se gladina Nila ni spremenila. Stari Egipčani so znali preučevati višino reke in že pred 5000 leti so poznali letne čase. Določala jih je večna reka: 1. Čas naraslega Nila, 2. Čas, ko polja pogledajo iz vode in 3. Sui čas. Iz grafikona ni težko razbrati omenjene tri letne čase. Na osnovi šestja dnevov od ene do druge poplave so določili tudi koledar, ki se danes le malo razlikuje od današnjega. Na levi strani grafikona je višina vode v metrih, na desni meseci (meritev pri Vadi Haifa).

Zemljo je potrebno gnojiti umetno. To pa je za felaha pretežko breme. Otroci najemnikov običajno ne hodijo v šolo. Le-ta je »uradno« obvezna štiri leta. Če delajo na polju, dobijo v družini večji delež pridelka. Zanimivo je, da celo natakariji nimajo osnovnošolske izobrazbe. To se pozna v računanju, zaradi katerega moraš pogosto biti oprezen. Kmalu za Tanto se izza palmovega nasada skrrije sonce. Bližamo se Kairu, novi etapi poti nasproti – vožnji z vlakom po Nilovi dolini.

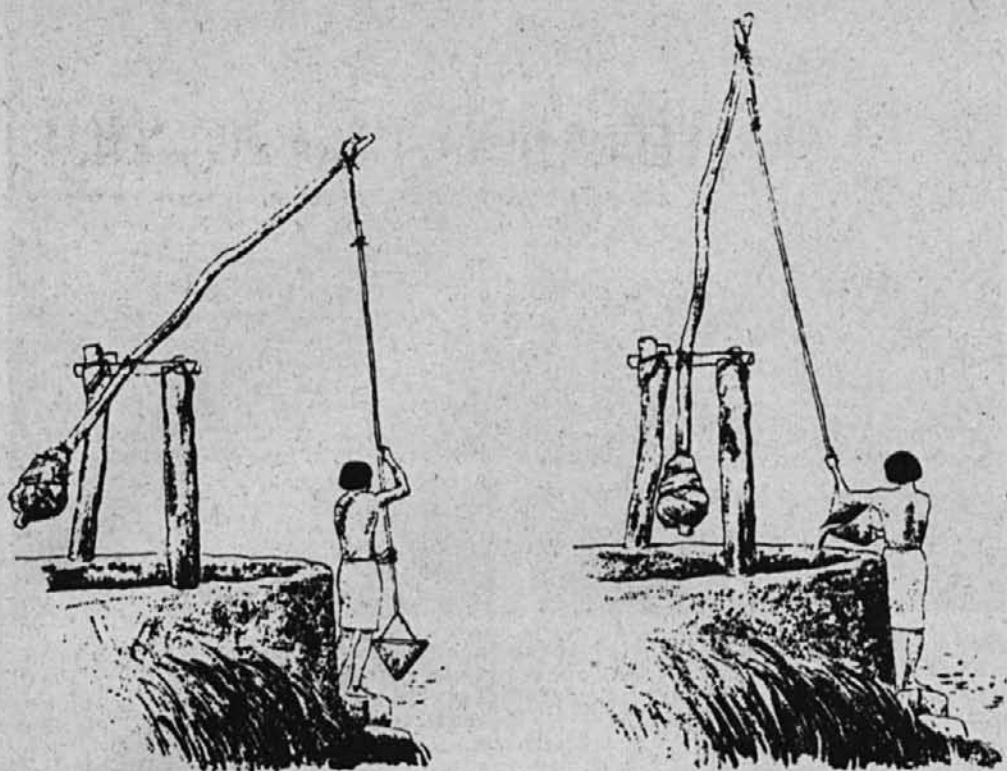
Na železniški postaji je pravi orientalski vrvež. Vstopimo v spalnice in kmalu ugotovimo, da ima vlak »uradno« klimatske naprave in vso opremo sodobnega vlaka, ki so ga kupili na Madžarskem. Že kmalu pa ugotovimo, da bi kompozicija morala biti v servisni delavnici. Na vlaku so večinoma tujci in le redki domačini. Morda je na strehi tudi kakšen zastojkar, kar pa zaradi teme ni mogoče ugotoviti. Vožnja je sunkovita in še danes ne vem, kako smo se prebili do jedilnega voza. Kar čudno se nam zdi, da med večerjo vlak miruje. Toda še tri ure po večerji se nikamor ne premaknemo. Verjetno večerjajo še drugi, pa iz obzirnosti ne vozijo. Naposled ugotovimo, da so v Kairu pozabili priklopiti vagon s Francozi in tako je strojevodja moral nazaj po »pozabljeni« voz, mi pa smo že tu dobili pet ur zamude. Prvič se soočimo z dejstvom, da čas v orientu ne igra nobene vloge.

Zunaj je jasen lep dan. Vlak se ustavi na zanemarjeni železniški postaji. Poleg arabščine preberem Assiut. Pravzaprav je to eno največjih mest v dolini Nila. Za razdaljo 375 km smo »rabili« vso noč. Pred nami je do Aswana še toliko kot iz Ljubljane do Beograda. Vitki minareti se med belimi hišami dvigajo kot rakete, vmes lepe aleje palm in vrto. Tik nam nami so kakih 250 m visoke pečine, ki jih je izdolbel Nil še v pradavnini. Stene so strme in marsikateri alpinist bi tu našel impozanten plezalni vrtec. Sicer pa mora biti pogled z vrha enkratno. Bele hiše in minareti, zelena vegetacija, zeleno-modri Nil, na obeh straneh rdečkasto-rumena puščava! Obeta se nam celodnevna vožnja. Ilovnate hiše z ravnimi slamnatimi strehami in mlinom podobnimi kupolami, brez vetrnic se vrstijo med palmami in nasadi sladkornega trsa. Kmalu ugotovimo, da so bele kupole golobnjaki, da je tod cenjeno golobje meso, še posebej pa golobji gnoj na poljih. Pri Girgehu (505 km od Kaira) se v daljavi za hip pokaže obris najstarejšega katoliškega samostana v Egiptu. Kmalu pri Nag-Hamadiju »prekoračimo« Nil. Šele sedaj razumem tudi drugo prednost Nila. Že v faraonovih časih so bele jadrnice koristile veter, ki piha od Sredozemskega morja navzgor, navzdol pa je ladje nosil tok. Jadrnice »feluke« so bile grajene tako, da so lahko izkoristile tudi najmanjši veter. Še danes so jadra izredno visoka. Tako so bili stari Egipčani pionirji rečnega prometa; ker je ta poceni, se je na široko razmahnila trgovina.

Papirus, ki je znan predvsem v pisavi, je dobro služil tudi za prvi in manjše ladje. Snop papirusa smo videli že pri vходу v egiptovski muzej v Kairu in je nekakšen sinonim kulture starega sveta, saj so ga s pridom uporabljali še Rimljani v začetku naše ere. Nil smo prešli ob 11. uri po lokalnem času. Čez pol ure se ustavimo v Keni

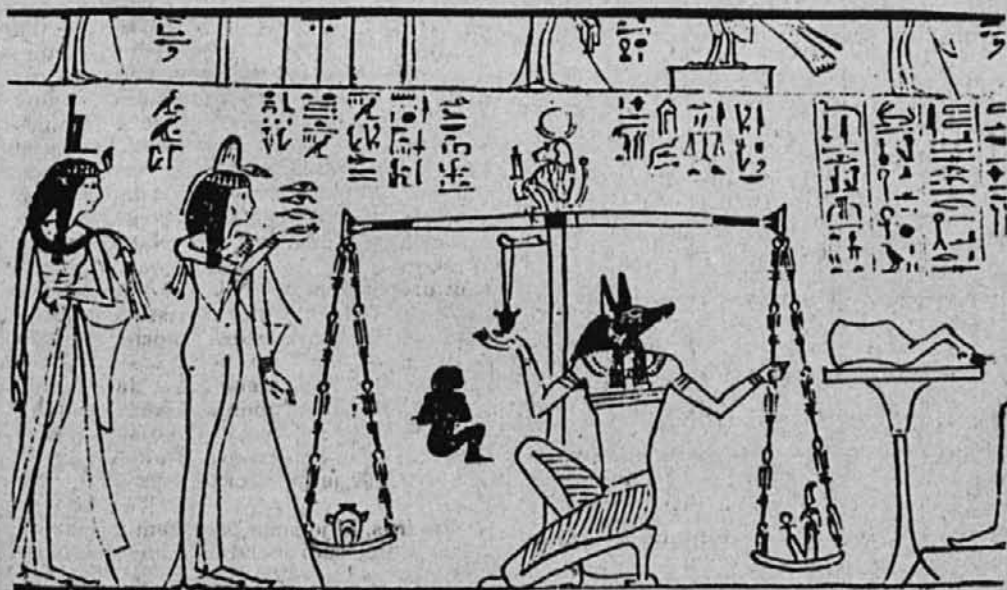

Kakor nekoč v dobi faraonov, tako še danes zajema egiptovski kmet felah vodo s posebno napravo, ki ji pravijo *šadufe*. To je preprosta naprava: vzvod z vedrom in kamnom na drugi strani, ki je pritrjen na preprosto ogrodje. Usnjeno vedro potegne z vrvo navzdol in ga v reki napolni. Utež ga dvigne do višine jarka, v katerega vodo izlije. Od tu teče po posebnih razdelilnikih in namaka polja. Če je teren višji, ponovijo iz zbiralnega bazena postopek.

znani po izdelovalcih znamenitih vrčev iz nežgane ilovice, kateri je primešan pepel. Od tu do Rdečega morja je le 164 km. Nikjer drugje ni Nil tako blizu. Po asfaltirani cesti do Port Safage se v glavnem prevažajo romarji, ki hodijo obiskovat sveto mesto Meko. Na drugi strani reke je slovito svetišče v Denderi – boginji Hathor (boginja ljubezni in veselja). Ustanovili so ga zadnji Ptolomejci za časa cesarja Augustusa. Kmalu opazimo, da se naš Kompasov vodič obleče v arabsko haljo. Uganem tudi praktičnost te obleke. Zunaj je temperatura kakih 25 stopinj Celzija. Sicer pa se ob vlaku ponavljajo prizori: revščina, tropi otrok, palme, sladkorni trst, na poljih pa garajo felahi. V Luxorju se ne ustavimo, obiskali ga bomo čez dva dni.

Po 22 urah vožnje z vlakom in razgledovanju končno dosežemo naš cilj – Aswan. Avtobus nas že čaka na postaji in odpelje v sodoben hotel Kalabsha. Mesto samo ima četr milijona prebivalcev in je videti bolj urejeno in čisto. Na široki aleji ob Nilu je velika slika predsednika Sadata, ki ima med tukajšnjimi prebivalci precej pristašev. Dva dni pred našim prihodom je gostil bivšega iranskega Šaha Reza Pahlavija, ki je ravno tu čez potoval v Maroko. V hotelu ima vsaka soba svoj televizor. Žal komentatorja ne razumem. Takrat še slutil ni, da bo že čez dobra dva meseca proglašena iranska muslimanska republika. In ravno tu v Aswanu smo bili po svoje priče dvati-

(Nadaljevanje na 26. strani)

Bog Anubis s šakaljo glavo tehta po smrti srce. Utež je figura, ki predstavlja resnico. Bog Thot v podobi pavijana sedi na tehtnici in pazi, kam se bo nagnila. Na desni je dar bogovom – goveje stegno. Zgoraj je napis s hieroglifi. Francoz Champollion jih je leta 1822 razvozlat. Podobne skice krasijo domala vsa egiptovska svetišča.

Blizu

vesolja
vendar
s trhlimi kostmi
ki marširajo
še v
preteklosti
vojaška knjižica
v nočni omari
s številko regimenta
v možganih
sedijo
pred
televizorjem
popivajo
na sprejemih
kritizirajo
NATO
pomilujejo
OZN
in njihove hčerke
plešejo
Twist

A
stari marširarji
ne dohitijo
časa

Vendar
živijo
z nami
in večinoma
niti slabo
in kadar mislijo
se spomnijo
številke regimenta

Sedijo
v vlaku
v avtobusu
v kavarni

Civilisti
v uniformi
minule ideje

Vpijejo
na igrišču
in to zveni
kot
Sieg-Heil
in kadar
mislijo
se spomnijo
številke regimenta
Njihove
hčerke
hodijo
gledat filme
prepovedane
mladoletnikom
hodijo gledat filme
za mladino
in kadar mislijo
se spomnijo
številke regimenta

Sanjajo
o Maasi
Memel
o Etsch
in o Beltu
čitajo knjige
včerajšnjih dni
in pojejo pesmi
o Renu
in kadar mislijo
se spomnijo
številke regimenta
Kajti
stari marširarji
ne dohitijo
časa

sočpetstoletnega konca nekoč tako slavnega cesarstva, ki je nekoč gospodaril tudi v Nilovi dolini.

Videli smo, kako je obstoj Egipta odvisen od edine njegove reke. Populacija dežele pa tako hitro narašča in prehranitev prebivalstva postaja problem, ki je sedanje gospodarstvo ne more zadovoljivo rešiti. Obljube sosednjih bogatih »magnatov« iz obal Perzijskega zaliva so sicer lepi in nikakor ne nepomembni. Iz pogovorov sem tudi razbral, da je obljuba eno, dejstvo pa drugo. Zato se je Egipt lotil izgradnje industrije, da bi svoji vse številnejši naciji dal tisto, česar »Večna reka« ne zmore v zadovoljivi meri več. Toda tovarn brez energije ni! Tako je nastala ideja o orjaškem Aswanskem jezcu, ki je danes stvarnost. Ogromni daljnovodi pa dovažajo prepotrebno električno energijo vse do Aleksandrije in napajajo številna mesta v nad 1000 km dolgi oazi. Jez so zgradili leta 1971 s pomočjo raznih kreditov, dohodkov iz Sueškega prekopa. Pomembno so bili udeleženi Sovjeti (samo inženirjev jih je bilo 2000), pa vendar je njihov vpliv po oktobrski vojni ostal samo še formalen. Njihov spomenik na jezcu bo ostal večna priča, kot kameniti kipi faraonov. V njihovih stavbah stanujejo danes egiptovski delavci, mi smo se vozili v avtobusu sovjetske izdelave in otroci so nam stegovali roke in prosili za »karandaš« (svinčnik). V tisočletni zgodovini Egipta so se menjali vplivi in zavojevalci. Danes so prisotni iz popolnoma druge strani. Ali se bo pri tem igra zgodovine ponovila? Napačno bi bilo, če bi kulturno podobo starega Egipta primerjali z današnjo stvarnostjo. Toda drži: Minevala so ljudstva, kulture, vladavine in vplivi — ostal pa je Nil — Večna reka. V svoji pesmi se mu je poklonil celo Anton Aškerc: »... Jaz Egipta oče sem na večni čas! Jaz pravir sem bujni vsega mu življenja. Če usahnem jaz, pa vse ugasne... Jaz sem sveti Nil — in kdo je več kot jaz?«

Ko takole stojim na vrhu, skoraj v sredini 3,6 km dolgega jezcu, visokega nad 111 m in pri vrhu širokega nad 40 m ne morem doumeti, da je pred nami skoraj 500 km dolgo jezero, ki sega nad 2000 km v sosednji Sudan. Vodna moč 80 mrd kubičnih metrov naj bi letno dajale 1,2 mrd kilovatnih ur električne energije (danes dela le polovična moč). Novi rezervoar naj bi povečal obdelovalno površino dežele za okrog 30 % (800.000 ha). Ko bo nova elektrarna delala s polno močjo, bo največa na svetu. Ne morem dojeti, da stojim na gradnji, ki vsebuje prostornino 17 Keopsovih piramid. S sodobnimi stroji je jez gradilo 30.000 delavcev. Jez je verjetno med najbolj zastraženimi na svetu. Kar predstavljajte si, kaj bi bilo z dolino Nila, če bi popustil kot pred leti pri Longarone (podatki o dimenzijah so navedeni spredaj). Naserjevo jezero vsebuje namreč kar 157.000 milijonov kubičnih metrov vode. Ko so jez gradili, je bilo gradbišče v puščavi Sadd-el-Aali največje na svetu; merilo je kar 15 kvadratnih kilometrov. Stari jez, ki leži kakih 7 km južno od nas, je v primerjavi z novim pravi pritlikavec, zgradili so ga Angleži 1902. Le-ta je po večkratnih zaježitvah zajel le 9000 milijonov kubičnih metrov vode (5,7 % sedanjega). Jez pa je seveda tudi negativno posegel v naravno ravnovesje reke. Omenili smo, da je manj rodovitnega blata, pa tudi rib je manj ob izlivu delte. Obeta pa se nadomestek v ribolovu in turizmu, obe gospodarski panogi pa sta šele v začetni fazi razvoja. Do 295 km oddaljenega Abu Simbla poleg letal vozijo tudi hidrogliserji in nedaleč od jezcu smo videli že tudi prvo ribiško flotiljo.

V naslednji številki:

Tebe (Luksor), Mempfis — Dolina kraljev in piramide.

295 km oddaljena od Aswana je slovito skalno svetišče Abu Simbel. Do tja se potuje s hidrogliserjem ali letalom. Ko je bilo ob graditvi novega jezcu odločeno, da bo sloviti tempelj poplavljen, je UNESCO s klicem »Bogovi tonejo« pozval na pomoč vse kulturne narode sveta. Kipe in notranje strani so razrezali in jih kos za kos sestavili višje za 64 m. Na sliki manjše svetišče, posvečeno boginji Hather.

Zetev sladkornega trsa v Nilovi dolini. Felahu pri tem pomaga kamela in vsa družina. Zanimivo je, da smo kasneje videli ljudi jesti stržen stebila.

Pogled z vlaka na skromno naselje v puščavi v Zg. Egiptu že blizu Aswana. Vas je obdana z glinastim zidom, da bi bila varna pred puščavskimi roparji. (Foto R. Kočevar)

Priznanje

pavianov
sem
dolgo
nosil v sebi
Danes
ga šepetam
v
telefon
Ostanite
na zvezi
Človek
ne izvira
iz opice
Sicer
vam bi
narava
že zdavnaj
odklonila
banane
Tudi
sorodstvo
ne obstoja
in tudi
vsako
svaštvo
je izključeno

Banane
na Dunaju
Berlinu in v Parizu
niso
dokaz

Opicam
ne moreš
podtakniti
odgovornosti
če človek
pleza
po
drevesih
svojega
sosedu
in
njegove otroke
v kali
duši

Prosim
ostanite
še na zvezi

Opice
še vedno
mečejo le
kokosove orehe
Človek
se poslužuje
bomb
Njegova hotenja
govorijo v mnogih
jezikih
Razumevanja
pa ne
najde

Opice svoje prve besede
še niso
spregovorile
a imajo veliko
občutka

Vendar so
mesto
v OZN
odklonile

prevedel Andrej Kokot

VALENTIN POLANŠEK**Samota**

Blagodejna prostornost
izven hrupne mase,
središče postajam zatišju,
ko tonem vate in vase;
okove družbene navlake
strem z gležnjev, s temena –
z novimi navdihi sejem
boljša semena;
duša se tihoti
kot cvet svetlobi odpira,
iz pričakovanja
prekvasi se jasnejša vera;
Velike ideje samota
je duhu spočela,
se bistvo in smisel pobota –
se bo sreča začela!

Ponočno vračanje

Vračam se
ponoči
iz prekipevajoče radosti
minilega dne.
Potišam
ponorelo srce.
Z vsemi čutili
se meni
po razumevajočih
zahoče.
Rad bi povedal:
Zdaj vem,
zakaj se kdo
od sreče razjoče!

Tihožitje

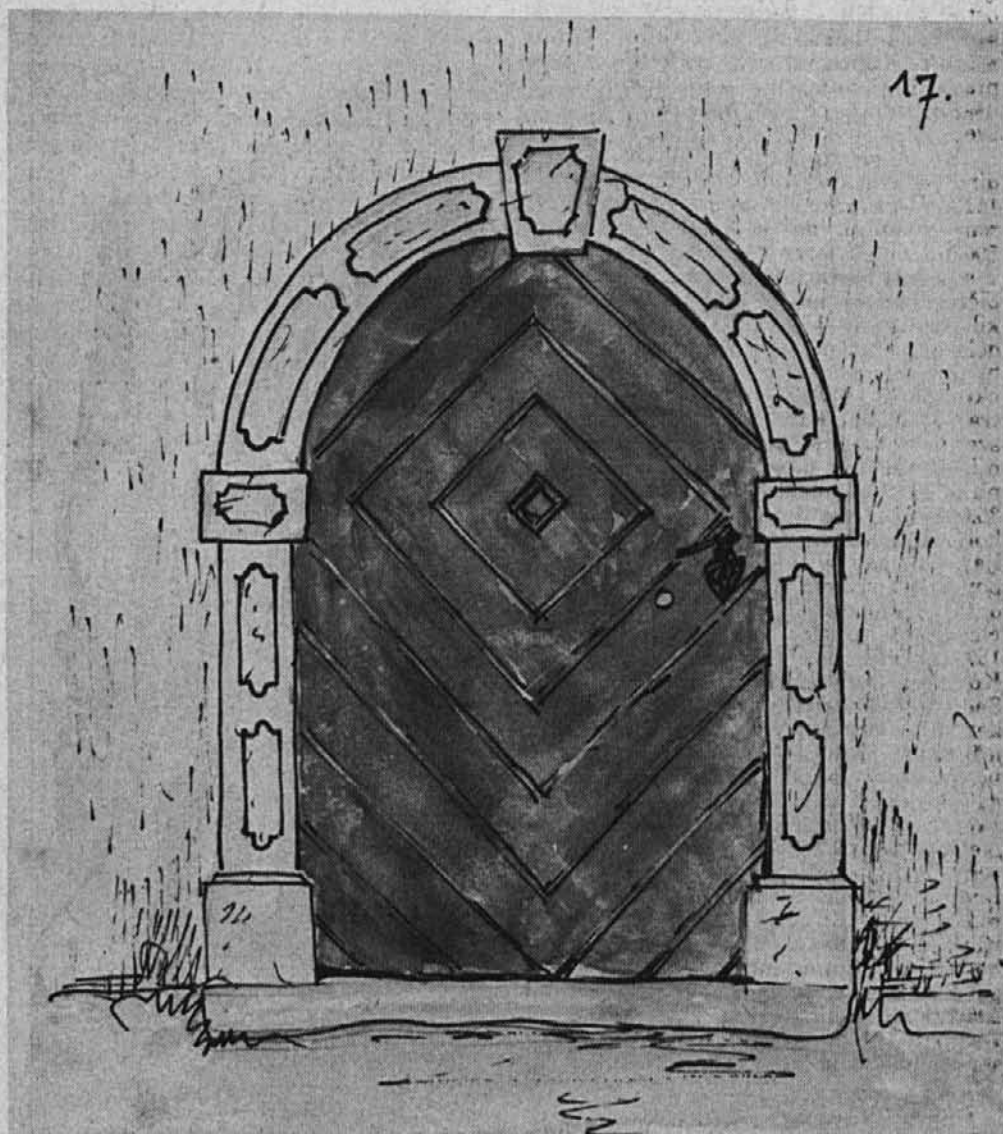
Sonce topleje
zemljico greje,
dekle se smeje,
rožice seje
in poje
svoje
napeve ...

Ko sonce zaide,
zopet se snide
s fantom veselim,
z obrazom zardelim.

Lunica mlada,
ponočnojake ima rada,
so fantje veseli
z deklji pripeli,
se avte poseli
in romantiko vzeli.

Počitniška potovalka

Počakala bom
v mestni garderobi
ali v prtlačniku,
da boš preplezal vse vrhove
svojih prezimljenih sanj
in strmoglavil vse oblake
neskončnih načrtov,
saj imava letos na razprodajo
na drobno in (veliko) debelo
najnovejšo želje
in ognjemete neugnanosti.
Zato bova menjala kraje,
da uloviva vse tisto,
kar nihče ni izgubil.

Vhodna vrata na Blagovnu na Koropiški Peli - kisa Danke Čušič

ČRTOMIR ŠINKOVEC

VOJNA IN OTROŠTVO

V mislih se rad vračam v otroštvo, v rojstni dom na Vojskem, kjer sem se rodil in odraščal v družini trinajstih otrok. Večkrat se sprašujem, kdaj in kaj se mi je kot prvo in najmočnejše vtisnilo v zavest, do kam zdaj sega moj spomin? Je bil to trenutek nejasnega nagonskega pričakovanja pomladi, ko smo otroci, še vsi premraženi od zime, na prvih kopnih lisah neučakano čakali sonce? Je bilo to ob prvi trobentici in telohu, ob petju ptic? Ob kukanju kukavice, ko smo s tem dvozdolžnim in otožnim petjem merili leta svojega življenja?

Ali je v mojem prvem spominu mati, ki je bila izredno lepa ženska. Imela je črne oči in lase kakor kakšna Italijanka. Do nas, svojih otrok, je bila nenavadno dobra in prizanesljiva, nikoli nas ni udarila, še glasu ni povzdignila, le grenkoba je bila na njenem bledem obrazu, v njenem nasmehu, kadar smo jo ujezili. Dobro pa se spominjam tistega trenutka nekoč, ko je bila zelo potrta in je imela objokane oči. Tedaj mi je zaupala: »Bolje bi bilo, da bi se bila tedaj obesila na prvo drevo, kakor da sem se poročila z njim.« Otrpnil sem in ostrmel ob tej materini črni žalosti, ki je dotlej nisem ne slutil in ne poznal. Ta »z njim« je bil vendar moj oče, ki sem ga imel rad in on je imel mene najrajši od vseh številnih otrok. Imel sem ga rad, čeprav sem se ga hkrati bal, zakaj bil je godrnjav in jezljiv, vendar izredno delaven, pravi garač. Doma je bil iz zelo revne bajte. Ker je njegov oče polovico svojih najboljših let zapravil kot vojak in se je iz vojske vrnil kot invalid, je moral oče še kot otrok zgrabit za delo. Ves dan od ranega jutra do pozne noči je v črni kovačiji koval žeblje, spotoma si je spekel nekaj krompirjev in s tem preživel. To je bilo veliko garanje za majhen, beraški zaslužek. Ko je polagoma odrasel v dečka, je dal kovačiji slovo. Vzel je sekiro in žago ter se odpravil v Trnovski gozd, kjer se je pridružil gozdnim delavcem. Tudi zdaj je garal od zore do mraka, varčeval in skoparil ter živel v sanjah o lastnem domu. Priložnost se mu je ponudila, ko so trgovci pognali na boben neko manjšo kmetijo. Oče je bil edini kupec, zakaj vse je bilo ocepano in zapuščeno. Rekli so, da je pogumen in da bo zdaj sam zlezel v grapo. Pa ni. Zgrabil je za delo in se srečno izkopal iz dolgov ter kmetijo rešil propadanja. Dom je bil kmalu urejen in pobeljen, hlev poln živine. Vse mu je šlo po sreči. Dom, ki je stal na holmu, je bil ves mogočen: bel je sijal v daljino, zakaj imel je izredno lepo, razgledno lego. Proti jugu ga je varovala pred viharji gozdnata vzpetina, proti severu, vzhodu in zahodu pa se je odpiral veličasten razgled na gore, vse od Karnijskih Alp do Savinjskih planin.

Toda vse to, kar sem povedal doslej, se je ohranilo v meni le kot meglen privid, iz katerega kriči grozljiva podoba vojne in požara, po katerem je od tega ponosnega doma in očetovih žuljev ostal le kup ogorkov in pepela.

Imel sem tri leta in bila je druga septembrska nedelja v tretjem letu prve velike vojne.

Na zahodu in jugu, od Krasa do Krna in Rombona je nenehno noč in dan grozljivo rjavelo. Zemlja se je tresla, otroci smo se stiskali kakor piščeta pred jastrebom in iz besed starejših smo slišali, da je tam doli velika strahota, kjer vladata brezumje in smrt. Starejši so tudi rekli, da se zaradi nenehnega topovskega grmenja ne morejo zbrati niti oblaki, iz katerih naj bi porosil blagodejni dež. Vladala je namreč velika suša. Polja so porjavela, študenti so usahnili, le Gačnik, potok v dolini, se je ves skromen vil po izsušeni strugi.

Bila je vojna nedelja in ženske so z odraslejšimi dečki odšle v cerkev. Doma smo ostali le Stanko, Radko, Peter, Fanči in jaz z otroki beguncev. Večina še ni bila dorasla do hlač. Bil je še oče, ki se je bil kot nesposoben za vojsko vrnil iz Galicije. Le za las da je manjkalo, pa bi ga Rusi zajeli v Przemislu. Bil je še stari čevljar Kašper, ki je živim popravljaval čevlje padlih vojakov: prinašali so jih s seboj s fronte ob Soči. Tretji je bil stari Petelin, invalid in begunec, doma nekje z Banjske planote ali Lokovških gričev. Vsi trije so se lagodno gredli na soncu in oprezali za živino, ki se je pasla na travniku pod hišo. Kot vsako nedeljsko dopoldne je tudi to pot vladal mir. Le iz pritličja naše hiše, kjer so stanovali gostači, so ropotale ponve in lonci. Od vseh je ostala tam le starejša ženska, ki se je

na hitro omožila z nekim vojakom — dopustnikom. Nevesta je veselo in brezskrbno nalagala suhljad na ogenj v peči, cvrla, pekla in kuhala ženitovanjsko kosilo. Ogenj je veselo plapolal, in ker tedaj tudi dimnikarjev ni bilo, so zublji planili v dimnik.

Otroci, ki smo živeli kakor majhne živali, zajčki ali janjčki, smo se igrali na trati nad hišo. Tedaj je zahrumelo in bušnilo. Iz dimnika je bruhnil silovit plamen in zakrilil kakor škopnik, da smo otroci od veličastnega prizora kar onemeli in obstali kot vkopani. Kaj takega pa še nismo videli! Tak mogočen ogenj vrh strehe, ki se je čedalje bolj razraščal in sejal ogorke na slamnato streho. V hipu je bilo vse v objemu uničujočih zubljev.

Oče, Kašper in Petelin so za hip otrpnili od presenečenja, nato so poskočili in stekli po dolgo lestev. Trudili so se in naprezali, vendar niso zbrali toliko moči, da bi jo postavili na streho in ogenj pogasili. Omagali so pod lestvijo in jo pustili na tleh. Medtem je ogenj zavladał že na vsej strehi, ki je vidno kopnela v plamenih. Nato so s škafi tekli k vodnjaku, da bi jih napolnili z vodo, pa tudi vode ni bilo niti za požirek. Tedaj je oče planil v notranjost goreče hiše in prinesel ven neke malenkosti. Ogenj je divjal že tudi tam notri.

Tedaj se je oglasil v sunkih edini zvon, ki mu je prizanesla vojna. Ljudje, ženske in dečki, ki so bili v cerkvi, so šele zdaj opazili požar in zdrveli na pomoč, a hiši ni bilo več pomoči, domala skopnela je bila v ognju.

Prihitela je tudi mati. Vsa zadihana me je dvignila v naročje in jokala. Šele zdaj sem doumel veliko nesrečo, ki nas je zadela s požarom. Mati se je z mano v naročju sesedla v travo in hlipala v pretresljivi žalosti. »Glej, zdaj pa nimamo več doma.«

»Ali so zgorele tudi jaslice,« sem ji gledal v oči.

»Zgorele so tudi jaslice.« Čez trenutek si je v obupu spet opomogla: »Nič za to, imeli bom nove, še lepše!«

Vdani v usodo smo otroci z materjo obsedeli v travi nad hišo in molče pestovali svojo nesrečo. Ogenj je polagoma usihal v ogorkih. Popoldanski veter je še vedno raznašal iskre, ki so ogrožale slamnato streho na hlevu. Na njegovo sleme so z mokrimi rjuhami splezali dečki in ga zavarovali pred ognjem. Prizadevno so se kobacali po višini, da nas rešijo še večje nesreče. To je toplilo naše duše kakor dobra tolažba. Med zadnjimi gasilci se je pojavil Šoštar z Vrh bajte, mož, ki ga je krasila veličastna tolstojevska brada. Od drugih se je razlikoval po tem, da ni hodil v cerkev in je veljal za brezverca. Zato so ga vaščani kot garjavo ovco izobčili iz svoje srenje. Toda zdaj se je izkazal. Kljub nevarnosti je s cepinom iz spodnjih prostorov izvlekel debele in dolge podnice. Zaradi tega mi je ostal ta mož vse življenje v dobrem spominu.

Ko je hiša dogorela do tal in ni razen črnega zidovja in osamelega visokega dimnika ostalo ničesar več od nje, smo ostali sami, praznih rok. V materinih očeh je lebdelo vprašanje: kam pod streho in s čim bo nasitila družino.

DVOJNO BAROČNO OKNO PRI
ZGORNJEM ČOPU NA KOR BELI

22/10 78

Pripomogla je sestra stiske — iznajdljivost. Nekje je dobila golido in v hlevu namolzla nekaj mleka, da smo se ga vsi zapovrstjo napili. To je bilo kosilo in večerja. Iznajdljivi so se izkazali tudi begunci, ki so nekje staknili steklenico krompirjevega žganja. Sedli so pod lipo in povabili tudi očeta. Žganje mu je zlezlo v glavo. Pil je iz obupa, jokal, stiskal pesti in klel pod nebo. Naposled se je umiril in dejal: »Grem spat v seno!« Tudi begunci so se stisnili v senik.

Zdajci se je znašla tudi mati. Zbrala je vse otroke in nas odpeljala v bližnjo bajto, ki je služila za kaščo, kovačijo in za domovanje preužitkarjev. V njej se je šopiril naduti gozdni čuvaj Anže, ki mu je med vojno zrasel greben. Nas, prišleke, je sprejel z veliko nejevoljo, vendar tega nismo hoteli opaziti. Vsakdo si je uredil ležišče na snopu slame in molče smo legli po tleh. Kmalu smo začutili, da nam je bolj od Anžeta sovražna množica bolh, ki je zagrizeno delila z nami našo revščino. Te bolhe so mi ostale globoko v spominu, saj smo med njimi prespali samo eno noč, zarana pa smo zbežali pred njimi v jutranji mrak. Poslej smo hodili spat na senik, saj so nas bili zapustili tudi begunci. Na senu je bilo mnogo prijetneje kakor med bolhami, čeprav nam je ogenj požrl tudi obleke in odeje.

Tako smo v prvem mraku z materjo sedeli v rosnih travah in se tiščali kot zbegani piščanci. Tedaj je vstal tudi oče. Z mrakom v očeh se je oziral po pogorišču, vzela iz šupe žago in sekuro ter se brez besed odpravil v gozd. Mati je rekla: »Nasekal bo lesa za ostrešje!« Nam vsem se je to zdelo strašno navkljub. Kako bo sam sekal in žagal? Zato smo se potem zelo razveselili, ko so mu ob sobotah in nedeljah prihajali na pomoč nekdanji tovariši, gozdni delavci. Čeprav so bili stari, sestradani in razmajani, saj jih ni niti vojska poklicala pod orožje, so zdaj očetu prišli kot božji blagoslov.

Medtem se je polagoma in grozljivo približevala fronta. Italijani so bili pririnjili že na Banjško planoto, in če bi bili dosegli Lokovške griče, bi se vaščani morali umakniti, a tega smo se zelo bali. To bi za nas pomenilo še eno nesrečo. V vas se je natrpalo vojaštvo, ki je gradilo novo obrambno črto. Na delo so morale tudi ženske in otroci in zapletati jarke z bodečo žico. Da se nekaj dogaja, je opozarjalo sovražno topništvo, ki je s šrapneli sejalo na nas jekleni dež. Nepochljudiv strah pa je širilo sovražno letalstvo, ki je spuščalo bombe na kraje, ki so bili sumljivi, da imajo kakšno zvezo z vojno. Našo požgano hišo z visokim dimnikom so imeli še posebej na piki, saj se je v dolini pod njo čez dan pasla domača živina z vojaškimi konji. Bombe so že bile ubile nekaj ljudi.

Nekega ranega jutra je mati v škafo pripravljala krmo za prašiče. Ko je z rokami dobro premešala, je škafo dvignila na glavo in se odpravila v hlev. Prijel sem se je za krilo in komaj sva stopila na prosto, se je izza hriba oglasilo brnenje letala, ki se je bližalo z veliko hirostjo naravnost nad naju. Že je zašvistela bomba in treščila z velikim pokom nedaleč od naju ter dvignila slap grušč, kamenja in griv. Pritisk naju je vrgel po tleh, kjer se je škafo razletel,

naju pa je zalila tista brozga. Mati me je zaščitila z lastnim telesom. Nisva se, vsa tresoča se od strahu, še dobro pobrala, že je iz gozda ves v skrbeh pridrel oče. Ko je opazil, da sva ostala živa, mu je srečen nasmeh preplaval obraz: »Da sta le ušla smrti.« Bila sva smešna ob razbitem škafo in vsa zamazana od prašičje krme. A oče se nama ni smejal. »Prekleta vojna,« je stisnil pest in se podvzval nazaj proti gozdu.

To je bil res peklenski čas. Skozi vas se je vlekla nova obrambna črta, opletena z bodečo žico in električnim tokom. Če bo sovražnik napredoval z juga, se bo fronta pomikala na Planoto. Tega pa smo se strašno bali. Kam naj se umaknemo, saj je bila vojna z grozo in strahom prisotna povsod. Tu smo imeli na njivi vsaj repo in nekaj krompirčkov, kar niso odnesli vojaki, drugod pa še tega ne bo več, družina pa je bila številna in lačna.

Poslej sem se najbolj bal drdranja na nebu, kar trepetal sem od groze in strahu. In ker so vojaki v bližini našega doma gradili sprejemno in oddajno radijsko postajo, so letala to opazila in vse pogosteje preletavala naše nebo. Tudi glede pogorišča si niso bili na jasnem, kaj naj pomeni, zato smo se tembolj bali, kdaj nas bodo spet zasuli z bombami.

Toda bolj ko se vruga bojiš, raje pride. To pot je priropotalo z druge, severne strani. Kar iznenada se je znašlo letalo nizko nad nami in krožilo, krožilo kot preteča ujeta. Ob tem sem občutil tako grozo, da bi se najraje ugreznil v zemljo. Jokal sem in se tresel od groze.

Priskočila je mati in me stisnila v naročje. Pošast pa je še vedno krožila nizko nad nami. Očitno je bilo, da bi rado pristalo v dolini pod hišo. Naposled je s krilom zadelo ob vrh najvišje bukve in treščilo med skale. Tedaj me je oče dvignil v naročje in hitel z drugimi na kraj ponesrečenega letala. Šele ko sem videl letalo od blizu, sem se pomiril, saj pošast na tleh ni bila več tako strašna. Iz ruševin so vojaki izvlekli dva ranjena pilota, ju naložili na voz in odpeljali v bližnjo vojaško bolnišnico. Povedali so tudi, da je bilo letalo obstreljeno na Krnu in da so bile tedaj okrnjene njegove krmilne naprave.

V zraku je viselo nekaj grozljivega. Regimenti so noč in dan korakali proti zahodu na bojišče. Tam je bil pekel sumljivo pritišan, in če je zarjavelo, je čedalje bolj odmevalo v naših gričih, vedno bolj je bil med nami živ strah pred begunstvom. Spričo tega tudi oče ni vedel, kaj napraviti s pogoriščem. Ni maral tvegati, kajti če se fronta približa, bo zopet uničen ves trud. Bližajočo se nevarnost so oznanjale tudi noči, ki so bile na zahodu osvetljene z zeleno svetlobo. Tam je v presledkih grmelo, tulilo in rjavelo od topov in bomb.

Neke oktobrske noči me je na seniku prebudil oče. Na zahodu se je bil odprl pekel, zemlja je drhtela in se tresla. Očitno je bila groza zajela tudi očeta, zato me je hotel imeti v bližini. Z roko v roki sva se še v jutranjem mraku napotila na bližnje senožeti, odkoder se je odpiral razgled proti zahodu in severu. Tam je jezdila Apokalipsa. Gore so bruhale jekleno lavo, ogenj in smrt.

(Nadaljevanje na 30. strani)

BENJAMIN GRACER

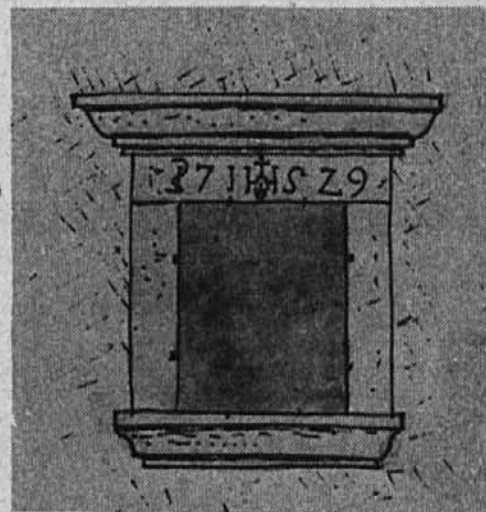
Razredna družina

Razred,
ki ima ata
pa teto,
strice
in mamo:
s kopico otrok —
in še fino damo
(dragi moji!)
je razred,
ki živi
brez nadlog...

V njem vsi
vse vedo
in v šoli so samo zato,
da jim ne bi kaj
z glave ušlo...
UČENOST:
televizije,
filmov,
stripov
in česte
po cele dneve
(če še ne veste!)
spravljajo v red,
da bi bil manj
zmeden svet.

Učitelj
je njihov
RAZREDNI GOST,
ki tu pa tam
(morda?)
kakšno pametno zine,
da se poglobi
usesplošna modrost
in hitreje čas mine.
Pa uči se. (seveda!):
31 glav: 1!
Kje je modrijan:
dolgolas in bós,
ki bi bil tolikim
glavam kós?

In če je kje
kakšen Tomaž,
ki misli,
da je v pesmi
vse noro
in laž,
naj pride
v Kranjsko goró:
V RAZREDNI DRUŽINI je móč,
ki te napravi učenega —
kar čez noč.

Koroška Bela — okno na »Glažarjevi hiši« — skica Branko Čušin

Oče je brez besed strmел v to grozljivo zmedo in me stiskal za roko, kakor da ga je strah. Nato se je sklonil in mi dejal:

»Nič se ne boj, udarili so naši in zdaj se bo odločilo. Pregnali bodo sovražnika!«

Vračala sva se pomirjena in oče samozavestnejših korakov. Orkan na zahodu je bil prebudil na seniku tudi ostalo družino. Radovedno so upirali oči v očeta, on pa jih je pomiril: »Nič se ne bojte, vse bo dobro.« Tistega jutra so bili odšli tudi vojaki z nove obrambne črte. Zavladata je nenavadna tišina. Ljudje so ugibali, oprezovali in šušljali, če mar groza, ki se je tako potuhnila, ne bo pridvela od druge strani, še strašnejša in krvoločnejša.

Zloveščo tišino za zahodu so si ljudje kmalu pojasnili s sprebojem pri Kobaridu. Pripovedovali so si, da sovražnik ni imel niti toliko časa, da bi se obul in oblekel. Brezglavo da je bežal in se reševal iz krempljev smrti. Še več pa da jih je za večno zaspalo v strupenih meglicah v podzemnih kavarnah.

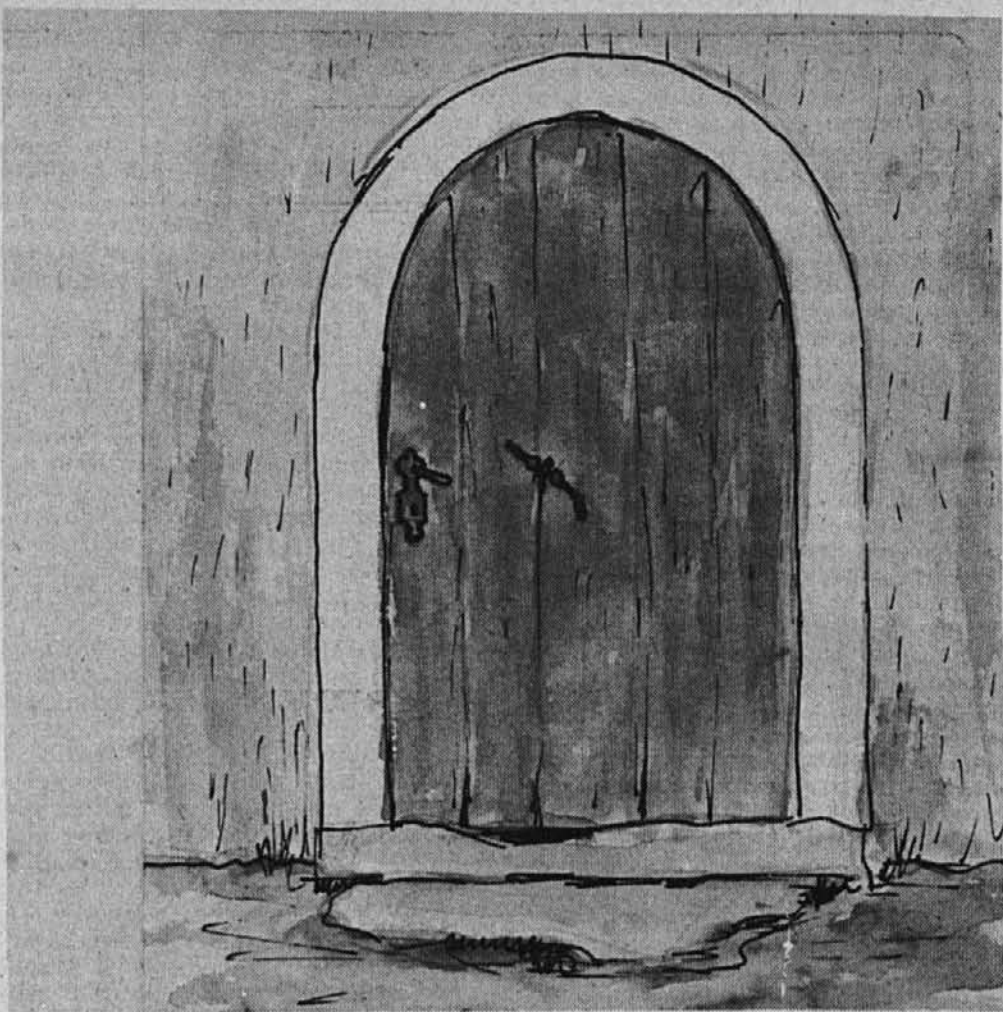
»Tega sovražnika smo za vedno odrešeni!« so govorili.

Ljudje, ki so se že odpravljali v begunstvo, so se zadovoljni oddahnili. Tudi begunci so pobrali svojo revščino in se odpravili na svoje razdejane domove. Odšli so tudi begunski otroci in med nami je ostala prava pravcata praznina. Ostali smo le domači: Peter, Stanko, Radko, Fanči in jaz.

K Piavi odmaknjeno bojišče je vzbujalo v ljudeh občutek varnosti. Tembolj jih je vznemirjalo bivše bojišče ob Soči, kamor so se odpravili, kdor je mogel, moški in ženske, da so brskali med mrtvimi vojaki po zapuščenih kavarnah in napol izpraznjenih skladiščih, ki jih je sovražnik moral iznenađa zapustiti. Brskali so kot mrhovinarji za vsem, kar je utegnilo biti vredno in koristno. Spričo množice teh iskalcev je bilo kmalu vse pregledano in obrano. Preostalo je le razno orodje, žica in orožje. Ker je primanjkovalo odej, obleke in obutve, so nazadnje slačili celo mrtve vojake.

Zdaj je z vsemi močmi poprijel tudi oče. Garal je od jutra do večera. Od nekod je pripeljal celo dva odslužena vojaška konja. Vranec je bil pravi lepotni oficirski konj, ki je bil pripravnejši za ježo kakor pa za vprego. Z njima je oče v kratkem času navlekel iz gozda lesa za ostrešje, ki ga je sproti obtesal stari Lokvar. Čeprav že star, se je trudil pomagati v nesreči. Očetu se je z obnovo zelo mudilo, zakaj zima je bil že pred durmi. Na pomoč so priskočili še gozdni delavci in v nekaj dneh postavili ostrešje. Zdaj požganina ni več tako obupno strmela v nebo.

Na pomoč so prišli tudi zidarji Matiček, Balant in Karli. Ker je bilo najnujnejše, so najprej sezidali ognjišče, kamor je mati pristavila lonec. Nato so postavili veliko krušno peč. V njej smo zakurili in nanjo smo v poznem in mrzlem jesenskem večeru že lahko zlezli srečni otroci. Vsake novosti in pridobitve, ki je blažila našo nesrečo in nas uvajala v znosnejše in normalnejše življenje, smo se vsi otroško radovali. To je očeta spodbujalo k neugo-

Vhodna vrata pri Petrovc na Koroški Beli – skica Branko Čušin

bnobljivi in neutrudni delavnosti. Za zidarje, ki so jim pomagali tudi starejši otroci, je imel vedno pri roki dovolj kamenja in malte. Trudil se je tudi z lesom za zapažanje oken in vrat. Treba je bilo hiteti, saj bi brez opažev zimska burja križem kražem razsajala pod golim ostrešjem. Prav ti delavci, stari zidarji in mizarji, so vnašali med nas obilico prijetnih, pravljicnih jesenskih večerov. Pravljičice o strahovih, polne groze in duhov, je najlepše, najbolj prepričljivo in tekoče pripovedoval zidar Matiček. Pripovedoval je tako zbrano, kakor da je bilo vse, kar je povedal, docela resnično in nemara celo sam doživel. Navajal je tudi kraje in prizorišča pravljic iz naše okolice, kot na primer v pravljici o zakladu pod Abnim čelom, ki ga je čuval sam hudič... Vrh grozljivosti pa je bila pripovedka o Špehovi Neži, ki je, lepa in prevzetna, izpila samega hudiča.

Tudi te pravljice so mi ostale v spominu do današnjih dni. Še danes se spominjam, kako smo poslušali s sluhom in vidom ter drhteli od groze in strahu še pozneje, ko smo brez spanca ždeli na skromnih slamatih ležiščih in je okrog voglov in v ostrešju zavijala prav tako huda pravljici burja.

Tako se je zadnja vojna zima polagoma prevesila v pomlad, ki je postregla lačnim z regratom, pa v poletje in jesen, ko je dogajanje na zahodni fronti začelo ponovno vznemirjati ljudi. Slabe novice so prinašali tudi vračajoči se vojaki. Čeprav je bilo vojne konec, je bila v njih besedah grenkoba... K nam, so govorili, bo prišla italijanska vojska. S tem pa se nihče ni mogel spri-

jazniti. Zavladata je splošna mržnja do tujcev, ki smo se je nalezli tudi otroci. Ljudje so se tolažili, da bodo Italijani prišli le začasno, zakaj o meji bo odločala narodna samoodločba.

Nekega jesenskega večera je planoto vznemiril tuji živžav, ki je natihoma prišel v vas z belo zastavo. S tuji vojaki je prispel tudi riž, makaroni in južno sadje. Otroke so vabili na menažo in jim nasipali v skodelo makaronov in riža. Že so nekateri rekli, da hudič ni tako črn, kakor smo si ga slikali... Prvi dnevi miru so res prinesli sprostitev, veselje in razvrat, saj so tuji vojaki s kijantijem in kitarami lazili po hišah in s starimi ženskami plesali argentinski tango. Otroci, še polni vojnega strahu, smo z začudenjem v očeh opazovali to nenavadno lahkoživost, saj je od zahoda, s fronte, južni veter še vedno prinašal duh po mrličih. Ampak kdo bi zdaj po vojni mislil na mrtve vojake.

Stari ljudje so imeli navado reči, da nesreča ne pride sama, da se ji rada pridruži še druga. In res se je prikazala v obliki hude bolezni, ki so ji dejali »španska« in je razsajala s smrtjo zlasti med otroki. Prvi ji je podlegel Peter, nato je pokosila Branka, za katerim me še danes stisne pri srcu... Fanči in Radko sta ležala hkrati na parah... Vsakega posebej smo spremili do jame, mene pa je žgala nepojmljiva žalost. Zasovražil sem starega župnika, ki je z razglašenim glasom pel misere... Le kako more peti, ko meni umirajo tovariši! Počutil sem se neskončno samega... Tako sem stopil v deška leta.

VALENTIN POLANŠEK

Iz slikanice oči

Začelo se je
ob primerjanju:
Komu si podoben,
očetu — materi?
Veke so odprli prvi smehljaji,
tistih, ki so že na svetu
in so tebe srečni.
Pozneje se je zapovrstilo:
v sladkosti detinstva
so se oči odprle,
v intimne poglede
ste brez zadržka zrle,
v domišljiji
bujno zagorele,
v spoznanju
zaživele,
v čustvovanju
se zmehčale,
se v ljubkosti
zableščale

in ste do danes
nekaj — nekaj
obvarovale.

Voznikov zapitek

Sproščeni so belci
njegovih fantovskih let
v šegavih očeh:
Na zdravje,
tako smo prevozarili svet!

Izpreženi so lisci
njegovih možatih let
v izžetih prsih:
Na zdravje,
tako smo preciganili svet!

Osedlani so vranci
njegovih starih let
v izvoljenih prsih.
Na zdravje,
zanič je brez nas ta svet!

Ponočni sprehod

Tema krog mene
je gosta kot medica,
tavam skozi molčanje
spečih trav;
nekje so zvezde
pretople in drobne
kot nepozabnih ljudi
posebne oči.
Noč je širna
in opojna,
da je duša dvojna
kakor pesem neizmerna.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

MIŠJA ŠOLA

Mišja šola je bila na podstrešju neke stare hiše. To je bila zares čudna šola. Učiteljica, teta Mišulja, je poučevala štiri učence. Dve tihi in poslušni deklici Cico in Mico, in dva navihana, nemirna dečka Micka in Gricka. Vsi štirje so bili, kot vsi učenci na svetu, vedno pripravljeni razdreti kakšno tako za šalo in smeh.

Ko je učiteljica Mišulja vsako jutro vstopila v učilnico, je najprej pozdravila: »Dobro jutro, otroci!« Potem je nadaljevala: »Pazljivo poslušajte, nekaj lepega vam bom danes pripovedovala.«

Tako so v tej nenavadni šoli vsak dan začeli s poukom. Učili pa so se na neki stari, odprti in pocepani knjigi. Učenci seveda še niso znali prebrati niti ene same črke, vendar so sedeli na knjigi, ker bi se sicer lahko prehladili na mrzlih tleh. Na eni strani odprte knjige je sedela učiteljica Mišulja z drobceno bilko v roki, ki je služila za palico. Palica je bila vsekakor potrebna — otroci, nič ne vprašujte zakaj. Kakor sta bili Cica in Mica pri učenju marljivi in poslušni, tako sta bila Micko in Gricko nemirna in nagajiva. Učiteljica, teta Mišulja, ju je često presenetila z vprašanjem:

»Kaj pa delaš, Micko?«

»Nič, prav nič ne delam,« se je potuhnil Micko.

Res, nič ni delal, le Gricka je opazoval, ki ga sploh ni bilo več na knjigi.

»Kje je Gricko?« je zdaj vprašala učiteljica.

»Doli. Komaj je načel v knjigo novo luknjo.«

»Presneti paglavec!« se je razhudila učiteljica in stopila s knjige. Zagledala je, kar je najmanj pričakovala. Gricko je bil medtem izdolbel v knjigo, na kateri so se učili, že precejšnjo luknjo. Luknja je bila tako velika, da se je Gricko, razen repka, ves zavlekel vanjo, pred njo pa je bil velik kup izgrizenih koščakov papirja. Teta Mišulja ob tem prizoru ni pomišljala, temveč je Gricka zagrabila za repak ter ga povlekla iz luknje.

»Kdo bi si mislil,« je rekla, »da si tako velik prijatelj knjig!«

»Hi-hi-hi!« sta se zahihitali Mica in Cica. Micko pa je rekel:

Teta Mišulja, Gricko je marljiv in vztrajen, koder gre za dobro knjigo. Sploh jo ne da iz zob, dokler ne pride do konca.«

Ob tej domislici so vsi prhnili v smeh; učiteljica Mišulja je bila še posebej vesela, ker njeni učenci tako ljubijo dobre knjige.

Razen drugih predmetov je učiteljica Mišulja poučevala tudi zemljepis. Učencem je pripovedovala o velikem svetu skrivališč in lukenj od podstrešja do kleti. Pouk zgodovine je poln velikih dogodkov, dejanj in doživljajev slavnih prednikov teh mladih učencev, pa tudi žalostnih tragedij, ko je ta ali oni slavni prednik končal življenje v strašnih mačjih zobeh ali v zanki zahrbtnje mišolovke. Ura prirodopisa je bila v glavnem posvečena nazornemu pouku o sovražnikih mišjega rodu. Teta Mišulja je svoje učence še posebej opominjala na previdnost, zakaj ostri zobje sovražnikov in nevarne pasti jim utegnajo, lahkomiselnim, skrajšati že itak kratko življenje.

Po pouku so Micko, Gricko, Mica in Cica veselo odhiteli domov. Da so potolažili lačne želodčke so najprej pojedli po tri pšenična in po eno koruzno zrno, nato so se zleknil v luknji na topla ležišča in sladko zaspali. Počitka so bili Mišuljini učenci potrebni, saj so se morali v šoli pošteno učiti. Odpočiti so se morali za naslednji dan, zakaj v šolo so hodili redno vse do velikih počitnic. Lenarili niso niti o počitnicah, temveč so si pripravljali ozimnico — čim več pšenice in koruze za zimo. Ob novem šolskem letu pa se bodo zopet odpravili v šolo, seveda, če se ta ali oni ne bo poprej srečal s strašnimi mačjimi zobmi ali zahrbtno mišolovko.

Hišna številka v fresko tehniki na fasadi Mostarjeve hiše — take hišne številke so imele vse hiše na Koroški Beli — skica Branko Čušin

Pes – sultan

Sultan naš je vzor čuvaja:
ne boji se tolovaja,
prepožrešneža dihurja;
varna je družina kurja
pred tatico, da, lisico,
ki na svetlem in o mraku
rada pride h kokošnjaku,
da bi kradla in morila,
kurje se krvi napila.

Da bo strah še tolovaju,
dajmo sultanu-čuvaju
vse najboljše do klobas!
Saj tedaj bo srečna vas,
srečna bo družina kurja,
ko ne bo lisic, dihurja,
ko ne bo nihče se skrila
v ovčjo kožo in moril.

Gospodinjica sinica

Ste jo slišali sinico,
gospodinjico sinico?
Rano davi te novice
žvrgolela, pol resnice:
Da pozna bratranca vrabca,
ki trebuhu je za hlapca,
venomer pa dela zgago,
kamor prileti z bisago;
prvi je med postopači,
kjer se krade in prosjači,
čivka, živka in živžavka
bolj kot kakšna sitna kavka
in berači brez potrebe
suknje, kot da ga na soncu zebe,
čevlje, češ, da rod je bosih
nemaničev še pri kosih.
Z drobnogledom pa preišče
v vasi sleherno dvorišče,
čivka vmes, da s srečo spal
tisti bo, ki več bo dal.

Tam na oni strani

Tam na oni strani hriba
je vasica na livadi,
tam doma je punčka Biba,
stara komaj pet pomladi.
Tam je češenj, hrušk in sliv
vse okoli žitnih njiv,
sočna travica tam rase,
da se janjček z njo napase,
da skaklja po nji kozliček
in s kozličkom bo teliček.

To povem vam na uho;
da nam vsem bo prelepo:
Biba nam poslala bo
janjčka dva in tri kozličke,
a najpridnejšim teličke,
češenj koš in hrušk in sliv –
vsem porednim pa kopriv!

Polž na potovanju

»Polžek, polžek, kam pa, kam
danes nosiš hišo sam?
Na gostijo – pa z rogmi –
ej, si smešen, polžek, ti!
Nebogljencek si, da veš,
vse posliniš, koder greš!
Na rogeh imaš oči,
pa ne vidiš tri pedi,
tri pedi naprej, nazaj,
da bi šel lahko na raj.«

»Stran, otroci, stran s poti,
meni se mudi, mudi
na gostijo sred poljan
vabi polže star goban.
Jedli, pili, se mastili
bomo tam in prenočili:
a če več ne bo gobana,
urnem jutri se zarana
in pobodem use z rogmi –
tekla bo v potokih kri.«

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Tonca

Tonca danes ni zbudila
srečnosa kukavica,
Tonco danes je zbudila
ptica prepelica.

»Spi, le spi še petpedi!«
Tonca pa je spala,
v sanjah je, ko v barčici,
k soncu se peljala.

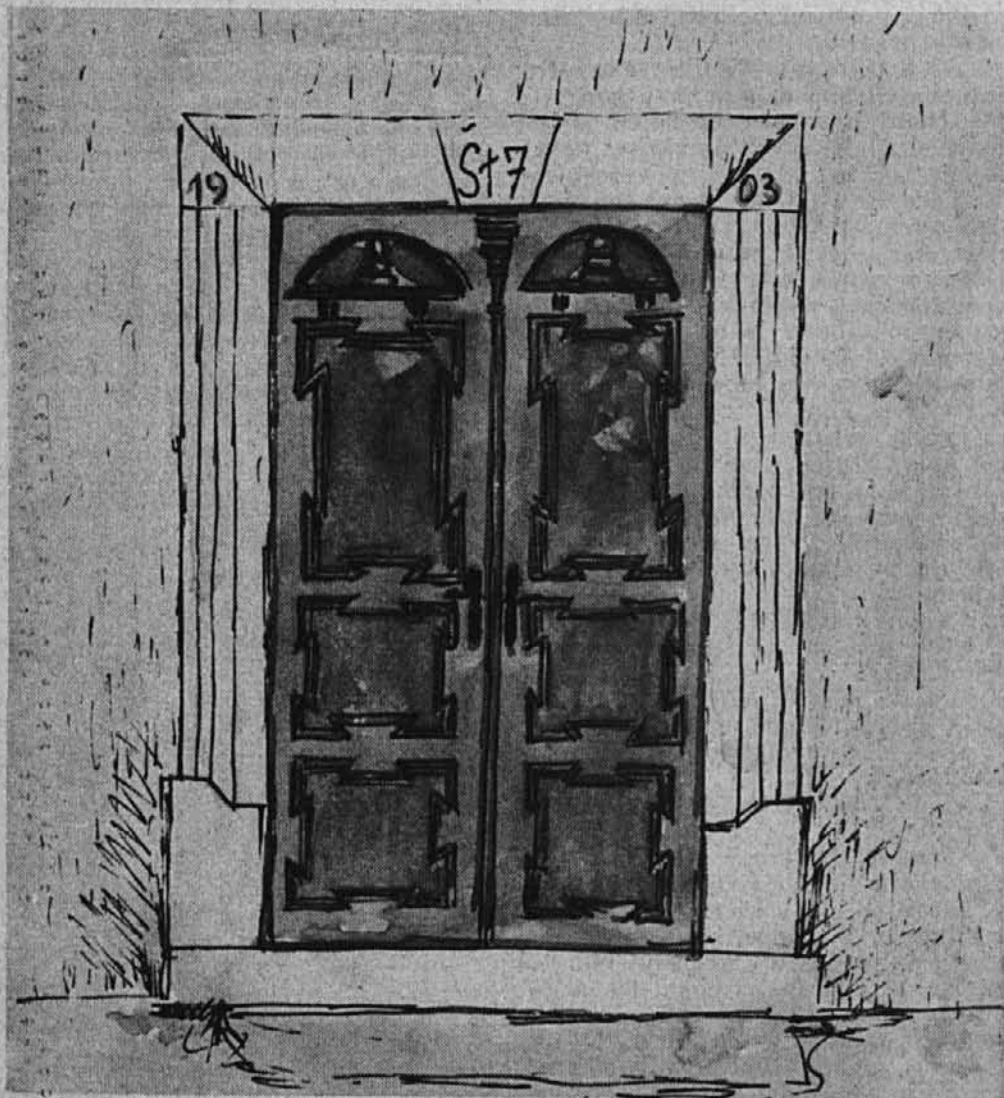
Nič ni slišala, da račke
k vodi so racale,
da so umivale se mačke,
vse se počesale.

Da peteljčin jutranjico,
je odpel na lesi,
da je škorec dolgo klical:
»Tonca, kje si, kje si?

In utihne prepelica –
Tonca pa zazeha;
sonca polna je gorica,
škorec pa ne neha:

»Tonca, glej se v ogledalu!«
drobno ji zapoje.
Regajo ji žabe v kalu
pescico po svoje:

»Rega-rega! – za dva lonca
vode še imamo
in zaspancem, kot je Tonca,
piskerček jo damo!«

Vhodna vrata pri Jurčku na Koroški Beli – skica Branko Čušin

LISTI izhajajo kot priloga tednika Železar – glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.